

**HALKARA
GATNAŞYKLARYNYŇ WE
DIPLOMATIÝANYŇ
TARYHYNDAN**

Aşgabat – 2010

© **Annamyrat Sähetmyradow.** Ýokary okuw mekdepleriniň syýasaty öwreniş hünäriniň talyplary üçin okuw gollanmasy.

**Taryh ylmlarynyň kandidaty M. Hojagulyýewiň ylmy
redaksiýasy bilen**

Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan hödürlenildi

© **Annamyrat Sähetmyradow.**
©**Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersiteti.**

Giriş

Örän gysga döwrüň dowamynda Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda türkmen halky özüniň durmuş-ykdysady, syýasy we medeni ösüşinde, şu ösüşiň ähmiýeti, çuňlугy, köptaraplylygy, many-mazmunynyň baýlygy boýunça asyrlara barabar ýol geçdi. Watanymyzyň her günü, her sagady bihal geçmeýär. Ol şöhrata-şana beslenýär. Bu barada we Türkmenistan Watanymyzyň ykdysady kuwwatyny mundan beýläk-de ösdürmek, halkyň hal-ýagdaýyny düýpli ýokarlandyrmak, medeni we durmuş-syýasy taýdan ösüşleriň ýokary basgançaklaryna göterilmek barada Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň yzygiderli geçirilip durulýan mejlislerinde hemme taraplaýyn belenip geçilýär we degişli kararlar kabul edilýär.

Türkmen halky bagtly halkdyr. Adamyň, halkyň doly bagty üçin onuň şöhratly Watany gerek, onuň „Döwlet adam üçindir“ diýen şygary öňe sürüp bilýän, bu şygary, çagyryşy durmuşa geçirmek üçin elde baryny edip, zähmet çekýän Döwlet baştutany gerek! Hudaýa şükür, şu gün bizde şeýle Watan, şeýle baştutan-Hormatly Prezidentimiz G.M.Berdimuhamedow bar! Onuň daşynda bolsa hemaýatly türkmen ili çogdamlanyp dur! Magtymgulynyň:

**Döwlet gonsa goç ýigidiň başyna,
Hemaýatly ili gerek daşyna-**

- diýip ýazyşy ýaly, türkmen halky Hormatly Prezidentimiziň daşyna berk jebisleşip, onuň ähli ugurlar boýunça alyp barýan köpgyraňly, tazelikçilige ýugrulan (reformatorlyk) işlerini, çärelerini doly goldaýar, olara ýardam etmäge taýýardygyny beýan edýär.

Halkymyz bu gün özüniň Täze Galkynyş, beýik özgertmeler eýýamynda ýaşadygyna diýseň guwanýar,

buýsanýar. Edilen, edilýän we ediljek tutumly işleriň, ýöredilýän syýasatyň öz bähbidine gönükdirilendigine halkymyz gowy düşüňär. Şonuň üçin bütin türkmen ili oňa alkyşlar aýdýar, tükenmez minnetdarlyklar bildirýär.

Hormatly ýurt baştutanymyzyň hiç bir zady, meseläni okuw-bilim, ylym ulgamyndan başlap, binagärligiň milli ýörelgelerini gurluşykda ulanmak işine çenli, şu gündür ertir etmeli giden bir işleri ünsünden düşürmeýändigini oňa uly abraý, hormat getirýär. Hassahanalaryň, gara we demir ýollaryň, ýaşaýyş jaýlarynyň gurluşygynyň täze toplumlaryny döretmek, ýaşaýyş infrastrukturasynyň gerimini giňeltmek baradaky sosial syýasaty dünýäniň iň abraýly guramasynyň-BMG-niň goldawyna we makullamasyna eýe boldy.

Halkara gatnaşyklarynyň we diplomatiýanyň taryhyny öwrenmek, ýurdumyzyň ýokary okuw mekdepleriniň deňişli bölümlerinde olary ýaşlara öwretmek, olaryň ylmyň bu ugurlaryny ýeterlik derejede özleşdirmeklerini gazanmak şu günüň möhüm çäreleriniň biri bolup durýar.

Türkmenistan watanymyz Garaşsyzlygyny gazanandan soň, aýratynam, Beýik Galkynyşlar we beýik Täze özgertmeler döwründe bu ugurda önjeýli üstünliklere eýe boldy.

Şu gün Türkmenistan dünýäniň 129 döwleti bilen diplomatik gatnaşyklary alyp barýar, Halkara konwensiýalarynyň we ylalaşyklarynyň işlenip düzülýän, kabul edilýän konferensiýalaryna gatnaşýar. Diňe 2009-njy ýylda ýurdumyz möhüm ähmiýetli halkara resminamalarynyň 10-syna goşuldy. Geçen 2009-njy ýylda Türkmenistanyň Prezidenti dünýäniň abraýly döwletleriniň 15-sinde ýokary derejedäki resmi sapar bilen boldy. Şonça-da daşary ýurtdan ýokary derejedäki döwlet we hökümet delegasiýalary Türkmenistanda boldylar. Munuň özi ýurdumyzyň halkara-hukuk binýadynyň barha pugtalanýandygynyň alamatydyr. Häzir Türkmenistan dünýäniň ýüze golaý döwleti bilen özara peýdaly söwda-ykdysady gatnaşyklaryny alyp barýar.

Dünýä döwletleri bilen amala aşyrylýan köptaraply özara peýdaly gatnaşyklarymyzyň başynda Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow dur. Ol 2009-njy ýylda biziň halkara derejesinde gazanan üstünliklerimize uly baha berip, şeýle diýdi: „Geçen 2009-njy ýylda biz ata Watanymyzyň, mähriban halkymyzyň at-abraýyny, şan-şöhratyny arşa göteren ägirt uly işleri amala aşyrdyk. Bu ýylda biz dünýäniň dürli döwletleri bilen hoşniýetli gatnaşyklary, iki taraplaýyn özara bähbitli hyzmatdaşlygy pugta ýola goýduk. Şeýle hem ýer yüzünde abadançylygy gorap saklamaga we berkitmäge öz mynasyp goşandymyzy goşandygymyzy BMG-nyň belent münberinden dünýä jar etdik“

Umuman, Garaşsyz, Baky Bitarap Türkmenistanyň soňky ýyllardaky belent depginli ösüşleri, onuň dünýä arenasyndaky barha artýan işjeňligi döwletimiziň daşary syýasatynyň, diplomatiýasynyň hil taýdan ýokary galýandygy bilen adalatly baglaşdyrylýar.

Magtymguly adyndaky TDU-nyň Dünýä taryhy kafedrasynyň mugallymy A. Sähetmyradow tarapyndan taýýarlanan „Halkara gatnaşyklarynyň we diplomatiýanyň taryhyndan“ okuw gollanmasy talyplara gadymy döwürden başlap, biziň şu günlerimize çenli agzalan meselä düşünmäge, çylşyrymly ýagdaýlary dogry öwrenmäge, olardan baş çykarmaga kömek eder, olaryň dünýägaraýşyny, gözýetimini giňeltmäge mümkinçilikler döreder. Bu dersiň okadylmagy, şeýle hem, kybapdaş dersleri, ýagny taryh, jemgyýeti öwreniş, filosofiýa, syýasaty öwreniş ýaly dersleri öwrenmeklerine, netijeli özleşdirmeklerine ýardam eder.

Bu gün biziň Watanymyz Türkmenistan dünýäniň köp ýurtlary bilen deňhukukly, özara peýdaly gatnaşyklary ýola goýmagyň, olary ösdürmegiň tarapdary bolup işjeň çykyş edýär. Şeýle gatnaşyklar çuňlaşýar, köpugurly häsiýete eýe bolýar.

Biziň okuw gollanmasy hökmünde taýýarlan şu göwrümi taýdan uly bolmadyk kitabymyz talyplara diplomatiýanyň we halkara gatnaşyklarynyň taryhyny, käbir möhüm meselelerini açyp görkezmäge, bular babatda Türkmenistanyň oýnaýan roluny öwrenmäge ýardam eder diýip ýene-de bir gezek belläsimiz gelýär. Umuman, bu iş talyplaryň diplomatiýanyň, halkara gatnaşyklarynyň taryhyny we şu gününü käbir jähtler boýunça öwrenmeklerine, özleşdirmeklerine kömek etmegi öz önünde maksat edip goýýar. Goý, maksatlarymyz hasyl bolsun!

Tema: Diplomatiýa düşünjesiniň kesgitlenilishi.

Diplomatiýa-daşary döwletler bilen aragatnaşyklarda we gepleşiklerde ulanylýan usullaryň we serişdeleriň toplумы; Giňişleýin manyda döwlet guramlarynyň daşary syýasat babatyndaky alyp barýan ähli işi, syýasaty. Diplomata mahsus bolan usullar bilen öz maksadyna ýetmek sungaty. Diplomat daşary döwletleriň wekilleri bilen gatnaşyklar etmäge ýa-da gepleşikler geçirmäge hökümet tarapyndan ygtyýarly edilen daşary işler edarasynyň (wedomostwonyň) jogapkär işgäridir.

Göçme manysynda. Gaýry adamlar bilen ýerlikli, inçeden medeniýetli, dilewar we başarnykly edep bilen gepleşikler geçirmegi başaryan adam.

Diplomatiýa- döwletleriň ýolbaşçy baştutanlarynyň, hökümet baştutanlarynyň, şeýle hem olaryň ýörite guramalarynyň döwletiň hukuklaryny we bähbitlerini, onuň daşary ýurtdaky edaralarynyň we raýatlarynyň hukuklaryny, bähbitlerini goramak boýunça ýerine ýetirýän ýörite işidir. Ol gepleşikler geçirmek, hatlar alyşmak, daşary ýurtda döwlete her gün wekilçilik edip durmak, onuň adyndan çykyş etmek ýaly möhüm wezipeleri hem öz içine alýar.

Diplomatiýanyň halkara arenasyndaky esasy borçlary hökmünde şulary görkezmek bolar (dürli döwürlerde): ýadro

ýaragyny tapgyrlaýyn ýok etmek; Hemmetaraplaýyn asudalygy öz içine alýan halkara howpsuzlygy; „Umumyýewropa öýi“ baradaky konsepsiýa; Aziýa-Ýuwaş okean sebitinde gatnaşyklary gaýtadan guramak; ählumumy howpsuzlygy üpjün etmek we saklamak; goranmak ýeterligi baradaky ýörelge; hüjüm etmek derejesini peseltmek; ýeterlik derejedäki goranyşy üpjün edýän ugra eýermek; daşary ýurt goşunlarynyň we bazalarynyň kesekiniň territoriýalarynda bolmagyna ýol bermezlik; ynanyş çärelerini pugtalandyrmak, halkara ykdysady hyzmatdaşlygyny we howpsuzlygyny gazanmak; ylmyň abraýyny gönüden-göni halkara syýasatyna utgaşdyrmak...; öz maksatlaryna ýetmek üçin mümkin bolan ýagdaýlary ulanmak we şulara meňzeşler.

Diplomatiýa-hukuk formalarynyň, serişdeleriniň, usullarynyň üsti bilen döwletiň daşarky wezipelerini amala aşyrmak işiniň jemlemesidir.

Diplomatiýa daşary gatnaşyklar baradaky, olary alyp barmak baradaky özboluşly ylymdyr. Ol gepleşikleri geçirmek sungatydyr.

„Diplomatiýa“ sözi grek sözi bolup, ol iki gatdan durýan tagtajyklara degişli hatlar ýazylyp, olar gaýry ýurtlara iberilýän wekillere ynanç grammatlary (hatlar) we olaryň wekilçiliklerini tassyklaýan resminama hökmünde kabul edilen hadysadyr. Bu söz şol manysynda XVIII asyryň ortasynda Ýewropa ornaşypdyr.

Diplomatik gullugyň esasy görnüşleri gepleşiklerden, diplomatik hat ýazyşmakdan (hatlar alyşmakdan), şertnamalar we ylalaşyklar baglaşmakdan, kongresler, konferensiýalar, maslahatlar geçirmekden, halkara guramalarynyň işine gatnaşmakdan we ş. m. çärelerden ybarat bolupdyr.

Diplomatiýa baryp gadymy döwürlerde dörän özboluşly sungatdyr. Ol ilki-ilkiler ýönekeý görnüşde ýüze çykypanyr (aýratynam urug gurluşy döwründe). Ýöne diplomatiýanyň

sözün öz (şu günki) many-mazmunynda, döwletiň döremegi we bolmagy bilen baglanyşyklydyr.

Her döwürde, ösüşiň sosial-ykdysady formasiýasyna baglylykda diplomatiýa öz wezipelerini ýerine ýetiripdir. Taryhyň belli döwürlerinde „dollar diplomatiýasy“ höküm sürdi. Şonda harby-syýasy basyş, gös-göni harby interwensiýa amala aşyrmak, surnukdyryjy karzlary bermek, maliýe-ykdysady kömeginiň kerebine çolaşdyrmak ýaly usullar ulanyldy.

1917-nji ýyldaky Russiýada bolup geçen Oktýabr agdarylyşygyndan soň, diplomatiýa meselesinde belli üýtgeşiklikler bolup geçdi. Sowet hökümeti tarapyndan „Parahatçylyk hakynda Dekretiň“ kabul edilmegi, gizlin diplomatiýanyň ýatyrylmagy halkara gatnaşyklarynda we diplomatiýa işinde üýtgeşiklikleriň, tüzelikleriň ýüze çykmagyna getirdi. Iş ýüzünde dürli halkara hukuk ýörelgeleri ulanylyp başlandy: dostluk we soýuzdaşlyk (hyzmatdaşlyk) hakyndaky şertnamalary; Çozmazlyk we bitaraplyk hakyndaky paktlary, özara kömek we ykdysady hyzmatdaşlyk baradaky ylalaşyklary baglaşmak, BMG-niň işine we beýleki halkara guramalaryna goşulmak, ýaragsyzlanmak boýunça konferensiýalara gatnaşmak, kollektiw howpsuzlyk ulgamyny döretmek we beýleki çäreler döwletleriň gatnaşmalary olaryň diplomatik ösüşini giňeltdi.

Özbaşdak diplomatiýa gullugy hökmünde döredilmegine onçakly köp wagt geçmedigem bolsa, türkmen diplomatiýasy dünýä diplomatiýasynyň aýrylmaz düzüm bölegine öwrüldi. Ol Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanamyz bilen aýakdaş hereket edip, Eziz Watanymyzyň adynyň dünýä dolmagynyň, onuň abraýynyň has-da belende görterilmeginiň başyny başlady. Bu bolsa sagdyn pikirli, syýasy öz erkli hem-de öňden görüji milli Liderimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ady bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzyň diplomatik korpusyny

hemişe üns merkezinde saklaýar. 2008-nji ýylyň 20-nji martynda diplomatlar bilen geçiren duşuşygyndan başlap, ýurdumyza dünýä bileleşiginde mynasyp wekilçilik etmeli ilçileriň öňünde durýan wezipeleri anyklap, ol bu we beýleki wajyp meseleler barada özüniň diplomatlarymyz bilen geçiren soňky duşuşyklarynda hem belledi.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany bilen 2010-njy ýylyň 18-nji fewralynda ýurdumyzda ilkinji gezek Türkmen diplomatiýasynyň güni bellenildi.

Hormatly Prezidentimiz özüniň Türkmenistanyň-diplomatik gullugynyň işgärlerine iberen gutlagynda türkmen diplomatiýasynyň bitiren işlerine uly baha berdi, olaryň bu wajyp ähmiýetli işde ýeten sepgitlerini we önlerinde durýan möhüm wezipelerini kesgitledi. Hususanam, ol „Täzeleniş ýoly bilen ynamly öňe barýan Diýarymyz özüniň daşary syýasatynda parahatçylygy saklamak we howpsuzlygy berkitmek, sebitleriň, ýurtlaryň we halklaryň durnukly ösüşini hem-de durmuş-ykdysady taýdan abadançylygyny üpjün etmek ugrundaky halkara hyzmatdaşlygyna işjeň gatnaşýar. Türkmenistan dünýäniň döwletleri bilen dostlukly gatnaşyklara giň ýol açmak bilen birlikde, halkara guramalarynyň çäklerinde hem köptaraplaýyn diplomatiýany işjeň ýagdaýda ösdürýär“ diýip belledi.

Tema: Diplomatiýa we daşary syýasat.

Bu söz düzümleri biri-biri bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Döwletleriň daşary syýasatynyň maksatlaryny we wezipelerini amala aşyrmak, daşary ýurtlarda döwletiň we onuň raýatlarynyň bähbitlerini gorumak boýunça çäreleri guramak we olary oňyn çözmek aslynda diplomatiýanyň esasy wezipeleri bolup durýar. Şeýle wezipeler döwlet we häkimiýet ýolbaşçylaryndan başlap, daşarky

aragatnaşyk guramalarynyň eginlerine düşýär. Bular resmi işler hasaplanylýar we özboluşly möhüm resmi syýasatdyr.

Diplomatiýa-daşary aragatnaşyklar baradaky döwlet işidir. Diplomatiýa sözi XVIII asyryň ahylarynda Günbatar Ýewropa ýurtlarynda ulanylyp başlanýar.

Diplomatiýa işi maslahatlar, kongresler guramak we geçirmek, beýannamalar, resmi hatlar, memorandumlar, notalar taýýarlamak, alyşmak, halkara şertnamalaryny, ylalaşyklary taýýarlamak... ýaly köp möhüm çäreleri öz içine alýar.

Diplomatiýa işi, umuman alanymyzda, ykdysady aragatnaşyk, syýasy meseleler, metbugat, konsulçylyk işlerini, medeni çäreleri we şuna meňzeşleri amala aşyrmak bilen aýrylmaz baglanyşykdadyr.

Diplomatiýa halkara hukugyna degişli meseleleri hem giňden ulanýar. Dünýä döwletleri tarapyndan goldanylýan Bitarap Türkmenistanyň daşary syýasaty bu gün ähli dünýä döwletlerinde uly gyzyklanma döredýär, onuň miwesinden, birinji nobatda, gaz geçirijiler ulgamyndan ençeme döwletler peýdalanýar. Baryp geçen asyryň 90-njy ýyllarynyň ortalarynda BMG-niň şol wagtky Baş sekretary Butros Galynyň “Türkmenistanyň we onuň goňşy döwletleriniň üstünden täze gatnaşyklaryň geçjekdigi, Ýewropa bilen Aziýanyň arasynda kontinentara köprüniň guruljakdygy hakyndaky pikirleri” bu gün iş ýüzünde amala aşyryldy, bu ugurda önjeýli işler häli öňde dur.

Ýöne şol döwürden bäri geçen ýyllaryň içinde Türkmenistanyň halkara abraýy has ýokary galdy. Aýratynam, G.M.Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Prezidentligine saýlanmagy hem-de biziň ýurdumyzyň ösüşinde Täze Galkynyş we beýik özgertmeler döwrüniň başlanmagy bilen we bu döwrüň biziň gündelik we ählitaraplaýyn ösüşimize ýetirýän oňyn täsirleri bu gün dünýä döwletleri tarapyndan kanagatlanma bilen bellenilýär. Türkmenistanyň BMG-däki we beýleki halkara guramalaryndaky abraýy has artdy. Bu ýerde,

elbetde, Bitarap Türkmenistan gaz geçirijisiniň örän uly ähmiýetiniň bardygy, umuman, Bitaraplyk syýasatymyzyň uly rol oýnandygyny ýörite bellemegimiz gerek.

Türkmen halkymyz agzybirligi, asudalygy, parahatçylygy, ysanperwerlik kadalaryny durmu ýörelgesine öwürpdir. Şol mukaddes ýörelge Türkmenistan Garaşsyzlygyny gazanandan soň, ýurduň içeri we daşary syýasatynyň düýp mazmunyna öwrüldi. Şeýlelikde, Garaşsyz Türkmenistan döwletine Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 1995-nji ýylyň 12-nji dekabryndaky Rezolýusiýasy «bilen Bitaraplyk derejesi berildi. Türkmenistan Merkezi Aziýa sebitinde we dünýäde halkara hyzmatdaşlygyny giňeltmekde, hoşniyetli goňsuçylyk gatnaşyklaryny ösdürmekde Bitaraplyk syýasatyna ygrarly bolup gelýär. Ýurduň paýtagty Aşgabatda BMG-niň Öňüni alyş diplomatiýasy boýunça sebit merkezi döredildi. Parahatçylygyň we ynsanperwerligiň belent maksatlaryny daşary syýasatyň baş ugry edip saýlap alan Türkmenistan syýasy, ykdysady we medeni ugurlar boýunça dünýä döwletleri bilen hyzmatdaşlygy ösdürmegiň oňyn çözgütleri bilen çykyş edip gelýär.

Hormatly Prezidentimiziň badalga beren Beýik Galkynyş we täze özgertmeler zamanasynda Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletiniň abraý-mertebesi örän belende galdy. Milli Liderimiz Türkmenistan bilen dünýä ýurtlarynyň arasyndaky ykdysady, syýasy, medeni we gumanitar gatnaşyklary ösdürmek babatda uly işleri alyp barýar. Parahatçylygy pugtalandyrmak, ynsan hukuklaryny goramak, özara bähbitli hyzmatdaşlyklary has berkitmek ýaly tutuş adamzadyň bähbidine gönükdirilen möhüm işleri amala aşyran Türkmenistanyň bu meseleler baradaky täze başlangyçlary dünýäniň in abraýly guramalary tarapyndan oňlanylýar.

Hormatly Prezidentimiz Türkmenistanyň dünýä döwletleri bilen hoşniýetli, özara bähbitli gatnaşyklaryny has-

da ösdürmek, berkitmek ugrunda ägirt uly işleri alyp barýar. Ýurt Baştutanymyzyň daşary ýurtlara resmi saparlary, şol saparlar wagtynda dürli ýurtlaryň, halkara guramalarynyň, iri şereketleriň ýolbaşçylary bilen geçiryän duşuşyklary halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmekde, dünýäde abadançylygy berkitmekde örän uly ähmiýete eýedir. 2007-nji ýylda Aşgabatda BMG-niň Öňüni alyş diplomatiýasy boýunça sebit merkeziniň, 2008-nji ýylda bolsa «Ýewropa öýüniň» açylmagy hem hormatly Prezidentimiziň abadançylyk, parahatçylyk söýüjilikli syýasatynyň, dünýä bilen hoşniýetli gatnaşyklary ösdürmek baradaky tagallalarynyň netijesinde mümkin boldy.

Türkmen döwletiniň abadanlyk söýüjilikli syýasatynyň netijesinde ýurdumyzyň dünýä ýurtlary bilen dürli ugurlardaky hyzmatdaşlygy barha ösýär. Hormatly Prezidentimiziň başlangyçlary bilen dünýä ýurtlarynyň arasyndaky hyzmatdaşlygy has ösdürmäge gönükdirilen birtopar işlere badalga berildi. Bütin dünýäde uly gyzyklanma we seslenme döreden Demirgazyk— Günorta ulag geçelgesini gurmak baradaky başlangyç hut biziň milli Liderimize degişlidir. Türkmen tarapyň başlangyjy bilen öňe sürülen, bütin dünýäde oňlanylan şeýle uly işler baradaky mysallar başga-da kän. Türkmenistan— Hytaý gaz geçirijisiniň ulanylmaga berilmegi hem dünýä ähmiýetine eýe bolar. Ýurdumyzyň dünýä ýurtlary bilen hyzmatdaşlygynyň täze derejesini aýan eder. Türkmenistanyň goňşy Owganystana, Täjigistana ynsanperwer kömekleri hakda-da näçe aýtsaň aýdyp oturmaly. Türkmen Lideriniň parasady bilen owganystanly türkmenlere ynsanperwer ýükli ulag kerwenleriniň iberilmegi, bu ýurtda mekdebiň we saglyk öýüniň gurulmagy goňşy ýurduň ilatyny juda begendirdi, türkmen halkynyň ynsanperwerlik, dost-doganlyk gatnaşyklaryna örän uly sarpa goýýandygyny, onuň kyn gününde goňşa goldaw-hemaýat bermek ýörelgesini ýene bir gezek dünýä aýan etdi.

Hormatly Prezidentimiz özüniň Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 64-nji sessiýasynda eden çykyşynda dünýä jemgyýetçiligine dahylly bolan häzirki zaman meselelerini dünýä döwletleriniň we iri halkara guramalarynyň bilelikde ara alyp maslahatlaşmagynyň möhümdigini aýratyn belledi. Milli Liderimiz häzirki döwürde global möçberde parahatçylygy we howpsuzlygy, durnukly ösüşi we progresi üpjün etmek, häzirki zaman dünýäsiniň düzgünleriniň binýadynda goýlan hukuk we ahlak esaslaryny saklap galmak maksadyna ýetmegiň hatyrasyna döwletleriň hem-de iri halkara guramalarynyň has ysnyşykly, sazlaşykly gatnaşyklarynyň zerurdygyna ünsi çekdi.

Türkmenistanyň alyp barýan içeri syýasaty ýurtda asudalygy berkitmäge, halkyň ýaşaýyş derejesini ýokarlandyrmaga, döwleti ykdysady, medeni taýdan ösdürmäge gönükdirilendir. İçeri syýasat bilen berk baglanyşykly daşary syýasatymyz oňyn Bitaraplyk ýörelgesine daýanýar. Türkmenistanda ýöredilýän syýasat dünýä jemgyýetçiliginiň ünsüni özüne çekýär. Hormatly Prezidentimiziň parasatly syýasaty netijesinde ýurdumyzyň ylym-bilim ulgamy öz ösüşiniň täze döwrüni başdan geçirýär. Ýurdumyzda geçirilýän halkara ylmy maslahatlar, sergiler, forumlar Türkmenistan bilen dünýä ýurtlarynyň arasynda gumanitar, medeni gatnaşyklary ösdürmäge, ylym-bilim babatda hyzmatdaşlygy giňeltmäge uly itergi berýär. Halkara ylmy maslahatlar, konferensiýalar türkmen alymlary bilen daşary ýurt alymlarynyň arasynda ylmy gatnaşyklary ösdürmäge giň mümkinçilik berýär. Türkmenistanyň Prezidentiniň «Awaza» milli syňahatçylyk zolagyny döretmek baradaky uly maksatnamasy durmuşa geçirilýär. Häzirki zamanyň ösýän talaplaryndan ugur alýan bu maksatnama üstünlik bilen durmuşa geçirilip ýör. «Awaza» milli syňahatçylyk zolagynyň täze desgalarynyň açylyş dabaralaryna türkmenistanlylar bilen birlikde daşary ýurtly myhmanlar hem gatnaşdylar. Ýerli we

halkara syňahatçylygynyň, dynç alyş infrastrukturasynyň ösüşine düýpli goşant goşjak «Awaza» milli syňahatçylyk zolagynyň maksatnamasyny amala aşyrmaga daşary ýurtly maýadarlar hem gatnaşýarlar. Ägirt uly işleriniň amala aşyrylmagyna halkara derejesinde gatnaşylýan bu zolagyň geljegi uludyr. Bu işler «Döwlet adam üçindir!» diýen ynsanperwer syňasaty ýöredýän Hormatly Prezidentimiziň alyp barýan işleriniň öz halkynyň, dünýä jemgyýetçiliginiň bähbidine gönükdirilendigini, bu işe türkmenistanlylar bilen birlikde daşary ýurtlularyň hem işjeň gatnaşýandygyny görkezýär. Türkmenistany dünýäniň ösen döwletleriniň hataryna goşmak barada alada edýän hormatly Prezidentimiziň daşary syňasat strategiýasyndaky düýpli özgertmeler döwletimiziň abraýyny barha belende galdyrýar. Türkmenistanyň ýöredýän daşary syňasaty onuň öz Bitaraplyk hukugyna ygrarlydygyny görkezýär. Bu syňasat goňşy we dünýä döwletleri bilen peýdaly, hoşniýetli gatnaşyklary ösdürmäge, sebitde we бүтін dünýäde abadançylygy berkitmäge gönükdirilendir.

Bu gün türkmen diplomatiýasy Täze Galkynyş eýýamymyzyň maksatlaryny we wezipelerini ýerine ýetirmäge erjellik we tutanýerlilik bilen gulluk edýär. Bu babatda köp mysallary getirmek mümkin. Biz şu ýerde, ilkinji nobatda, Türkmenistanyň diplomatik korpusynyň 2009-njy ýylyň 29-njy oktyabrynda Türkmenbaşy şäherinde “Hazyna” atly kaşaň myhmanhanada Hormatly Prezidentimiziň tabşyrmagy boýunça geçirilen Türkmenistanyň diplomatik korpusynyň giňişleýin maslahatynyň üstünde durup geçmekçi:

Deňiz ýakasynda yerleşýän Türkmenbaşy şaherine Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik missiýalarynyň we konsullyk edaralarynyň ýolbaşçylary geldiler. Duşuşyga gatnaşmak üçin Dünýä türkmenleriniň ynsanperwer birleşiginiň wekilleri—ýurdumyzyň Garaşsyzlygynyň 18 ýyllygynyň önüsyrysynda geçirilen

Dünýä türkmenleriniň ynsanperwer birleşiginiň XII maslahatyna gatnaşyjylar hem çagyryldy.

Bilelikde geçirilen maslahatda esasy mesele hökmünde ýurdumyzyň daşary syýasatynyň strategiýasynyň guralmagyna täzeçe çemeleşmeler ara alnyp maslahatlaşyldy, bu strategiýanyň ileri tutulýan ugurlary Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň şu ýylyň sentýabrynda Nýu-Ýorkda geçirilen 64-nji sessiýasynda Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan beýan edildi. Türkmenistanyň bu uly forumyň wise-başlygy hökmünde ikinji gezek saýlanylmagynyň ýurdumyzyň we milletiň Lideriniň ýokary at-abraýa eýe bolup durýandygyny aýdyň görkezýän subutnamadygy hem-de hormatly Prezidentimiziň täze reformalarynyň milletler bileleşigi tarapyndan giňden goldanýandygy belleniildi.

Mälim bolşy ýaly, hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow BMG-niň Baş Assambleýasynyň belent münberinden çykyş edip, бүтін дүнýädäki wakalaryň, syýasy, ykdysady, sosial prosesleriň häsiýetiniň we tendensiýalary-nyň umumy maksada ýetmegiň— parahatçylygyň we howpsuzlygyň hatyrasyna, mundan beýläk-de yzygiderli ösüş we progres üçin oňaýly şertleriň döredilmeginiň hatyrasyna BMG-niň agzalary bolup durýan döwletleriň we iri halkara guramalarynyň has ysnyşykly we oňlanyşykly hyzmatdaşlygy ileri tutmagyny talap edýändigini nygtady. Türkmen Lideri öz çykyşynda döredileli bäri geçen 60 ýylda çylşyrymly halkara meseleleriniň çözümegi-ne netijeli ýardam bermekde haýran galdyryýan derejedäki tejribäni toplan hem-de häzirki döwrüň şertlerinde halkara gatnaşyklarynyň adalatly we sazlaşykly ulgamyny gurmakda daýanç bolup durýan BMG-niň uly ähmiýetli orny eýeleýändi-gini aýratyn belledi.

Maslahata gatnaşyjylar Türkmenistanyň daşa-ry syýasat boýunça ýöredýän ugry bilen bag-lylykda olaryň öňünde durýan ilkinji nobatdaky wezipeleriň toplumyny ara alyp maslahatlaşdylar, bu syýasatyň esasy maksady halkara bileleşigine onuň howpsuzlygyň global ulgamyny goldamak we pugtalandyrmak, dawalaryň ýüze çyk-mak howpunyň öňüni almak we aradan aýyrmak, döwletleriň we halklaryň durnukly we kadaly ösüşi üçin amatly şertleri üpjün etmek, giň we konstruktiv halkara hyzmatdaşlygyny ýola goýmak ugrundaky tagallalaryna hemmetaraplaýyn goldaw bermek bolupdy we şeýle bolmagynda galýandygyny makullamak bilen bellediler.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow BMG-niň Baş Assambleýasynyň sessiýasyndaky çykyşynda energiýa serişdelerini bermegiň häzirki gowşak ulgamynyň esasan ýangyç geçirijileriň ugurlarynyň ýeterlik derejede ösdürilmändigi hem-de kadalaşdyryjy halkara-hukuk mehanizmleriniň ýoklugy bilen şertlendirilýändigini belläp, halkara energetika giňişliginde düýpgöter täze, uniwersal modeli döretmegiň möhümdigini ýatlatdy.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň başlangyjy boýunça BMG-niň Baş Assambleýasynyň «Energiýa serişdeleriniň ygtybarly we dumukly üstaşyr geçirilmegi hem-de durnukly ösüşi we halkara hyzmatdaşlygyny üpjün etmekde onuň hyzmaty» hakynda ýörite Rezolýusiýasynyň kabul edilmegi hem-de 2009-njy ýylyň aprelinde Aşgabatda ýokary de-rejede adybir halkara konferensiýasynyň geçi-rilmegi şu ugurdaky ilkinji ädim hökmünde gör-kezildi, energiýa serişdelerini bermegiň halkara ulgamynyň netijeli hereket etmeginiň üpjün edil-megine gönükdirilen täze halkara-hukuk resmi-namasyny işläp taýýarlamak üçin ekspertleriň BMG-niň howandarlygyndaky ýörite toparynyň döredilmegi baradaky tekliپ şol maslahatyň işiniň netijeleriniň birine öwrüldi.

Türkmen Lideriniň ýene bir başlangyjy— Merkezi Aziýa sebitinde we Hazar basseýninde ýa-ragsyzlanmagyň meseleleri boýunça Aşgabatda Birleşen Milletler Guramasynyň howandarlyk et-meginde wekilçilikli halkara maslahatyny geçirmek baradaky teklibi hem sebitde parahatçy-lygyň we howpsuzlygyň üpjün edilmegine gönük-dirilendir. Ýaragsyzlanmak, ýaragyň gorlaryny azaltmak, ýaraglanmagyň güýçlendirilmegini art-dyrmaga täze synanyşyklara ýol bermezlik we umuman sebitde potensial howplary we dartgyn-lylygy azaltmak boýunça anyk hereketleriň mun-dan beýläk-de şu ugurdaky batly ädimlere öwürülmelidigi bellendir. Şunuň bilen baglylykda sebitdäki ýurtlaryň terrorçylyga, guramaçylykly transser-het jenaýatçylygyna, neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy göreşdäki hereketlerini güýçlendirmegiň we utgaşdyrmagyň möhümdig-i hem bellendir. Hemmeleriň pikirine görä, pyýada goşunlara garşy niýetlenen minalaryň öndürilmegini, olaryň gorlarynyň artdyrylmagyny, sarp edilmegini we ulanylmagyny gadagan etmek boýunça Konwensiýanyň (Ottawa konwensiýasynyň) netijeliliginiň artdyrylmagy şu ugurdaky anyk ädim hökmünde görkezildi. Ýeri gelende aýtsak, Türkmenistan öňki sowet giňişliginde we Aziýada şu konwensiýa ilkinji bolup goşulan ýurda öwürüldi hem-de ony tassyklap, boýun alan borçlaryny dolulygyna berjaý edýär.

Maslahata gatnaşyjylar Türkmenistanyň Prezidentiniň BMG-niň Baý Assambleýasynyň 64-nji sessiýasynyň işine gatnaşmagynyň taryhy ähmiýete eýedigini belläp, türkmen Lideriniň tutuş adamzada degişli derwaýys maseleleriň çözülmegine hem-de dünýäniň ýurtlarynyň durnukly ösüşi üçin ähli zerur şertleriň döredilmegine gönükdirilen ähli başlangyçlarynyň derwaýysdygyny we döwrebapdygyny nygtadylar. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň çykyşyny tutuş dünýä bileleşiginiň düşüniş, giňden goldandygy bellendir, munuň şeýledigini

BMG-niň ýolbaşçylygy we daşary döwletleriň birnäçesiniň baştutanlary bilen geçirilen köpsanly ikitaraplaýyn duşuşyklar aýdyň tassyklady, olar orta atylan başlangyçlaryň durmuşa geçirilmegine işjeň gatnaşmaga taýýardyklaryny aýtdylar.

Duşuşykda Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň çykyşynyň Türkmenistanyň tutuş halky üçin maksatnamalaýyn resminama öwrülendigi hem-de türkmen diplomatlarynyň onuň amala aşyrylmagyna öz bilimlerini, güýçlerini we tejribesini gönükdirmegi maksat edinýändigleri bellenildi.

Biz bu gün uly guwanç bilen türkmen diplomatiýasynyň önjeýli üstünliklere eýe bolýandygyny bellemäge haklydyrys. Bu işde Hormatly Prezidentimiziň hut özüniň daşary ýurtlara yzygiderli geçirip durýan saparlarynyň örän uly ähmiýeti bardyr. Olar dostluga esaslanýan, birek-biregiň bähbitlerini arýan hyzmatdaşlykdyr.

Täze Galkynyş hem beýik özgertmeleriň zamanynda hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow döwletara gatnaşyklaryny ýola goýmaga, berkitmäge uly üns berýär. Şonuň netijesinde döwlet Baştutanymyzyň daşary syýasat strategiýasy gün-günden pugtalanýar. Bu gün Türkmenistan döwletimiziň abraýy artyp, milli Liderimiziň mertebesi dünýä derejesinde barha beýgelýär. Munuh şeýledigine bolsa döwlet Baştutanymyzyň hut 2009-njy ýylyň dowamynda on baş döwletde dürli derejedäki saparlarda bolmagy, şonçarak ýurduň döwlet Baştutanlarynyň bizih ýurdumyza gelmegi aýdyfi şaýatlyk edýär. Döwlet başyna gelip, halk hakyndaky aladany baş alada öwren ýurt Baştutanymyzyň amala aşyrýan saparlarynyň ählisi hem halkymyzyň bähbidine gönükdirilendir.

Döwlet Baştutanymyz Birleşen Arap Emirliklerine ilkinji resmi saparyny 2007-nji yylyň awgustynda amala aşyrdy. Şol saparyň barşynda iki ýurduň dostluk we netijeli hyzmatdaşlyk däpleri berkidilip, ikitaraplaýyn gatnaşyklaryň taryhynda täze

tapgyr başlandy. Şondan bäri bu ýurt bilen ygtybarly hyzmatdaşlyk saklanylyar. Iki ýurduň Baştutanlarynyň Abu-Dabidäki duşuşygynyň barşynda gazanylan ylalaşyklar iki döwletiň arasyndaky netijeli hyzmatdaşlygyň üstünlikli ösdürilmegine güýçli itergi berdi. Saparyň barşynda iki ýurdun arasyndaky gatnaşyklary berkitmek we ösdürmek işine goşýan goşandynyň ykrar edilmeginiň nyşany hökmünde Birleşen Arap Emirlikleriniň Prezidenti ýurdumyzyň Baştutanyna BAE-niň ýokary döwlet sylagy bolan Zaýediň ordenini gowşurdy. Bu sylag bolsa iki ýurduň arasyndaky hyzmatdaşlygy ösdürmäge, halklaryň arasyndaky gadymdan gelýän dostluk we doganlyk däplerini berkitmäge itergi berdi. Geçen ýyllaryň dowamynda ýola goýlan dostlukly gatnaşyklar Türkmenistan bilen Birleşen Arap Emirlikleriniň täze mümkinçiliklerine we hyzmatdaşlygyň ösdürilmegine, özara bähbitlilik ýörelgelerine ygrarly bolmaga, döwletara gatnaşyklarynyň dowam etdirilmegine getirdi. Taraplar ikitaraplaýyn gatnaşyklar babatda esasan, iki döwletiň arasynda haryt dolanyşygyny hem-de özara maýa goýumlaryny, aýratyn-da nebitgaz, nebiti gaýtadan işleýän we himiýa pudaklaryny köpeltmek barada ylalaşdylar. Hormatly Prezidentimiziň Birleşen Arap Emirliklerine resmi saparyndan soň, doganlyk döwletiň Baştutany biziň ýurdumyzda jogap sapary bilen boldy. Sapar mahaly özara düşünişmek we ynanyşmak ýagdaýda geçen duşuşygyň barşynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Birleşen Arap Emirliklerine sapary mahaly gazanylan ylalaşyklaryň ýerine ýetirilişiniň barşy ara alnyp maslahatlaşyldy. Şonuň ýaly-da, ikitaraplaýyn hyzmatdaşlygy ösdürmegiň geljegi, özara gyzyklanma döredýän meseleleriň birgideni barada pikir aşyldy.

Wizitiň yzysüre bolsa BAE-niň paýtagtynda Türkmenistanyň maýa goýum forumy we Türkmenistan-da öndürilen önümleriň sergisi geçirildi. Bu foruma dünýäniň ençeme ýurdundan daşary ýurtly işewürleriň 300-den gowragy ýygandy. Olaryň

arasynda abraýly halkara guramalarynyň, banklaryň wekilleri, iri kompaniýalaryň ýolbaşçylary bar. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň başlangyjy bilen geçirilen forum düýpli reformalaryň we milli ykdysadyýeti diwersifikasiýalaşdyrmagyň üstünlikli amala aşyrylýan dygyny görkezdi. Türkmenistanyň ösüşiniň ileri tutulýan ugurlaryny nazara almak bilen, geljegi uly taslamalara maýa goýmagyň derwaýys meseleleri ara alnyp maslahatlaşyldy. Esasan hem energiýa üpjünçiligi babatda, ulag taslamalaryna, senagat, raýat desgalaryna, awtomobil ýollarynyň gurluşygyna telekommunikasiýalara we informasion tehnologiýalara maýa goýumlaryny goýmak meselelerine forumda aýratyn üns berildi.

Mahlasý, bu forum mazmuny boýunça Türkmenistanyň maýa goýum babatynda ösüşiň täze basgançagyna çykýandygyny görkezdi hem-de dünýä döwletleriniň işewürler toparynyň arasyndaky hyzmatdaşlygy ösdürmäge we işjeňleşdirmäge Gurbanguly Berdimuhamedowyň daşary syyasat strategiýasyna laýyklykda doganlyk döwletler bilen gatnaşyklarymyz barha berkeýär hem giňelýändigini subut etdi. Bu gatnaşyklar ýurdumyzyň hemişelik Bitaraplyk derejesine laýyklykda syýasy ugurda hyzmatdaşlygy ösdürmek, ykdysady gatnaşyklary pugtalandyrmak, birek-birege sarpa goýmak hem-de birek-biregiň içerki işlerine gatyşmazlyk ideýalarynyň ýörelge edinmek arkaly amala aşyrylýar.

Hormatly Prezidentimiziň Birleşen Arap Emirliklerine nobatdaky resmi sapary iki dostlukly ýurduň gatnaşyklarynda täze sahypany açdy. Saparyň dowamynda gazanylan ylalaşyklar ikitaraplaýyn gatnaşyklarda, hyzmatdaşlygy durmuşa mäkäm ornaşdyrmakda täze mümkinçilikleri döreder.

«Döwlet adam üçindir!» diýen şygary öňe sürýän Hormatly Prezidentimiziň dünýä döwletlerine indiki saparlarynda hem gazanyljak ylalaşyklaryň, gol çekiljek resminamalaryň ählisiniň

ýurdumyzyň geljekki ösüşlerine, halkymyzyň eşretli günlerine badalga boljagynyň uýy iki dälidir.

Biz şu ýerde türkmen diplomatiýasynyň ählumumy howpsuzlygyň hatyrasyna alyp barýan başga bir çäresiniň üstünde durup geçmegi makul bilýäris. Gürrüň Türkmenistanyň BMG bilen neşekeşlige garşy alyp barýan göreşi barada barýar. Türkmenistan ählumumy howpsuzlygyň hatyrasyna bu ugurda köp çäreleri amala aşyrýar. 2010-njy ýylyň ýanwar aýynyň 20-ne Türkmenistanda BMGniň Merkezi Aziýada neşeler we jenaýätçylyk boýunça müdirliginiň Sebit wekili Kallahan boldy. Myhman biziň ýurdumyzda bolmagynyň çäklerinde Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Neşekeşlige garşy göreşmek boýunça döwlet utgaşdyryjy toparynda, ýurdumyzyň Döwlet gümrük gullugynda, Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugynda, Içeri işler ministrliginde, Döwlet serhet gullugynda, Türkmenistanyň Baş prokuraturasynda duşuşyklaryň we gepleşikleriň birnäçesini geçirdi. Birleşen Milletler Guramasynyň ýokary wezipeli wekili Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginde hem kabul edildi.

Duşuşyklaryň barşynda belenilişi ýaly, Türkmenistan häzirki zaman dünýäsiniň in möhüm meseleleriniň birine öwrülen neşekeşlige we neşeleriň bikanun dolanyşygyna garşy aýgytly we barlyşyksyz göreş alyp barýar. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň bu ulgamda amala aşyrýan döwlet syýasatynyň esasy jähtleriniň biri hem biziň serhetýaka gözegçiligini güýçlendirmäge gönükdirilen ikitaraplaýyn taslamalara gatnaşýandygymyzdyr.

Birleşen Milletler Guramasynyň neşe serişdelerine gözegçilik boýunça maksatnamasyny, şeýle hem Merkezi Aziýa sebitinde neşe serişdeleriniň, psihotrop maddalarynyň we prekursorlaryň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek boýunça maglumat utgaşdyryjy merkezini döretmek hakyndaky Ylalaşygy ýerine ýetirmek maksady bilen Türkmenistanyň Hökümeti Karar

kabul etdi. Oňa laýyklykda Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy şol Ylalaşygy ýerine ýetirmek boýunça milli gurama hökmünde belenildi.

Türkmenistanda täze Galkynyş eýýamynda neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygy-na garşy göreşmek we neşe serişdelerine garaşly adamlara ýardam bermek boýunça Milli maksatnama amala aşyrylýar. Neşe serişdeleriniň kontrabandasynyň önüni almak, neşekeşleri öz wagtynda ýüze çykarmak we bejermek, şeýle hem onuň önüni almak bu maksatnamanyň esasy wezipesi bolup durýar. Şunuň bilen baglylykda duşuşykda BMG bilen hyzmatdaşlykda bolup durýar. Türkmen Lideriniň başlangyjy boýunça Aşgabatda BMG-niň Merkezi Aziýada Önüni alyş diplomatiýasy boýunça sebit merkezi açyldy. Ol Türkmenistanyň ählumumy howpsuzlygy we durnuklylygy üpjün etmek boýunça tagallalary jebisleşdirmäge ýene bir anyk goşandy boldy.

Mälim bolşy ýaly, Türkmenistan Birleşen Milletler Guramasynyň 1961,1971 we 1988-nji ýyllardaky neşeleriň we psihotrop maddalarynyň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek boýunça konwensiýalarynyň üçüsine hem goşuldy. Öz üstüne alan halkara borçnamalaryny gyşarnyksyz ýerine ýetirmek bilen biziň ýurdumyz bu ugurda dünýäniň degişli düzümleri bilen işjeň hyzmatdaşlyk edýär. Ähli Hazaryaka döwletleriniň serhet gulluklarynyň wekilleri bilen ýakyn gatnaşyklar ýola goýuldy.

Türkmenistan sebitleýin we milli taslamalaryň birnäçesini, BMG-niň neşeler we jenaýatçylyk boýunça müdirliginiň we Ýewropa Bileleşiginiň maksatnamalaryny üstünlikli durmuşa geçirýär, şeýle hem ýurtlaryň birnäçesiniň neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmäge we hukuk goraýjy edaralaryň, saglygy goraýjy edaralaryň, jemgyýetçilik we dini guramalaryň wekilleri bilen ýakyndan sazlaşykly hereketi oňyn netijeleri berýär diýlip belenildi. Sagdyn durmuş ýörelgesini işjeň wagyz etmek boýunça maksatnamanyň döwlet tarapyndan

goldanylmagy neşekeşligiň negatiw faktorlarynyň peselmegine uly täsir edýär. Häzirki zaman stadionlaryň, bedenterbiýe-sagaldyş toplumlarynyň, sport zallary we basseýnleri bolan täze mekdepleriň gurulmagy, aýratyn hem Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurduň sport hereketine gatnaşmagy jemgyýet, ilkinji nobatda bolsa ýaşlar üçin aýdyň oňyn görelde bolup durýar.

Tema: Diplomatiýa, sungat we medeniýet.

Diplomatiýa işi bilen meşgullanýan adamlaryň aglabasynyň döwlet işgärlerdigi, syýasat bilen iş salyşýan hünärmenlerdigi hemmämize mälimdir. Ýöne olar diňe şolardan çykýandyr, diňe bir frak geýip ýapyk gapylaryň aňyrsynda gepleşik geçirýän adamlardyr, işgärlerdir diýip düşünmek ýalňyşlykdyr, bäriden gaýtmakdyr. Taryhy materiallaryň görkezşi ýaly, göräýmäge syýasata, diplomatiýa başdan hiç hili dahyly bolmadyk adamlaryňam bu asylly iş bilen meşgullanandyklaryny, taryhda belli bir şöhratly yz galdyrandyklaryny bilýäris.

Olar asly medeniýetli, edebiýatdan, sungatdan, ylymdan-bilimden gowy baş çykaryan adamlar bolupdyrlar. Diplomatiýa işini edebiýaty, medeniýeti, sungaty öwrenmek meseleleri bilen utgaşdyryp alyp barypdyrlar. Bu ugurlary ösdürmäge saldamly goşant goşupdyrlar. Käbir mysallara ýüzleneliň: Fransiýada medeniýet we diplomatiýa işleri bilen meşgullanan adamlaryň biri-de Fransua de Kalýerdir (1645-1717 ýý.) ol fransuz patyşasy Lýudowik XIV ýanynda diplomatiýa gullugynda bolup, oňa edebiýat we medeniýet işgärlerini diplomatiýa işine çekmegi tekliý eden ilkinjileriň biridir. Ol özüniň bu işinde käbir netijeleri gazanypdyr.

Gürrüni edilyňan mesele boýunça aýratynam Italiýa tapawutlanypdyr. Bu ýurtda diplomatiýa bilen meşgullanmak, beýleki ýewropa ýurtlary bilen deňeşdirilende, giň gerime eýe

bolupdyr, çuň kökleri ýaýradypdyr. Ýurduň Florentiýa diýen welaýatyndan üç sany meşhur şahslaryň (Dante, Petrarka, Bokkaço) orta çykandygyny bellemek gerek. Olar edebiýat, sungat (suratkeşlik) bilen meşgullanmagyň daşyndan diplomatlar hökmünde hem özlerini tanadypdyrlar.

Russiýanyň belli edebiýat, sungat işgärleri Antioh Kantemiriň, A.S.Griboedowyň (Tähranda ilçi), D. S. Fonwiziniň (Russiýanyň Daşary işler kollegiýasynda kitäp bolup işläň), Feodor Iwanowiç Týtçewiň, K. N. Leontýewiň.... Diplomatiýa meýdanyndaky hyzmatlary uludyr. Bu meşhur şahslaryň üstüni Dante, Petrarka, Bokkaço (Italiýa), Filipp Sidneý (Angliýa), Jorž Etýeriz (Angliýa), Fransua Rene de Şatobrian (Fransiýa), Fransua de Kalýer ýaly edebiýatdan, sungatdan, medeniýetden çuňňur baş çykaran, diplomatiýany döwletiň, halkyň bähbidine ulanjak bolup köp işleri bitiren adamlaryň atlary bilen doldurmak zerurdyr.

Fransuz şahyry Sen Jon Persiň, grek şahyry Seferisiň diplomatiýa işindäki hyzmatlary hem nazarda tutulyp, geçen asyryň ortasynda Nobel baýragyna mynasyp bolandyklaryny., dünýä belli bolan ýazyjy Ç. Aýtmatowyň diplomatiýa meýdanyndaky hyzmatlarynyň öz wagtynda öwgülere, minnetdarlyklara mynasyp bolandyklaryny bellemek ýakymlydyr.

Sowet hökümetiň ilkinji ýyllarynda onuň diplomatiýa meselelerini işläp düzmekde, ösdürmekde medeniýet, edebiýat we sungat çärelerine baş goşan, belli hyzmatlary bitiren Çiçeriniň, Kollantaýyň, Worowskiniň, Litwinowyň atlaryny ýatlap geçmezlik mümkin däl.

Birnäçe diplomatlaryň diplomatiýa frontyndaky we medeniýet meýdanynda bitiren işleriniň arasynda hronologiki çäk (wagt) goýmak mümkin däl. Öz döwründe, Eýranda sowet ilçihanasynda işläň diplomatlar Geragin Sewunes, Mirza Ibragimow sowet okyjylarynyň söýgüsini gazanan çeper edebi

eserleri-romanlary (Sewunes “Gorkuly Tähran”, Ibragimow “Ol gün geler”) döredendiklerini ýatlamak yeterlikdir.

Şu jähtden türkmen diplomaty Gylyç Mämmedowiç Kulyýewiň bitiren hyzmatlaryny aýratyn bellemek gerek.

Gylyç Mämmedowiç Kulyýew edebiýatçy-medeniýet işgäri hökmünde okyjylara uruş ýyllarynyň bärki döwürlerinden başlap, belli bolan şahsdyr. Ol şol bir wagtyň özünde Türkmenistanyň taryhyna degişli işleriň awtorydyr (ýazarydyr). Ol edebiýat barada aýdanymyzda, iki kitapdan ybarat “Magtymguly”, “Gara kerwen”, “Emiriň iljisi”, “Ökünç”, “Yanbermez alžirli”, “Güljemal han” ýaly romanlaryň, “Köpetdagynyň aňyrsynda” powestiň... awtorydyr.

Bu işlere biz ilkinji nobatda, diplomat adamyň ýazan işleri barada seretmelidiris, baha bermelidirs, şolarda syýasy, medeni, halkara gatnaşyklaryna degişli meseleleriň ünsden düşürilmändigini bellemelidir. Ol diplomat işiň jümmüşinde bolan adam: Uruş ýyllarynda ... SSSR-iň Eýrandaky konsuly bolup Eýranda işläp ýören döwründe ol Eýran bilen serhetdeşlikde Türkmenistanda ýaşayan türkmen taýpalarynyň arasynda bolupdy, olaryň ýaşayan ýerlerine aýlanyp görüpdü, şol ýerleriň kartasyny düzüpdü. Ol şeýle hem şol wagtlar gözgyny saklanýan D. Azadynyň, Magtymguly Pyragynyň guburlaryna aýlanyp gören, olary abatlaşdyrmagyň we gümmeszler gurdurmagyň aladasyny edipdir. Meşhur edebiýatçy we hormatly diplomatymyz G. Kulyýewiň eden şeýlekin aladalary giç hem bolsa, garaşsyzlygymyzy alanymyzdan soň, jüpüne düşdi. G. M. Kulyýew Orta Aziýa halklarynyň elbetde, Türkmenistanyň hem taryhyna belet, ony ilik-düwme bilýän adamlaryň biridir. Ol Eýrandan başga, Owganystanda, Tunisde, Alžirde, Orta Aziýa respublikasynda ýaşapdy, zähmet çekipdi.

G. M. Kulyýewiň Tunisde SSSR-iň adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçisi bolup işleýän döwründe onuň emigrasiýada bolup ýörän bir adamy (öňki SSSR-iň raýaty), onuň haýyşy boýunça kabul etmegi we olaryň arasyndaky

söhbet, emigrantyň 30 sany umumy depderden ybarat başdan geçiren golýazmalaryň ýazgysyny G. Mämmedowiçe tabşyrmagy örän tolgundyryjy wakalaryň biri bolsa gerek.

G. Mämmedowiçiň şol depderleri okandygyny, emigrantyň ömrüni beýan etmeli romanyň 115 sahypasyny gol bilen ýazyp, maşynkadan geçirendigini... Türkmenistanyň belli ýazyjysy Tirkiş Jumageldiýew özüniň diplomat baradaky makalalarynyň birinde ýatlaýar.

G. M. Kulyýewiň göreldesini-diplomatik terbiýesini alan SSSR-niň Boliwiýadaky Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçisi Tahyr Býaşimowiç Durdyýewi hem şu ýerde ýatlamak artykmaçlyk etmese gerek. Ol G. Kulyýewiň goňsusy we okuwçysydy. Tahyr Durdyýew hem ilki medeniýet işgäri hökmünde özüni tanadypdy. Ol köp ýyllap türkmen radiosynda we metbugatynda işläpdi. Ol bu ugurdaky işini häzirem dowam etdirýär.

Diplomatiýa, medeniýet we sungat biziň günlerimizde özara ýakynlaşmagy has düýpli başdan geçirýärler. Häzirki döwrüň diplomatiýa işini, halkara durmuşyna dahylly dürli-dürli, ululy-kiçili çäreleriň durmuşa geçirilmegini, ornaşdyrylmagyny medeniýet, sungat, syýahatçylyk... ulgamlarynyň gatnaşmazlygynda göz öňüne getirmek mümkin däl. Döwlet ýolbaşçylarynyň resmi saparlary, geçirilýän halkara çäreleri, dürli kysymly we mazmunly sergileriň açylyşy we ýapylyşy, dürli mazmunly ylmy, hojalyk, sport çäreleri we beýlekiler diplomatik tertip-düzgünlerden, ýol-ýörelgelerden ybarat bolup durian närseleriň üsti bilen amala aşyrylýar.

Bu ýagdaý GDA girýän döwletleriň, Merkezi Aziýa sebitiniň ýurtlarynyň we beýleki goňşy ýurtlaryň arasynda diplomatik işiň özboluşly bölegine öwürldi. Şu jähtden Türkmenistanyň (beýleki döwletler ýaly) Şanhaýda bolan “EKSP-2010” halkara sergisine ikinji gezek gatnaşmagy, 2010-njy ýylyň maýynda Koreýa Respublikasynda ikinji gezek geçirilen “Bitewi zemin” halkara festiwalyna gatnaşmagy we

Türkmenistanyň medeniýet günleriniň geçirilmegi örän uly ähmiýetli wakalardyr. Olar iki we köptaraplaýyn gatnaşyklara giň ýol açýarlar.

Gürrüňi edilýän çäreleriň Türkmenistanyň Prezidenti G. Berdimuhamedowyň bu ýurtlara bolan saparlarynyň yzysüre amala aşyrylandygyny göz önüne getirsek, onda diplomatiýanyň medeniýet, ylym, sungat bilen berk baglansyklydygy görnüp dur. Bu çäreleriň Türkmenistan üçin ýene-de bir uly ähmiýeti bar: belkäm, şeýlekin çäreleriň amala aşyrylmagy Türkmenistana dünýä ýurtlarynyň köpüsini gurşap alan maliýe-ykdysady çökgünligiň täsirinden sowulyp geçmäge ýardam beren özboluşly mümkinçilik bolandyr.

Tema: Diplomatiýa we döwletleriň syýasy-jemgyýetçilik gurluşy.

Diplomatiýa islendik jemgyýetiň ýagdaýyna döwletleriň syýasy-jemgyýetçilik gurluşyna täsir edýän möhüm syýasy güýçleriň biridir. Diplomatiýanyň ösmegi, kämilleşmegi bilen onuň jemgyýete täsir ediş ýaýrawy hem giňäpdir, çuňlaşypdyr.

Diplomatiýa döwletiň peýdasyna, şol döwletde ýaşayan barly toparlaryň (birinji nobatda) bähbitlerine gulluk edipdir. Aýratynam synplaryň bar döwründe, synpylygyň çuňlaşyp, dürli social toparlaryň arasynda gapma-garşylyklaryň ýitileşip, dawa-jenjellere, uruşlara getiren döwürlerinde hem şeýle bolupdyr. Islendik döwletiň diplomatiýasy, onuň mazmuny, ýörelgeleri we wezipeleri şol döwletiň jemgyýetçilik gurluşy, şol jemgyýetde agalyk edýän we onuň daşarky syýasat ugruna täsir edýän, ony ýöredýän synplaryň bähbitleri bilen kesgitlenipdir. Diplomatiýa dialektiki kanunalaýyklyklaryň esasynda guralmalydyr, halkara gatnaşyklarynyň obýektiw we subýektiw faktorlaryny iş ýüzünde kesgitlemelidir we doly öwrenmelidir: Diplomatiýa bilen iş salyşýanlar garşydaşlaryň oý-pikirlerini hasaba almalydyr, ündeýän diplomatiýamyzyň

esasy ýörelgeleri gyrgynçylykly termo-ýadro urşunyň önüni almaga, dartgynlygy gowşatmak we aradan aýyrmak işine gönükdirilmelidir, parahatçylykda, bilelikde ýaşasamak prinsiplerini ulanyp, olary ornaşdyryp, özara hyzmatdaşlygy hemme taraplaýyn çuňlaşdyrmakdyr.

Diplomatiýanyň taryhyna göz aýlanyňda, onuň iň gadymy döwürlerde ýüze çykandygyny bellemek gerek. Baryp öten zamanlarda aýry-aýry taýpalaryň arasynda gatnaşyklaryň sada görnüşleri ýola goýulypdy. (Urug gurluşygy- obşinalary döwründe). Emma diplomatiýanyň, sözüň doly manysynda, peýda bolmagy döwletiň döremegi bilen baglanyşyklydyr. Diplomatiýanyň guramaçylygy we usullary üýtgäp durupdyr. Jemgyýetiň ösmegi bilen olar kämilleşipdir, görnüşleri boýunça-da üýtgäpdirler. Olar elmydama jemgyýetde hereket edýän, şol döwletde agalyk edýän synplaryň, toparlaryň syýasy maksatlaryna tabyn etdirilipdir, şeýle hem ykdysady şertler bilen kesgitlenipdir.

Gul eýeçilik zamanynda daşary syýasaty alyp barmagyň parahatçylykly serişdeleri güýç ulanmak usullaryna, uruş hereketlerine boýun etdirilipdir. Uruşlaryň netijesinde alynan (ýesir edilen) gullar gul eýeçilik jemgyýetiniň rezerwlerini dolduryp durmaly bolupdyrlar. Bu şol gul eýeçilik sistemasynyň ýaşamagyna ýardam edipdir. Şol döwürde döwletleriň arasynda bolup duran uruşlar bilen bilelikde gul eýeçilik jemgyýetinde uruşlara taýýarlyk görmek, olary ýatyrnak, dinastiýalar arasyndaky jedelli meseleleri çözmek, uruşa getirip biläýjek hereketleriň önüni almak ýaly işlerdir çäreler bilen baglanyşykly diplomatiýa hem ýüze çykypdyr.

Diplomatiýa feodal jemgyýetde.

Feodal jemgyýetde diplomatiýanyň esasy üns beren meseleleri: erkin feodallaryň arasyndaky soýuzy (bileleşigi) berkitmek, uruşlar üçin güýç toplamak we olaryň amatly ýerleşişini üpjün etmek, anneksiýa ýoly bilen, satyn almak, dinastiýalaryň

arasyndaky uruşlaryň esasynda täze mülklere (ýerlere) eýe bolmak.

Diplomatiýa orta asyrlar zamanynda, soňraky kapitalistik ösüş döwründe; K. Marksýň sözleri bilen aýdanymyzda, "... Bir döwletiň gazanan ýeňşi, beýlekisi üçin ýeňlişdir" diýen prinsipi (ýörelge) esasynda hereket etdi.

Halkara gatnaşyklaryň ösmegi bilen XV asyryň ortalaryndan başlap, daşary ýurtlarda ýuwaş-ýuwaşdan hemişelik wekilhanalar peýda bolup başlaýar. Şertnamalarda diplomatik immunitetiň mazmuny bellenilýär, diplomatik ranglar (derejeler) kysymlaşdyrylýar (birmeňzeşlik, öz aýratynlyklary bilen).

Ilçiniň, iberilýän adamyň (poslannik) işler ynanylýan adamyň, maslahatçynyň etmeli işleriniň mazmuny kadalaşdyrylýar, birkysymlylyk girizilýär.

XVIII-XIX asyrlarda köp sanly halkara diplomatik kongresleridir konferensiýalar geçirilýär. Birneme soňrak Milletler Ligasy, BMG ýaly (we başgalar) köp sanly iri halkara guramalary peýda boldy.

Diplomatiýa işiniň amala aşyrylyşy.

Diplomatiýa işi döwletiň daşary gatnaşyklar bilen meşgullanýan edaralary tarapyndan amala aşyrylýar. ýagny döwlet ýolbaşçysy, hökümet, daşary işler ministry we daşary işler ministrliginiň merkezi edarasy tarapyndan. Daşary ýurtlarda diplomatiýa işi ilçileriň, iberilýän wekilleriniň ýa-da işler wagtlaýyn ynanylýan adamlar tarapyndan ýolbaşçylyk edilýän ilçihanalar we missiýalar tarapyndan amala aşyrylýar. Görkezilen edaralar we guramalar, adamlar umumy ykrar edilen hukuklardan, diplomatik artykmaçlyklardan (immunitet) we diplomatik işgäriň, şahsyň eldegirilmesizlik hukuklaryndan peýdalanýar. Umuman diplomatik işgäriň we jaýlaryň eldegirilmesizligi, şifrlenlen hat ýazmak-almak we diplomatik ýapyk gatnaşyklardan, döwletiň baýdagyny galdyrmak, gümrük artykmaçlyklaryndan peýdalanýar... ilçiler we iberilenler öz

döwletiniň adyndan bolýan ýurdunyň döwlet ýolbaşçysynyň we hökümetiniň önünde tanyşdyrylýar we şol ýurduň hökümeti bilen öz ýurdunyň we onuň raýatlarynyň bähbitlerini gorap, ähli meseleler boýunça aragatnaşyk saklaýarlar. Diplomatik wekilleriniň öz bolýan ýurtlarynyň içerki işlerine gatşmagyny halkara hukugy gadagan edýär. (Emma tejribäniň görkezişi ýaly uly, güýçli döwletler köp halatlarda bu düzgünleri aýratynam kolonial we ýarym kolonial ýurtlarda yerine yetirmediler)

Diplomatik praktikanyň halkara hukuk reglamentasiýasyny we diplomatik wekilleriniň hukuk statusyny kesgitlemek işi özüniň esasy beýanyny XIX-XX asyrlarda baglaşylan halkara ylalaşyklarynda tapdylar.

Tema: Diplomatiýa we halkara hukugy

Halkara hukugy iki sany wajyp faktory özünde jemleýän serişdedir: a) döwletleriň arasyndaky hukuk prinsiplerini we b) şol prinsipleriň esasynda ýola goýulýan gatnaşyklaryň mynasybetini kesgitleýär.

Halkara hukugy ýurisprudensiýanyň ýuridiki işleri alyp barmak ylmynyň pudagydyr. Ol ylym hökmünde taryhyň Orta asyrlar döwründe we täze zamanynda (şol ikisiniň çatrygynda) döredi. Şu leksikon (söz düzümi) “halklaryň arasyndaky hukuk” diýen manyny aňladyp, gelip çykyşyny “adamlaryň hukugy” diýen söz düzüminden alyp gaýdýar. Bu adalga Rim hukugynda ulanylyan sözdür.

Russiýada halkara hukugy diýen adalga XIX asyryň ortasyndan ulanylyp gelinýär. Şol döwürde halkara hukugynyň ýörelgeleri baýlaşýar. Şeýle hem ýeke-täk halkara ulgamyny emele getirýän halkara hukugy diýen düşünje (ýörelge) peýda bolýar.

Bu hukuk ulgamy döwletleriň ählisine olaryň hukugyna, kemçiligine, syýasy we ykdysady ýagdaýyna garamazdan, olara deň derejede, bellenen tertipde gulluk etmeli bolupdyr.

Häzir halkara hukugy, umumylykda alanyňda, ýeke-täk halkara ulgamyny emele getirmek bilen ähli döwletlere şol bir meňzeş tarzda gulluk etmelidirler. Olaryň meýdany boýunça ululygyna ýa-da kiçiligine, dürli jemgyýetçilik-syýasy formasiýalara degişlidigine garamazdan, olaryň halklarynyň dini ygtygatlaryna seretmezden,... umumy esaslarda, kanunlaryň berjaý edilmeginde ýüze çykan meselelere seredilmelidirler we çözülmelidirler.

Häzir halkara hukugy halklaryň demokratik prinsipleriň esasynda biri-birleri bilen gatnaşyklar etmegine mümkinçilikler döredýär, şeýle gatnaşyklar barha giň gerime eýe bolýar; demokratik prinsipleriň esasynda guralan baryş-gelişler dürli many-mazmunly gatnaşyklar dabaralanýar.

Halkara hukugy halkara gatnaşyklarynyň esasy ýörelgeleriniň biri bolan dürli social-ykdysady gurluşygy bolan ýurtlaryň bilelikde parahatçylykda ýaşasamak baradaky prinsiplerini doly goldaýar.

Halkara hukugynyň esasynda umumy ykrar edilen prinsipleriň birnäçesi ýatyr. Olary ýerine ýetirmekden boýun gaçyrmak asla bolýan däldir. Bu prinsipler halkara hukugynyňam, halkara gatnaşyklarynyňam esasy ykrar edilen prinsipleridir. Bu prinsipler, ýokarda bellenişi ýaly, halkara hukugynyňam, halkara gatnaşyklarynyňam ýeke-täk fundamentini düzýärler. Öz gezeginde olaram ýörite pudaklaýyn ýörelgelere syrygýarlar. Meselem, howa hukugy, kosmos hukugy, halkara deňiz hukugy, şertnamalaryň hukugy we şuna meňzeşler döredilipdir.

Bu normalar halkara hukugynyň subýektleriniň (biri-birine garaşly bolmadyk, halkara hukugynyň subýektleriniň arasynda-özbaşdak döwletleriň) arasynda döredilipdir. Olaryň işi köp sanly ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn döwletara

şertnamalarda beýan edilýär, şeýle hem halkara döp-dessurlary hökmünde döräpdirler. Şertnama we döp-dessur halkara hukugynyň esasy çeşmeleridirler. Halkara hukugynyň normalarynyň kemala gelmeginde (formirlenmeginde) diplomatiýa birinji derejeli rol oýnapdyr. Öz gezeginde halkara hukugy onuň esasy gurallarynyň, elementleriniň biri bolup durýar.

Halkara hukugynyň möhüm funksiýasy bar: olam halkara gatnaşyklarynyň dürli ugurlarynda-syýasy, ykdysady, harby, medeni we başga babatlarda döwletleriň hereket etmekleri üçin umumy kriteriýäni ýola goýmakdyr.

Hereket hukugynyň regulýatorçylyk (kadalaşdyrmak), goramak funksiýalary hem bardyr.

Halkara hukugynyň prinsipleriniň we normalarynyň mazmuny halkara gatnaşyklarynyň dürli döwürlerdäki ösüşiniň, dürli döwürdäki köp mazmunly ýagdaýyny aňladýar.

Şeýle bolansoň döwletleriň arasynda dine bir hyzmatdaşlyk etmek işleri öňe gitmän, eýsem, ol ýa beýleki halkara-hukuk normalaryny we prinsiplerini Kabul etmek, olary anyk mazmun bilen baýlaşdyrmak işleri hem ulanylypdyr.

Özüniň progressiw ösüş prosesiniň dowamynda häzirki halkara hukugy halklaryň arasyndaky gatnaşyklaryň demokratik prinsiplerini barha doly şöhlelendirmäge çalyşýar, dürli social-ykdysady gurluşykly döwletleriň parahatçylykda ýaşasamak hukugynyň esaslary hökmünde barha we barha köp hyzmat edýär.

Halkara hukugynyň esasynda birnäçe umumy ykrar edilen prinsipler ýatyr. Olary ýerine ýetirmekden yza çekilmek asla bolýan zat hasap edilmeýär. Bu barada «Основные принципы международного права» (“Halkara hukugynyň esasy prinsipleri”-diýen makala seret;- «Дипломатический словарь», М, 1985, том III, с. 318). Bu prinsipler bolsa ýokarda belleýşimiz ýaly, halkara hukugynyň dürli

pudaklarynyň ýeke-täk fundamentini düzýärler, bular öz gezeginde ýörite pudaklaýyn prinsipleri jemleýärler.

Döwletleriň özara gatnaşyklarynda ylmy-tehniki progresiň netijesinde birnäçe meseleler ýüze çykdy. Olar hem özüleriniň halkara hukuk kadalaşdyrylmagyny gaýry goýmazdan talap edýärler. Şeýle meselelere atom energiýasyny peýdalanmak, kosmos giňişligini özleşdirmek, dünýä okeanynyň düýbünüň resurslaryny ekspluatatsiýa etmek ýaly meseleleri goşmak bolar. Halkara hukugy bolmasa, adamzadyň öňünde durian global meseleleri (ählumumy we doly ýaragsyzlanmak, daşarky gurşawy goramak we. ş. m.) çözmek akyla sygmaýan zatdyr.

Halkara hukugynyň häzirki progressiw meýilli ösüşinde onuň barha we barha parahatçylyk hukugy we halklaryň deňhukukly hyzmatdaşlygynyň hukugy häsiýetine eýe bolýandygy, milletleriň ýakynlaşmagyna, olaryň biri-birlerine gowy düşünmeklerine, siwilizasiýanyň ählumumy progresine hyzmat edýändigini aýratyn bellärlik närsedir (zatdyr).

Garaşsyz, Bitarap Türkmenistan halkara hukugynyň orbitasyna barha işjeň çekilýär. Bu proses çuňňur häsiýete eýe bolýar. Asla-ha Türkmenistan halkara hukugyny, onuň umumy adamzat gymmatlyklaryny wagyz edýän, özleşdirýän, olary umumy adamzat bähbitleri üçin ulanmagy işjeň wagyz edýän belli çäreleri amala aşyrýan döwletleriň biridir. Munuň şeýledigine biz 2010-njy ýylyň ýanwar aýynyň 18-ne Aşgabatda halkara gumanitar hukugyny ornaşdyrmagyň meselelerine bagyşlanyp “tegelek stoluň” başynda geçirilen duşuşygyň materiallaryndan hem görýäris.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky türkmen milli institutynda halkara gumanitar hukugyny ornaşdyrmagyň meselelerine bagyşlanylan «tegelek stoluň» başynda duşuşyk boldy. Forumy guraýjylar — Türkmenistanyň DIM-i, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky türkmen

milli instituty we Halkara Gyzył Haç Komiteti (HGHK) oňa gatnaşmadylar, milli parlamentiniň, ýurdumyzyň birnäçe ministrlikleriniň we pudak edaralarynyň ýokary okuw mekdepleriniň habar beriş serişdeleriniň wekilleri HGHK-nyň Merkezi Aziýadaky sebit Wekilhanasynyň baştutanynyň orunbasary Fransua Blansi, Wekilhananyň öňüni alyş we maglumatlar maksatnamalary bölüminiň ýolbaşçysy S.Belýaýew hem gatnaşdy.

«Tegelektoluň» başyndaky duşuşygyň barşynda oňa gatnaşyjylar halkara gumanitar hukugynyň (HGH) kadalaryny Türkmenistanyň milli kanunçylygyna ornaşdyrmak üçin hukuk esaslary we amaly çäreleri ara alyp maslahatlaşdylar. Bu ýere ýygananlar degişli milli toparlaryň, Halkara Gyzył Haç Komitetiniň işiniň daşary ýurt tejribesi bilen tanyşdylar.

Bitarap Türkmenistan halkara gumanitar hukugynyň kadalaryny ýerine ýetirmegiň möhüm kepili bolup çykyş edýär, milli kanunçylygy ösdürmäge hem-de kämilleşdirmäge ýardam edýär diýip, çykyş edenler bellediler. Garaşsyz, Bitarap Türkmenistan halkara şertnamalarynyň köpüsine goşulyp we konwensiýalaryň 118-sini tassyklap, olary gysarnyksyz berjaý edýändigini iş ýüzünde dünýä bileleşigine görkezýär we Merkezi Aziýa sebitinde parahatçylygy üpjün ediji esasy merkezleriň biri bolup durýar.

Duşuşyga gatnaşyjylar soňky ýyllarda ýurdumyzda geçirilen işleriň netijeliligini nygtap, HGH boýunça Iş toparyny döretmek baradaky tagallalaryň möhümdigini bellediler, Milli Gyzył Ýarymaý jemgyýetiniň statusy hakyndaky Türkmenistanyň Kanunynyň taslamasyny, halkara gumanitar hukugyny ornaşdyrmak boýunça pudagara iş topary hakyndaky Düzgünnamany işläp taýýarlamaga bagyşlanylan habary hem diňlediler, ýurdumyzyň orta hem-de ýokary okuw mekdeplerinde Halkara Gyzył Haç (HGH) guramasyny öwrenmegiň meselelerini ara alyp maslahatlaşdylar.

Duşuşygyň ahyrynda «tegelek stoluň» başyndaky duşuşyga gatnaşyjylar Halkara gumanitar hukugy hakyndaky bilimleri ýaýratmak, onuň milli kanunçylyga integrirlenmegine ýardam etmek babatda hyzmatdaşlygy giňeltmek hakyndaky pikiri aýtdylar.

Halkara hukugynyň çeşmeleri. Bu söz düzümi halkara hukugynyň normalarynyň emele gelmeginiň, şeýle hem şol normalaryň hasaba alynýan formalaryny tertibe salmagyň usullaryny görkezýän hadysalardyr.

Halkara hukugynyň esasy çeşmeleri-halkara şertnamasy we halkara derejesinde ulanylýan döp-dessurlardyr.

Halkara şertnamasy halkara hukugynyň baş çeşmesidir, aýratynam onuň dürli durmuş-ykdysady ulgamly ýurtlaryň hereket edýän mahalynda ähmiýeti artýar. Özüniň udel agramy boýunça şertnamalaýyn normalar häzirki halkara hukugynda agdyklyk ediji orny eýeleýär. Öňler halkara hukugynyň arasynda halkara döp-dessury (adaty norma) esasy orunlary eýeleýärdi. Adaty norma hukugyň subýektleri şu normany ýuridiki taýdan hökmany häsiýetli, uzak möhletleýin praktikanyň netijesinde emele gelen ýagdaý hökmünde kabul edenlerinde esasy orna çykýar.

Halkara hukugynyň kömekçi çeşmelerine halkara guramalarynyň aýry-aýry rezolýusiýalary, halkara kazyýetleriniň we orbitraž tribunallarynyň, halkara kanunçylygynyň normalary, Milli kazyýet instansiýalarynyň, aýry-aýry hökümet däl guramalaryň rezolýusiýalary we ýokary hünärli hukukçylaryň (ýuristleriň) gözlegleri degişli edilip bilner.

Milli kanunçylyk we milli kazyýetleriň kararlary halkara hukugynyň kömekçi çeşmeleri hasaplanýlar. Olar halkara hukugynyň ol ýa beýleki görnüşiniň barlygyny subut etmekde zerur serişdeleriň biri hökmünde gulluk edip biler.

Halkara hukugy boýunça hünärmenleriň gözlegleri (barlaglary) şeýle hem dürli-dürli jemgyýetçilik guramalarynyň

(halkara we milli derejedäki) pikirleri we rezolýusiýalary halkara hukugynyň normalaryny kesgitlemekde goşmaça (kömekçi) serişde bolup hyzmat edip biler.

Çozmazlyk-halkara hukugynyň esasy prinsipleriniň biriniň, ýagny güýç ulanmazlyk prinsipiniň esasyny düzýär. Çozmazlyk-haýsydyr bir döwlet tarapyndan ilkinji bolup beýleki döwletiň garşysyna ulanmazlykdyr.

Çozmazlyk prinsipi köp babatda XX asyryň 20-30-njy ýyllarynda SSSR-iň birnäçe döwlet bilen çozmazlyk barada iki taraplaýyn esasyda ylalaşyklar baglaşmagy netijesinde düzgünleşdirildi. Şu prinsipiň köptaraplaýyn esasyda berkidilmegine uruşdan milli syýasatyň guraly hökmünde ýüz döndermek baradaky 1928-nji ýylyň Pariž şertnamasy ýardam etdi. (ser: Brian-Kellogyň pakty. 1928 ý; 1933-nji ýylyň agressiýany kesgitlemek baradaky London konwensiýalary; 1933-nji ýylyň Sawedra-Lamas pakty; 1937-nji ýylda Saadabad pakty.)

Tema: Gadymy Gündogaryň diplomatiýasy..

Gadymy Gündogaryň taryhy biziň üçin, gadymy şalaryň gatnaşyklaryna şaýatlyk edýän birentek resminamalary, diplomatiki hatlary, şertnamalary, beýleki halkara aktlary saklap galypdyr. Eýýäm b.e.ö. III müň ýyllyklarda Müsür şalary goňşy ýurtlar, Gyzyly deňziň günorta kenarýakasyndaky Punt döwleti bilen aragatnaşyk etmek üçin synanyşyklar edipdirler.(b. e. ö. XXVa.). Şa köşklerinde hyzmatkärleriň aýratyn derejesi ýüze cykypdyr, olary aziýa halklaryna çapar edip ugradypdyrlar. “Ahtoý öwrediş” edebiýat eserinde caparyň işi hakynda ýatlanylýar (b.e.ö II- müň ý).

Halkara gatnaşyklarynyň taryhynda iň gadymy ultimatum b. e. ö. XVI a degişlidir.

Müsür bilen göçme halk-giksoslaryň urşy wagtynda, giksoslaryň serdary Fiwynyň hökümdaryna bitirip bolmajak

talaplary bildiripdir, eger-de bitirilmedik ýagdaýynda uruş başlajak diýip haýbat atypdyr.XVIII dinastiýanyň oltalarynda (b.e.ö II müň ý), Müsüriň we Aziýa ýurtlarynyň hökümdarlarynyň arasynda ilçihanalary alyşmak ulgamlaýyn (sistematiki) ýola goýlupdyr.Daşary işler boýunça döwlet edarasy (kanselýariýasy) diplomatik hat alşygyna müdirlik edipdir.

Gadymy diplomatiýanyň köp sanly ýadygärlikleriniň arasynda aýratyn gyzyklanma döredýäni-El-amarn hat gatnaşygy we faraon Ramzes II hettleriň şasy Hattuşil III bilen şertnamasydyr. (b. e. ö. 1296 ý.) 1887-88 ýylda hat ýazylan toýun tablisajyklaryň 360 sanysy tapylypdyr. (şeýle hem seret: 31-38 sah.)

Hett döwletiniň paýtagty Bogaz-Keýdäki (Ankaranyň golaýynda) Hett şasy Supniluliumyň arhiwi El-amarn arhiwine bar bolan goşundy bolup hyzmat edýär. Arhiwiň esasy bölegini Siriýa we Palestina knýazlarynyň faraonyna tabyn bolan hatlary, gutlaglar, nika hakyndaky ylalaşyklar, harby kömek hakda haýyşlar, şikaýatlar, ýetirmeler, birek-birege töhmetler we şoňa meňzeşler düzýär.

Faraon Ramzes II bilen Hett şasy Hattuşil III kümüş tagtasynda ýazylan, “ajaýyp şertnama” diýlip atlandyrylan, parahatçylygy ýola goýmak hakdaky şertnamasy bize gelip ýetipdir.

Müsür şa aýaly aradan çykandan soň, Ramses II Hattuşil III gyzyna öýlenipdir, onuň hut özi nika dabarasyna gatnaşypdyr.Munuň özi iki iri döwletiň hökümdarlarynyň belli we taryhy subut edilen diplomatik duşuşyklarynyň ilkinjisidir. Diplomatiýanyň taryhy üçin,şertnamalar (ylalaşyk) uly ähmiýete eýedir.

1. Bu şuňa meňzeş bize mälim bolan ylalaşyklaryň ilkinjisidir.

2. Munda Gadymy Gündogar ýurtlarynyň döwlet gurluşynyň häsiýetli taraplary, ýokary häkimiýeti göteriji şahsyýetiň-şanyň dolandyryşy şöhlendirilipdir.

El-amarn hat gatnaşygynda Assiriýa ilkinji gezek özbaşdak döwlet hökmünde ýatlanylýar. Assiriýanyň kuwwatly şasy Aşurbanipal (b. e. ö. 668-626 ý.) bolupdyr. Bu şanyň şahsyýeti we syýasaty XIX asyrdan Ninewiýanyň we Kuýundžiginiň şa köşkleriniň harabaçylyklaryndaky Sargonidleriň kitaphanasynyň we döwlet arhiwiniň tapylmagy sebäpli belli bolupdyr. Klinopis kitaphanasynyň Assiriýanyň döwlet we jemgyýetçilik durmuşynyň hemme pudaklary, diplomatiýasy boýunça baý materiýallary saklaýar. Assiriýa arhiwlerinde 2 müňden gowrak dokumentler bar. Assiriýa diplomatiýasy bilen tanyşmagyň beýleki çeşmesi bolup, döwlet wekilleriniň gizlin maglumatlary hyzmat edýär. Ähli şäherlerde “älem şasynyň” öz adamlary bolupdyr, olary şa gullary ýa-da hyzmatkärleri diýip atlandyrypdyrlar. Assiriýa ýakyn we orta Gündogar ýurtlarynyň köp bölegini, Urartuwyň dagly gişliklerinden Nubiýa çenli, Kiprdan, Kilikiýadan Elama çenli basyp alypdyr. Üznüksiz uruşlar Assiriýany tozdurypdyr. B. e. ö. VI a. gadymy dünýäde iň güýçli döwlet Persiýa bolupdyr.

Gadymy diplomatiýanyň we halkara hukugynyň iň gyzyklysy Manu gadymy hindi kanunlarydyr. Manu kanunlaryň hakyky teksti bize gelip ýetmändir. Soňky (goşguly) göçürmesi, b. e. ö. I asyrdan deňişli bolan, saklanyp galypdyr. Manu kanunlary XVIII asyrdan açylypdyr, klassiki sanskrit dilinde ýazylypdyr. XIX-XX asyrlarda birentek ýewropa dillerine terjime edilipdir. Hindi ynançlaryna görä Manu kanunlary hudaý tarapyndan döredilipdir. Häsiýeti boýunça bu syýasata, halkara hukugyna, söwda we harby işlere deňişli bolan dürli gadymy hindi kararlarynyň getirmesidir. Bu düzgünler b. e. ö. I müň ý. dowamynda toplanypdyr. Manu kanunlary gadymy hindi kanunlarynyň getirmesi bolup, onuň

mazmuny giň we köptaraplaýyndyr: olar dini we ahlak düzgünlerini görkezýär. (seret: 41-42-nji sahypalar).

Gadymy hindi filosofiýasynyň esasynda hakyky adam-dana hakda okuwlary goýlupdyr. Bu garaýyşda diplomatiýa hem seredilýär. Üns merkezi diplomatik missiýanyň üstünlige bagly bolan diplomatyň şahsy hasiýetlerine geçirilýär.

Manu taglymaty esasynda, diplomatik sungat urşuň öňüni almagy we parahatçylygy berkitmegi başarmakdan ybaratdyr. Uruş we parahatçylyk ilçilere baglydyr, eýsem-de, olar soýuzdaşlary döredýärler we tersleşdirýärler. Olaryň golastynda, şalaryň arasynda uruş we parahatçylyk döredip biljek işler bolupdyr. Şol sebäpli diplomat ugurtapyjy, köptaraplaýyn ylymly, adamlary özüne çekmäge ukyply bolmalydyr. Döwlet baştutanyna, hormatly ýaşdaky, görelde, gaýduwsyz, batyrgaý, wepaly, ylymly şahsyýet diplomatlyga hödürlenipdir. In çylşyrymly meseleler ilki bilen diplomatik ýol bilen çözülipdir. Güýç ikinji orunda bolupdyr. Hindi hökümdarlary işeňňir daşky syýasaty alyp barypdyrlar. Maurýa dinastiýasyny (neberesini) esaslandyryjy Çandragupta, Isgender Zülkarnaýyň (Aleksandr Makedonskiniň) mirasdary Selewk bilen parahatçylygy ýola goýmagy başarypdyr. Olar ilçihanalary alşypdyrlar we bilelikdäki gatnaşyklaryny berkitmek üçin nebereleýin (dinastiýalaýyn) nika gurnapdyrlar: Çandragupta Selewkiň gyzyna öýlenipdir. Selewkiň Hindistandaky ilçileriniň biri grek Megasfen Hindistanyň paýtagty Pataliputranyň giňişleýin ýazgysyny galdyrypdyr. Megasfeniň birentek gürrüňlerini grek geografiý Strabon ýazypdyr. Çandraguptanyň agtygy, şa Aşogyň wagtynda hindi ilçileri diňe bir Selewkidleriň döwletine barman, hatda Makedoniýa baryp ýetipdirler. I-II asyrlarda Kuşan şalygynyň hindi hökümdarynyň ilçileri Rim imperiýasyna barypdyrlar.

B. e. ö. I müňýyllykda bütewi gul-eýeçilikli gadymyhytaý döwleti birentek ownuk we iri şalyklara dargapdyr, olar b. e. ö.

VIII asyrdan özbaşdak bolupdyrlar, gepleşiklere girişipdirler, soýuz baglaşypdyrlar, öz aralarynda urşypdyrlar.

B. e. ö. III asyrda Sin şalygynyň hökümdary Çžan bütewi gul-eýeçilik döwletini döredipdir. Ol Sin-şi-hua-di (Siniň beýik sary şasy) derejesini kabul edipdir we goňşy taýpalary we halkyýetleri basyp almak üçin birnäçe gezek ýörişleri gurapdyr. Han neberesiniň (dinastiýanyň) (b. e II -b. e. II ý) Hytaý kuwwatly, merkezleşdirilen döwlete öwrülipdir.

Bu eýýamda Hytaý şa edaralarynda (kanselýariýalarynda) möhüm wakalaryň ählisini ýazypdyrlar. Hytaý ilçihanalaryň ýolbaşçylary missiýalaryň ýetirilişi hakda giňişleýin hat üsti bilen hasabat beripdirler, olaryň maglumatlary şu güne çenli saklanylyp galypdyr. Imperator U-di (b. e. ö. 140--87 ý) işeňňir daşary syýasaty ýöredipdir. Uzak günbatarda, gunnlaryň eýelän sähralaryndan başga tarapda medeniýetli döwletleriň bardygyny bilip, öz harby Çžan Sany günbatar şalyklary bilen göçme taýpalaryň garşysyna (birleşik) döretmek üçin ugradypdyr. Emma ol 12 ýyldan (b. e. ö. 138 ý-126 ý) dolanyp gelipdir. Maksat başa barmandyr, ýöne Çsan San Orta Aziýanyň we Eýranyň halklary hakynda giňişleýin maglumatlary toplamdyr, olardan Hytaý goşunlary birnäçe ýyldan soň gunnlary dargadyp Orta Aziýanyň serhetlerinde peýda bolanlarynda peýdalanyppdyrlar. Hytaýdan Günbatar ýurtlaryna söwda kerwen ýoly döredilip, ol 300 ýyl toweregi dowam edipdir. B. e. ö. I asyrda Parfiýa şalarynyň ilçileri birnäçe gezek Hytaýda bolupdyrlar.

Hytaýly harby ýolbaşçy we diplomat Ban Çao b. e. ö. I-asyryň ahýrlarynda gunnlaryň dürli taýpalaryny özaralaryndan çaknyşdyrmagy we olary Hytaýyň serhetlerinden daşlaşdyrmagy başarypdyrlar. Biziň eramyzýň 90 ýyllarynda Ban Çao Orta Aziýanyň uly bölegini Hytaý imperatorynyň häkimiýetine boýun egdiripdir we Merw şäherine baryp ýetipdir. Uzakda, günbatarda kuwwatly döwlet Rim imperiýasynyň ýerleşýänini bilip, Ban Çao onuň bilen

diplomatik gatnaşyklary ýola goýmaga synanyşypdyr. Ilçihana Parfiýanyň üsti bilen gidipdir, emma parfiýanlar hytaýlylary aldapdyrlar, çünki olar rimliler bilen hytaýlylaryň arasynda soýuz (birleşme) bolmagyny islemändirler. Rimliler bilen aragatnaşyk başa barmandyr.

Tema: Gadymy Gresiýanyň diplomatiýasy

B. e. ö. XII-VIII asyrlarda gul-eýeçilik döwletleriniň döreýşi şertlerinde urug gatnaşyklary saklanypdyr.

B. e. ö. VIII-IV asyrlarda şäher-döwletler (polisler) syýasy döreýşiň häsiýetleri görnüşleridir. Olaryň arasynda halkara aragatnaşyklary- nyň dürli görnüşleri ýüze çykypdyr.

“ Prokseniýa “-myhmansöýerlik, gadymy görnüş bolupdyr. Prokseniýa aýry adamlaryň, kowumlaryň, taýpalaryň, döwletleriň arasynda bolupdyr. Haýsydyr bir şäheriň ýaşajysy başga şäheriň ilçilerini we hususy raýatlaryny kabul edipdir we şol şäheriň gyzyklanmalaryny goramagy, olaryň we öz şäheriniň (polisiniň) häkimiýetleriniň arasynda araçy bolmaklyga ahlak borçnamasyny öz üstüne alypdyr. Şonuň üçin hem ol öz aragatnaşyk edýän polisinde, beýleki daşary ýurtlylara garanda söwda, salgytlar, sud we hormatly derejeler babatda artykmaçlyklardan peýdalanyndyrlar. Şähre gelen ilçihanalar öňi bilen öz proksenine ýüz tutupdyrlar.

Prokseniýa instituty gadymy grek dünýäsiniň bütün halkara gatnaşyklarynyň esasy düzýär. Şol şäherde ýaşayan ähli başga ýurtlylar, hatda ýurtdan kowlanlar Zewsiň-Kseniýanyň (myhmansöýeriň) howandarlygy astynda bolupdyrlar. Şeýle gadymy halkara gatnaşyklarynyň instituty “ amfiktionýalar “ – dini birleşmeler bolupdyr. Ol haýsydyr bir hudaýyň ybadathanasynyň ýanynda döräpdir, olara ybadathanalaryň ýanynda ýaşayan, urug gatnaşyklaryna bagly bolmadyk taýpalar giripdirler.

Amfiktiýoniýalar dini institut ýaly dörap, halkara häsiýetdäki dini-syýasy institutlara öwrülipdirler. Baýramçylyklar wagtynda uruşlar gadagan edilipdir, “hudaýyň parahatçylygy” ygylan edilipdir, jemgyýetçilik işleri maslahatlaşylypdyr we ş. m...

Gadymy Gresiyada birnäçe amfiktioniyalar bolupdyr Olaryň iň gadymysy we täsirlisi Delfi-Fermopil amfiktiýoniýasydyr. Ol Delfidäki Appolonyň ybadathanasynyň ýanyndaky Delfi amfiktiýoniýasyndan we Demetranyň ybadathanasynyň ýanyndaky Fermopil amfiktiýoniýasyndan dörapdir. Amfiktiýoniýa 12 taýpa giripdir, olaryň hersi 2 sese eýeçilik edipdirler. Ýokary organy umumy ýygnaq bolup, ýylda 2 gezek çagyrylypdyr; ýazyna Fermopilde, güýzüne Delfide. Amfiktiýoniýanyň sesleriniň sany boýunça döwlet tarapyndan bellenýän iyeromnemonlar işlere ýolbaşçylyk edipdirler, olaryň sany 24 bolupdyr. Olaryň borjy ”hudaý parahatçylygyny” berjaý etmekden we dini baýramçylyklary guramakdan ybarat bolupdyr.

B. e. ö. IV asyryň ahyrlarynda pilagorlar, soýuzdaş döwletleriň syýasy wekilleri ýüze çykyp başlaýarlar. Delfi-Fermopil amfiktiýoniýasy Gresiyanyň daşary syýasatyna uly täsir edipdir. Ol birnäçe halkara düzgünlerini ýola goýmaga synaşypdyr, ol düzgünleri bozanlara “keramatly uruş” ygylan edilipdir ýa-da olar amfiktiýonlar suduna degişli edilipdir. Dessurlara görä, amfiktiýoniýa soýuzdaş döwletleriň içki işlerine goşulup bilmändyr. Hakykat-da ol, has güýçli döwletiň täsiri astynda bolupdyr. Ol döwletiň tarapdary, ”Delf orakuly” bolupdyr, onuň aýdanlary Grek şäherleriniň içki durmuşyna we umumy pikirlere täsir bildiripdir.

Gresiyanyň halkara gatnaşyklarynyň başga görnüşi-harby-syýasy soýuz (simmahiýa) hakynda ylalaşyk. Iň täsirlisi Lakedemoniýa we Afiny (Delos) simmahiýalary. Lakedemoniýa simmahiýasy b. e. ö. VI a Peloponnesiň şäherleriniň we obşinalarynyň soýuzy hökmünde dörapdir. Onuň başynda,

şäher-baştutan Sparta durupdyr. Ýokary soýuz organy-umumy ýygnak (sillogos) ýylda 1 gezek çagyrylypdyr.Şäherler 1 sese eýeçilik edipdirler we işler sesleriň köplügi bilen çözülipdir.

Delos simmahiýasyna Afiny tarapyndan ýolbaşçylyk edilipdir, ol grek-pers urşy döwründe döräpdir.Ol iki aýratynlygy bilen tapawutlanypdyr.

1) Soýuzdaşlar jemgyýetçilik gaznasyna aýratyn töleg töläpdirler.

2) Soýuzdaşlar Afina köp garaşly bolupdyrlar.

Soňra Delos simmahiýasy Afiny döwletine öwürülipdir. Simmahiýalaryň ikisiniň arasyndaky gatnaşyklar duşmançylykly bolupdyr, ol b. e. ö. V asyryň II ýarymynda Peoponnes urşuna eltipdir.Şonuň netijesinde b. e. ö. 404-nji ýylda Afiny simmahiýasy ýok edilipdir. Emma b. e. ö. 378-nji ýylda afinalylar b. e. ö. 355-nji yýla çenli dowam eden Ikinji Afiny deňiz soýuzyny döredipdirler.Obşinalaryň we polisleriň arasyndaky dawa-jenjeller ilçileriň gatnaşmagynda çözülipdir. Gomer eýýamynyň Gresiýasynda olar habarçylar, klassiki Gresiýada kethudalar diýlip atlandyrylypdyr.İlçiler Halk ýygnagy tarapyndan, 50 ýaşdan ýaş bolmadyk, ýokary wezipelerde işläň gurply raýatlardan saýlanylypdyr. Olara hödürlenme haty we düzgünnamalar berlipdir.Düzgünnamalar bellenen nusga boýunça doldurylypdyr.Olar iki sany bile goýlan tarmajyklardan ybarat bolan gramota (diplomat) bolupdyr. Bu ýerden “ diplom “ sözi ýüze çykypdyr.

Daşary ýurt ilçilerine hormat bilen garalypdyr.Ylalaşyk bozulan ýagdaýynda jeddeler we çaknyşmalar treteý komissiýanyň garamagyna berlipdir,ol günäkärlerden pul serişdelerini haýsydyr bir hudaýyň gaznasyna geçiripdir.Egerde ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda “ keramatly uruş “ yglan edilip bilnipdir.Ylalaşyk kabul edilenden soň her tarap kasamyň we ylalaşygyň tekstini daş sütünde kesipdir we baş ybadathanalaryň birinde, göçürmelelerini milli ybadathanalarda we döwlet arhiwinde saklanypdyr.Diplomatik gatnaşyklar

kesilen ýagdaýynda we uruş yglan edilende şetnamaly sütün döwülipdir.

Halkara gatnaşyklarynyň başlangyçlary eýýäm Gomeriň

“Illiadasynda” taýpa ara ylalaşyklar görnüşinde ýüze çykýar. Troýa ýörişe taýynlanyp aheý şäherleriniň knýazlary kasam bilen berkidilen ylalaşyk baglaşýarlar. Ylalaşygy bozmak kasama dönüklük etmek ýaly garalypdyr.

Prokseniýa-iki sözden durýar. “Pro”- goramak ýa-da goragynda bolmak, “kseniýa”-başga ýerli (“başga ýerden gelen adam”). Olar Gresiyada polisleriň arasynda gatnaşyklary ýola goýupdyrlar, kadalaşdyrypdyrlar. Öz polislerine gelen adamlaryna öz göreldeleri (başlangyçlary) ýa-da döwletiň tabşyrmagy bilen myhmanparazlyk ädehetini görkezipdirler (olary myhmanhanalarda ýerleşdirmek, diplomatik gepleşiklerde araçylyk etmek ýaly hyzmatlary görkezipdirler). Öz gezeginde olaram şeýle hyzmatlary üçin käbir artykmaçlyklardan, artykmaç hukuklardan peýdalanylýdylar. Meselem, olar geňeşe, halka wepaly adamlara, kazyýete (gozganmaýan emläk edinmekde, käwagtlar doly raýat hukuklary barada) ýüzlenip, meseleleri orta atyp bilipdirler. Prokseniýa dürli polisleriň käbir raýatlarynyň arasynda, aýratyn bir polisiň raýaty bilen iki polisiň arasynda. Ellinizm döwründe, umuman, başga ýurtly raýata hem onuň şol polisiň önünde görkezen aýratyn hyzmatlary üçin artykmaç hukuklaryň berilmegine-de prokseniýa diýlipdir.

Tema: Gadymy Rimiň diplomatiýasy.

Rimde gadymdan bari grek prokseniýasyny ýa-da salyan myhmansöýerlik hukugy bolupdyr. Taýpalaryň we taýpa birlikleriň arasyndaky jedelleri we düşünişmezlikleri düzgünleşdirmek üçin ruhanylaryň fesiallar kollegiýasy işläpdir. Olaryň borjy halkara ylalaşyklary goramakdan, uruş

yglan etmegiň we parahatçylyk baglanyşmagyň dessurlaryny berjay etmekden ybarat bolupdyr. Fesiallar kollegiýasy 20 adamdan ybarat bolup, olar gadymy kowumlardan ömürlik saýlanypdyr. Fesiallaryn işi gizlinlikde alnyp barlypdyr.

Jedelli meseleleri parahatçylyk ýoly bilen çözmek mümkin bolmadyk halatynda. yaraga yapyşylypdyr. Uruş yglan etmek çylsyrýmly mesele bolupdyr. Fesiallar halkara ylalaşygy (şertnamany) bozan şahere birnäçe gezek gidipdirler, soňra Fesiallaryň komissiýasy Rime gaýdyp gelipdir we 33-gün jogaba garaşypdyr. Eger-de jogap gelmedik halatynda, ýagdaý Senata (mejlise) we halka mälim edilipdir we olar uruş yglan etmek hakdaky meseläni çözüpdirler. Bu işler dürli dessurlar bilen bilelikde alnyp barylýpdyr we Tit Liwiý tarapyndan oňat beýan edilýar. Wagtyň geçmegi bilen uruş we parahatçylyk yglan etmegiň gornüşleri üýtgäpdir, emma ýitip gitmändir. Rekuperatorlar hem wezipeli adamlar bolupdyrlar, olar aýratyn saýlanýan sudýalar bolup olaryň sany 3-den 5-e cenli diňe rimliler tarapyndan bolman, eýsem beýleki italiý taýpalarynyň wekilleri tarapyndan saýlanypdyr. Emma Rimiň güýjüniň köpelmegi zerarly, rekuperatorlar diňe rimlilerden saýlanypdyr. Rimde halkara hukugynyň başlangyçlary: rimliler bilen daşary ýurtlaryň arasyndaky gatnaşyklary düzgünleşdirýän "halklaryň hukugy" peýda bolup ugraýar. Gadymy dünýäniň diplomatik edaralarynyň guramaçylygy düzümi we onuň syýasy gurluşynyň aýratynlyklaryny şöhlelendirýär. Gresiyadan tapawutlylykda, klassiki döwürdäki Rimde Halk ýygnaýy diňe uruş we parahatçylyk yglan etmek meselesini çözüpdir, daşary syýasata Senat (mejlis) ýolbaşçylyk edipdir. Gadymy dowürde ilçihanalary ugratmak şanyň ygtyýaryndan bolupdyr, ilçiler bolsa fesiallar bolupdyrlar. Respublika. döwründe bu hukuk Senata geçipdir. Delegasiýa adatça ýokary derejeli senatorlara degişli bolan adamyň başlyklyk etmeginde 3 adamdan ybarat bolupdyr.

Diplomatyň şahsyyeti kanunlar we adatlar boýunça goralypdyr. Ilçileriň daşky tapawudy bolup gyzyl ýüzük hyzmat edipdir we mugt gatnawa, durmuş hajatlaryna gerek zatlary almaga hukuk beripdir. Olary saklamak üçin ýol pullary we gerekli serişdeler: kumüş gap-çanak, geým, içki eşik, ýöriş duşegi goýberilipdir. Hyzmatçylaryň uly topary: mürzeler, terjimeçiler, çörekçiler, aspezler, gassaplar we s.m. berkidilipdir. Içihanalary kabul etmek Senata degişli bolupdyr. Olar iki derejä bölünipdir:

1) Duşmançylykly ýurtlaryň ilçihanalary. 2) Dostlukly ýurtlaryň ilçihanalary.

Duşmançylykly ýurtlaryň ilçileri şähre goýberilmändir, olar şäheriň daşyndaky, Marsowo meýdanyndaky jaylarda ýaşaýdyrlar. Dostlukly ýurtlaryň ilçilerine gatnaşyk başgaça bolupdyr, emma bu ýerde hem deňlik bolmandyr. Birinji derejeli dowletleriň wekillerini aýratyn hormat bilen garşylapdyrlar. Olar Rimiň merkezinde ýaşaýdyrlar, olary bayramçylyklara, teatr we sirk çykyslaryna çagyrypdyrlar, hormiatly orunlara eltipdirler, sowgatlary beripdirler. Ilçiler hem öz tarapyndan Rim gaznasyna altyn we kumüş harytlar gornüsünde uly goşant goşupdyrlar. Meselem Karfagenin ilçisi 25 funt agramlykdaky altyn täç, Siriya şasy Antioh 500-funt agramlykdaky altyn küýze sowgat beripdirler.

2) Rim diplomatiýasynyň taryhy Rim dowletiniň birinji yüzýyllygyndan başlayar. B.e.öň. III-II a. dokumentlerinden az sanlysy saklanyp galypdyr, çünki Gresiyada dowlet dokumentleri mermer daşlaryna yazylan wagty, Rimde matanyň, agaç, бүрүнç we mis tagtajyklarynyň ýüzüne ýazylypdyr.

Rim diplomatiýasynyň taryhynyn aýgytlayjy pUrsaty Rimin Karfagen bilen alyp baran Puni urşy (b.e.ö 264 y.) diýlip atlandyrylan uruşdyr. Rim giň halkara gatnaşyklarynyň meýdanyna çykar we Ellin dünýäsi bilen ýakyn aragatnaşyga girýar. u uruş diňe gandoküşikli uruş bolman, eysem çylsyrmyly diplomatik goreşdir. Rim bilen Karfageniň duşmançylygy bilen

Ortaýer deňiz yakasyndaky döwletleriň birnäçesi gyzyklanypdyrlar. Zehinli diplomat we harby yolbaşçy, karfagenli Gannibal italiý soýuzdaşlaryny öz tarapyna çekmäge synanyşypdyr, dawa-jenjelde uly rol oýnapdyr. şeýle-de, ol Makedoniya bilen diplomatik gatnaşyklaryny ýola goyupdyr. şeýlelik bilen b. e. o. 215 yyllarda Filipp V bilen Gannibalyň arasynda dostlukly şertnama baglaşylypdyr. Bu yagday Rimde uly howsala döredipdir, sonuň tifyn rimliler Filippa uruş yglan etdiripdirler.

Rimliler öz tarapyndan, Makedoniyanyň we Gresiyanyň asyrlaryň duşmançylygyny hem-de Gresiyanyň we ellini dünýäsiniň ilki gapma-garşylyklaryny başarnykly peýdalanyypdyrlar. Rimliler Makedoniya garşy grek döwletleriniň koalisiýasyny (birleşmesini) gurapdyrlar, oňa Etoliý we Ahey birleşmeleri giripdir. Bu ylalaşyga birnäçe grek döwletleri we demirgazyk taýpalary: dardanlylar we illiriýalylar, şeýle-de, hem Pergam şasy Attap I goşulypdyr. Şeýlelik bilen Makedoniya deňizde gündogar we günbatar tarapyndan kesilipdir. Filipp Etoliý birleşmesi bilen göreşýänçä, Italiýadaky ýagdaý duýdansyz üýtgapdyr. Rimliler Gannibaldan Italiýanyň günortasyny basyp alýarlar we Ispaniýany eýeleýärler. Şonda Filipp karfagenliler bilen baglanyşylan şertnamany ret edýar we rimliler bilen özbaşdak parahatçylyk barada şertnama baglanyşýar. Bu wakalar netijesi b.e.ö. 205 y. Rim bilen Makedoniyanyň arasyndaky şertnama bilen jemlenýär. _Afrikada. Rim diplomatiýasyna Numidiý şalarynyň biri Sifaks, bilen dostlukly ylalaşyk baglanyşmak başardýar. Numidiý meselesi boýunça ilere harby-diplomatik goşulysmalar netijesinde, b.e.ö. 202 y. Karfagen üçin, agyr parahatçylyk şertnamasy baglanyşýar, 197 y. Filipp V yeňilenden soň Makedoniya üçin agyr parahatçylyk şertnamasy baglaşýlar, şol şertnama boýunça Filipp Gresiyadan goşunlaryny çykaryar, töleg (kontribusiýa) töleýär, ýaragly güýçlerini azaldýar.

Gannibal munuň bilen ylasamandyr, Rimin garsysyna düzüminde Siriya, Karfagen, Makedoniya bolan harby birleşik döretmegiň we Etruriýada gozgalan taýýarlamagyň aladasyny edipdir. Ýöne Siriýa şasy Antioh III jogaba howlukmaýar, mundan hem Rim peýdalanyndyr. Makedoniýa ugradylan ilçihana Filipp V-e bitarap bolup galmagyn has bähbitlidigini ynandyrmagy basaryndyr. Filipp Antioh III-e garsy sowuşde rimlilere kömek edipdir. Gannibal zäher içip öz-özünü öldüripdir. (b.e.6. 183 y.)

Filipp ogly Persey Makedoniýanyň Gresiýadaky birinjilik ýagdaýyny dikeltmage, ol ýerden rimlileri gysyp çykarmaga synanyşyk edipdir. Persey berk synagdan geçen syýasatçy dälde, Şol sebäpli ol birnäçe diplomatik yalňyşlyklar goýberýär, şonuň netijesinde b.e.6. 148 y. Makedoniya Rim welaýaty bolyar. B.e.6. 168 y. rim diplomatiýasy Siriýa şasy Antioh IV-i uly yeňlişe sezewar edýär. Nobat Aheý birleşmesine gelip ýetýär. Olar bilen söweş uzak we dartgynly bolýar. Birleşigiň içinde rimliler durmuş gapma-garşylyklary döredýär. Aheý goşunlary bilen bolan esasy söweşde b. e. ö.

146 y. rimliler ýeňiş gazanýarlar. B.e.6. 146 y. Karfagen basylyp alynýar we Puni uruşlary gutarýar. Rim basyp almalarynyň ilkinji we has kyn döwri tamamlanýar. Re.o.II asyryň ortalaryndan rim polisi dünýä orta ýer deňiz döwletine öwrülipdir, rim şäheriniň özi bolsa ortaýerdeňiz söwdasynyň pul dolanyşyk we gulçulyk işleriniň merkezine öwrülýär.

B.e.6. II we I asyrlaryň ikinji ýarymynda Rim şäheri Gündogarda - Kiçi Aziýada we Siriýada, demirgazykda-Galliyada, Germaniýada we Britaniýada gujurly we yowuz syýasaty alyp baryardy.

Diplomatlaryň işi has oňaly şertlerde bolup geçýärdi, çünki Rim ilçisiniň arkasynda beyik Rim dowleti duryardy. Şol wagtyň Rim diplomatiýasynyň görnükli wekili Gaý Yuliy Sezar bolupdyr, onuň diplomatik ukyby gala kompaniýasy (b.e.6. 58-55 y.) döwründe ýüze çykypdyr. Sezar gall ilatynyň

dürli toparlarynyň arasyndaky gapma-garşylyklary ussatlyk bilen peýdalanydylar. Oňa gall taýpalarynyň wekilleriniň diplomatik kongressi görnüşindäki umumy gall konferensiýasyny guramak başardypdyr, konferensiýada özüni umumy gall gyzyklanmalarynyň goragçysy we serdary diýlip yglan edilmegini gazanypdyr. Bu diplomatik yöriş b.e.6. 52 y. soňunda Galliýanyň basyp alnyşyny tizleşdiripdir. Sezar gallaryň meýletin goşunyny dargadypdyr we olary Rime boýun egdiripdir. Şeýlelik bilen Günbatar Yewropa (häzirki Fransiýa Belgiýa we Germaniýanyň bölegi) Rim imperiýasynyň düzümine giripdir. Sezaryň diktaturasy b.e.6. 49-44 yy.aralygynda dowam edipdir.

3) Ýuliy Sezaryň Mirasdary Oktawian Awgustdan Rim imperiýasynyň 500 yyllyk taryhy başlanýar. Daşary syýasatda we diplomatiýada işleri dolandyryş üýtgäpdir. Ähli daşary syýasat meseleleri imperatoryň (prinseps) garamagyna degişli bolupdyr. Diplomatiýa prinseps tarapyndan -bellenilýar imperator gullukçylarynyň wezipesine öwrilipdir, olar diňe prinsepsin önünde hasabat beripdirler.

B. e. I-II a. Parfiýa şalygy gündogar yurtlarynyň arasynda iň kuwwatlysy bolupdyr. Imperator döwrüniň bütin dowamynda bu döwlet bilen diplomatik gatnaşyklar saklanypdyr. (çünki Rimiň we Parfiýanyň islegleri gabat gelipdir. Rim-Parfiya serhedi boýunça gündogardan günbatara kerwen yoly geçipdir, sebäbi onuň üstünden gözegçilik etmek uly girdeýji getiripdir. Rim bilen Parfiýanyň serhedi diýlip Yewfrat ykrar edilipdir. Rimlileriň Parfiýa harby ýörişleri şowsyz tamamlanypdyr.

Awgust Parfiýadaky doganlar, Fraat IV bilen Tiridat II arasyndaky içki duşmançylykdan peýdalanyp, diplomatik gepleşiklere başlapdyr we Rim baýdaklarynyň hem-de ýesirleriniň gaýtarylyp berilmegini gazanypdyr. Awgustyň “syýasy wesýetinde”. (Ankir yazgysynda) bu wakany ýokary möhüm waka diyip atlandyrypdyr. Awgustyň onuň mirasdary

Tiberiý dowam edipdir, ol möhüm harby ähmiýete eýe bolan araçy döwlet-Ermenistan meselesi boýunça dawa-jenjeli çözmeli bolupdyr. Ankir ýazgysynda Rime gelen parfian, hindi skifs ilghanalary hakda aýdylyar.

Diňe 66-njy ýylda Parfiýa bilen Rimiň arasynda ylalaşyk baglaşylyp, şol boýunça ermeni şasy Tiridata tag geýdirmek dabarasyny Rimde geçirmeklige Parfiýa razy bolupdyr we bu Rim imperatory Neroh tarapyndan edilipdir. Ermenistanyň üstünden agalygyň ýola goýulmagy we Parfiýa şalygy bilen hoşniýetli goňşyçylyk gatnaşyklarynyň ýola goýulmagy. Rimi Merkezi Aziýa döwletleri bilen olar arkaly Hytaý bilen ýakynlaşdyrpydy. Rimiň Hytaý bilen söwda gatnaşyklary,, b.e. I a. "Ýüpek ýoly" bilen başlanypdyr. Bu ýol Siriýada başlanyp, Edessanyň, Nisibisiň, Raginiň, Fergananyň üsti bilen Beýik Hytaý diwarlaryna baryp yetipdir. Ýöne olar yzygiderli bolmandyr.

III a Parfiýada döwlet agdarylyşygy bolup geçýär we hakimiýet başyna ahemenitler Persiýasynyň öňki kuwwatyny dikeltmäge we Parfiýany Täze pers şalygy diýip atlandyrmaga synanyşy eden Sasaniler neberesi (dinastiýasy) geçýär. Ylalaşyk aktlarynyň görüşleri täzeden işlenilýär. Grek diliniň edebiýat stilinde hem üýtgeşmeler bolýar. Soňky imperiýanyň ýene bir aýratynlygy - hristiýançylygyň we buthananyň täsiri. Beýik Konstantinden başlap (IV a.) ilçihalalaryň düzüminde dini derejeli şahsyýetler, ýepiskoplar, hatda kawagt Rim papasy, birinji derejeli rol oýnapdyr.

IV a. Dowamynda uly Rim imperiýasy Günbatar we Gündogar imperiýalara bölünipdir.,

Diplomatiýa gelmişek halkyýetleri bilen ylalaşyklar baglaşypdyrlar. Ýuridiki ýagdaýy boýunça federatlar şertnama gatnaşyklary boýunça Rim bilen aragatnaşykda bolmadyk gelmişek taýpalaryndan tapawutlylykda "daşary ýurt soýuzdaşlarynyň" hukuklarynda bolupdyrlar. Konstantiniň gotlar bilen (332 y.), Walentin gotlar bilen (336 y.), Feodosiel

I-niň gotlar bilen (382 y.), ylalaşyklary (şertnamalary) aýratyn möhüm ylalaşyklardyr.

Tema: Orta asyrlar diplomatiýasy we Wizantiýa.

Halklaryň beýik göçhä-göçlügi. Bu mowzuga beýan etmegi halklaryň beýik göçhä-göçlügi diýen meseläniň beýanyndan başlamak dogry bolar. IV-VII asyrlarda Rim imperiýasynyň **arazyýetine** german, slawýan, sarmat we beýleki taýplaryň köpçülikleýin çozuşlarynyň şertli adydyr. Bu göçhä-göçlükler Günbatar Rim imperiýasynyň dargamagyna we gul eýeçilik düzgünini ähli Rim imperiýasynyň territoriýasynda feodal gurluşyk bilen çalyşmaga ýardam beren wakadyr. Halklaryň beýik göç-hä-göçlüginiň esasy sebäpleri german, slawýan, sarmat we beýleki taýpalarda urug-taýpa gurluşygyň çagşap başlamagy hem-de munuň bilen bir hatarda uly taýpa birleşmeleriniň emele gelmegi, synplaryň ýüze çykmagy netijesinde ýer-ýurt, baýlyk, harby paç almak, toplamak ugrunda oda-köze düşüp ýören družinalaryň we harby serkerdeleriň hereketleri bolupdyr. Täze ýerlere bolan isleg bu taýpalaryň arasynda ekerançylygyň ekstensiw häsiýete eýe bolandygy bilen hem düşündirilýär. Ilatyň çalt depginler bilen ösmegi onuň otnositel adam artykmaçlygyny emele getiripdir. Rim tarapyndan alnyp barylýan goňşy taýpalary boýun egdirmek syýasaty olaryň berk gaýtawul bermegine duçar bolupdyr. Rim imperiýasynyň krizisi bolsa we rim jemgyýetiniň ezilýän gatlaklarynyň Rim imperiýasyna çozup giren taýpalara bolan hormaty olaryň çozuşlaryna ýeňiş getiripdir.

Şeýlelikde, köp sanly taýpalaryň çozuşlary (göçhä-göçlükleri) olara ýeňişleri üpjün edipdir.

Aşakda köpsanly taýpalaryň (bilelikde ýa-da aýry-áýrylykda) amala aşyran çozuşlarynyň sanawyny getirýäris:

- Gündogar german taýpalary (gotlar, burgundlar, wandallar, westgotlar (skifler) Gara deňiz ýakalaryna (2-3-nji asyrlar).
- Ostgotlar, westgotlar- Frakiýa, Makedoniýa, Gresiýa, Kiçi Aziýa.
- Allemanlar- Rim imperiýasynyň araçäklerine, Reýniň ýakalaryna.
- Franklar-Orta we aşaky Reýn raýonlary;
- Gunlaryň intensiw hereketleri. IV asyryň soňlarynda. Rim bilen bolan uly söweşleriň
- Sarmatlar, kwadlar, alemannlar, franklar-olaryň toparlaýyn ýa-da aýry-aýrylykdaky ýewropa ýurtlaryna ýörişleri.
- Berber we mawritan taýpalarynyň Afrikadaky hereketleri.
- Adrianopol söweşinden soň Balkan ýarym adasyna bolan ýörişler.

V asyryň birinji ýarymynda Rim imperiýasynyň ähli ýerleridir araziýeti, Germaniýa, Şweýsariýa, Brundiýa göçme taýpalaryň aldym-berdimli çozuşlarynyň mesgeni boldy.

V asyryň aýaklarynda franklar (frank taýpalary) Frank döwletini dörediler. Angllar, sakslar we ýutlar taýpalary rimliler tarapyndan boşadylan Britaniýada birnäçe patyşalygy dörediler. Bu wakalar taryha anglo-saks basybalyşlary hökmünde girdi.

Gunlar Attylanyň ýolbaşçylygynda (434-453-nji ýyllar) Balkan ýarym adasyna we Galliýa aralaşdylar. 451-nji ýylda ol bu ýerlerden çykarylýar (takygy Galliýadan).

476-njy ýylda iň soňky imperator Romul Awgustylyň tagtdan agdarylmagy bilen Günbatar Rim imperiýasy doly ýykyldy. Italiýa şondan soň german taýpalarynyň gysysyna sezewar edilip başlandy. Bu söweşlere ostgotlar (488-493 ýý), langobardlar (568 ý.) gatnaşdylar. Netijede, Demirgazyk we Orta Italiýada Langobard döwleti döredildi.

Irki döwür slawýan taýpalarynyň (sklawinleriň, antlaryň) Balkan ýarym adasyna çozmaklary bolup geçdi, VII asyryň ortasyna çenli slawýanlar ýarym adanyň ähli territoriýasyna diýen ýaly aralaşýarlar: Frakiýa, Makedoniýa, Gresiýanyň ep-esli bölegi, Dalmasiýa, Istriýa, Adriatik deňziniň kenarlaryna çenli aralyk ýerlerem olaryň eline geçýär. Olar şeýle hem Alp daglarynyň jülgelerine, häzirkki Awstriýanyň raýonlaryna çenli baryp ýetýärler. Slawýanlaryň az bolmadyk toparlary Kiçi Aziýa göçüp barypdyrlar.

Orta asyrlar döwrüne degişli we bu döwrüň diplomatiýasyna dahylly, oňa öz täsirini ýetiren adalgalaryň birem **warwarlar** diýen söz, düşünje bilen baglanyşykly hadysalardyr, wakalardyr.

“Warwar”, “warwarlar”-grek sözi bolup, ol gaýry ýerli, ýurtly, grek däller, başga ýerden gelen diýen manylary aňladýar.

Bu söz bilen gadymy grekler, soň bolsa rimliler olar üçin ýat, düşnüksiz dilde-“hakyky ellin medeniýetine ýat” dilde gürleýän adamlary atlandyrylypdyr. Taryhyň täze döwründe “warwar” adalgasy Rim imperiýasynyň territoriýasyna çozup giren halklaryň tutuş toplumyny atlandyrmak üçin taryh ylmyna hem girizilen (geçirilen) sözdür. Olar Rim imperiýasynyň territoriýasynda birnäçe özbaşdak patyşalyklary (warwar patyşalyklaryny) esaslandyrypdyrlar. Olaryň basybalyşlary gul eýeçilik düzgünini ýok etmekde we Rim imperiýasynyň territoriýasynda täze feodal gatnaşyklaryň kemala gelmeginde uly rol oýnapdyrlar. Özara ýönekeý gatnaşyklarda warwarlar we warwarçylyk adalgalary yza galaklygyň, medeniýetsizligiň sinonimleri hökmünde ulanylypdyr, ol medeni gymmatlyklary kemsitmek, olara äsgermezlik bilen garamak maksatlary bilen hem ulanylypdyr.

Gürrüňi edilýän wakalaryň bolup geçen ýerleri orta asyr diplomatiýasynyň esasy merkezleri bolupdyr. Olar, görüşimiz

ýaly, köplenç Gündogar Rim imperiýasy, Wizantiýa imperiýasy diýen taryhy atlar bilen atlandyrylypdyr.

Wizantiýa (Gündogar Rim imperiýasy, Wizantiýa imperiýasy)- Rim imperiýasy dargandan soň döredilip, IV-XV asyrlarda ýaşap geçen döwlet. Ol Rim imperiýasynyň düzüm bölegi bolan Balkan ýarym adasynda, Kiçi Aziýada, Günorta-Orta ýer deňzi etraplarynda orun tutupdyr.

Paýtagty-Konstantinopol, ilaty-grekler, siriýalylar, koptlar, ermeniler we başgalardan ybarat bolupdyr. Esasy (agalyk ediji) dil-grek dilidi. IV-VII asyrlaryň başlarynda Wizantiýada feodal gatnaşyklar emele gelýär, ýöne VII asyra çenli gul eýeçilik gurluşy hem saklanypdyr. Wizantiýada feodalizmiň şu áýratynlyklary bolupdyr:

- Söwdanyň we hünärmentçiligiň merkezleri hökmünde şäherleriň saklanyp gelmegi (olar irki orta asyr şäherleridi)
- Merkezleşen döwlet apparatynyň bolmazlygy
- Agalyk ediji synpyň social çäkliliginiň bolmazlygy;
- Ösen wassal-len ulgamynyň bolmazlygy;
- Söwda-hünärment korporasiýalarynyň gowşaklygy;
- Oba obşinasynyň we şäher kommunasynyň bolmazlygy.

Wizantiýa öz territoriýasynyň belli giňelmegini imperator Ýustinýan I döwründe VI asyrda gazandy. VII-IX asyryň ortalarynda araplaryň, slawýanlaryň, langobardlaryň territoriýasyny basyp almagy Wizantiýanyň territoriýasyny Balkan ýarym adasynyň bir bölegine we Kiçi Aziýa ýetirdi.

1204-nji ýylda IV haçly ýöriş döwründe Konstantinopolyň basylyp alynmagy Wizantiýanyň ýykylmagyna getirdi, bu latyn imperiýasynyň döremeginiň başy boldy. Haç göterijiler tarapyndan basylyp alynmadyk territoriýalarda bolsa grek döwletleriniň birnäçesi (Nikeýa, Trapezund imperiýasy we Epir döwleti) döredildi.

Wizantiýa imperiýasy Mihail VIII tarapyndan 1261-nji ýylda dikeldildi. Türk goşunlary tarapyndan 1453-nji ýylda

Konstantinopolyň alynmagy bilen Wizantiýanyň soňuna çykyldy.

Taryhda seýrek duş gelýän taryhy adalgalar, söz düzümleri bar. Şolaryň iki sanysynyň üstünde, özem Wizantiýa bilen baglanyşygy bolan soň, hem durup geçmegi makul bildim:

Latyn imperiýasy- IV haçly ýörişe gatnaşan döwletler tarapyndan 1204-nji ýylda özleriniň basyp alan ýeri Wizantiýanyň territoriýasynda döreden döwletleri. Paýtagty-Konstantinopol. Imperatoryň esasy mülklerinden başga, Jessalonkiý korollygy, Aheý knýazlygy, Afiny gersoglygy we başgalar girdi. 1261-nji ýylda Nikeý imperatory Konstantinopoly eýeleýär.-Latyn imperiýasy ýykylýar.

Latyn uruşlary. Latyn soýuzynyň şäherleriniň Rimiň şu soýuzda ýolbaşçylyk roly oýnamagynyň garşysyna gönükdirilen uruşlary: 1-nji latyn urşy (b. e. öň 496-493 ýý.) Rimiň başda durmagyndaky soýuzyň dikeldilmegi bilen, 2-nji (b. e. öň 340-338 ýý.) soýuzyň dargamagyna getirmegi bilen we latynlaryň Rim döwletiniň düzümine goşulmagy bilen tamamlandy.

Latyn soýuzynyň döredilmegi hem Wizantiýanyň taryhynda möhüm wakalaryň biri boldy. Bu soýuz Italiýanyň häzirki Lasio prowinsiýasynyň 30 şäheriniň bileleşmegindäki federasiýa görnüşindäki administratiw territoriýady. Ol b. e. öňki I müň ýyllygyň başynda döredilipdi. Onuň başynda Alba Longo durupdy.

Gündogar Rim imperiýasynyň Dunaýdan Egeý deňzine çenli bolan aralykdaky territoriýasy hem slawýanlar tarapyndan eýelenipdir. Soňra olar bu ýerlerde öz döwletlerini-Bolgariýany, Horwatiýany, Serbiýany esaslandyrypdyrlar.

Halklaryň beýik göçhä-göçlügi diýip atlandyrylýan prosesimiz oňyn hadysadyr:

- Ol giden bir giň territoriýalarda gul eýeçilik gurluşygyň ýykylmagyna ýardam etdi;

- Warwarlaryň urug gurluşygynyň dargamagyna itergi berdi;
- Özüniň berkemegi üçin feodal gurluşyk giň mümkinçiliklere eýe boldy;
- Slowýanlarda obşina gatnaşyklarynyň agalyk etmegi Wizantiýanyň syýasy durmuşyna, ýerli ilatyň arasynda gulçulygyň ýatyrylmagyna oňyn täsir etdi.

Tema: Gadymy Gündogar diplomatiýasy. Gadymy Hytaý we Hindistan.

Gadymy Gündogar-Günorta we Gündogar Aziýanyň, Demirgazyk Afrikanyň adynyň bilelikdäki tutulyşy. Gul eýeçilik düzgüniniň döwrän we ýaşan dowry (Şumer-b.e.öň IV müňýyllyk, Müsür üçin b.e. öň IV müňýyllygyň ahyry, Hindistan üçin (Şeýle hem Hytaý) b. e. öň II müňýyllykdan bäri. Bu döwür gul eýeçilik formasiýasynyň emele gelmeginden b.e. birinji asyrlarynda feodalizmiň kemala gelen döwrüne çenli aralygy öz içine alýar. Gadymy Gündogaryň medeniýetiniň (diplomatiýasynyň) esasy ojaklary derýalaryň jülgelerinde döräpdir; bu ýerde ekerançylygy ösdürmek üçin irrigasiýa gurluşyklarynyň ulgamyny döretmek gerek bolupdyr. Şol döwürlerde Gadymy Gündogar diýilende, dine Ýakyn Gündogaryň gadymy medeniýetleri hasaba alnypdyr, Hytaý we Hindistan muňa girizilmändir (bu ýagdaý olaryň siwilizasiýasynyň Günbatara täsiriniň az ýetendigi bilen düşündirilýär). Gadymy Gündogar üçin maglumatlaryň çeşmeleri bolup, “Bibliýa” (“Injil”) we gadymy ýazarlaryň eserleri hyzmat edipdir.

Begeliň “Taryhyň filosofiýasy”, “Gündogar halklarynyň gadymy taryhy”, nemes alymlary Ermanyň, Meýsneriň, Russiýanyň Gündogary öwreniş ylmynyň wekilleriniň işleri Gündogary öwrenmekde uly ähmiýete eýe boldular. Dünýä

siwilizasiýasynyň gadymy ojaklarynyň biri-de Hindistandyr. Bu ýerde müsürlileriň we wawilionlylaryň filosofik garaýyşlaryndan belent duran ilkinji realistik akymlar we mekdepler peýda bolýar. Gadymy Hindistan filosofiýasy üç döwre bölünýär-wedalar, wedalardan soňky we filosofik sutrlar. Bularda ilkidurmuş hindi jemgyýetiniň dünýägaraýyşy beýan edilipdir. Hakykat örän sada we mifologik nukdaýnazardan suratlandyrylypdyr.

Diplomatiýa uly täsir eden Hytaýda filosofiýanyň döremegi b. e. öňki IV müňýyllyga degişlidir. Olar dini we dini-mistiki garaýyşlara ýugrulypdyr. Şol döwrüň kitaplary (“Go ýuý” we “Izo Çidan”) ähli zatlaryň esasy ilkibaşlangyjy 5 zatdan-otdan, suwdan, metaldan, agaçdan, toprakdan gelip çykýar diýlip öwredilipdir.

Filosofiki eserlerde ahlak, etika meselelerine aýratyn üns berlipdir.

Tell-Amarn hat çalyşygy- Amarna, Tel-Amarna, Tel-el-Amarna-Niliň Gündogar kenaryndaky ýaşalýan ýer. Kairden 287 km Günortada ýerleşýär. 1891-1892-nji ýyllardan bäri käbir arakesmeler bilen, dürli-dürli ekspedisiýalar tarapyndan geçirilen arheologiki ekspedisiýa ýeri. Bu ýerde gadymy Müsüriň paýtagtynyň – Ahetatonyň bolandygy belli edildi (Atonyň asman gümmezi). Ahetatonyň merkezinde iň uly köşk, çeträklerinde-şaherden daşrakda gurulan köşkler, Demirgazykda bolsa patyşa aýal Nefertitiniň köşgi ýerleşen eken. Olaryň ählisi bişirilen kerpiçlerden salnypdyr. Merkezi kwartalda konselýariýa tapyldy. (şeýle hem klinopis tabliçkalar). Günbatar bölekde polisiýanyň kwartaly, arsenal we poradlar üçin kwartal bolupdyr (meýdan). Günorta bölekde köşk hyzmatkärleri, skluptorlaryň kwartaly (mähellesi) bolupdyr. Bu ýerde Ehnatonyň we Nefertitiniň heýkelleri tapyldy. Söwdagärleriň, çinownikleriň jaýlary, ambarlaryň, patyşa Nekropolynyň ýerleşen ýeri, işçileriň ýaşayan ýeri ... tapyldy.

Şäher 15 ýyl ýaşapdyr we Ehnaton ölenden soň, taşlanylypdyr.

Goşmaça wariant. Amarna, Tel-el-Amarna-Niliň Gündogar kenarynda, Kairden 287 km Günortadaky arheologik gazyzlaryň ýeri. Bu ýer arheologiki gazyzlarynyň raýony bolup, 1891-1892-nji ýyllardan bäri alnyp barylýar. (käbir arakesmeler bilen). Bu ýerde gadymy Müsüriň paýtagtynyň bolandygy belli edildi. Ol Ahetaton (“Nebesklon Atona”) adyny göterendir.

Amarnanyň merkezinde iň uly köşk ýerleşen eken, çetlerinde-şäherden daşky köşkler, Demirgazykda patyşa aýal Nefertitiniň köşgi ýerleşipdir. Olaryň ählisem çyg kerpiçden salnypdyr. Kwartalyň ortasynda konselýariýalar bolan. Günbatar bölekde bolsa polisiýanyň kwartaly, arsenal we paradlar geçirilen meýdan bolupdyr. Günorta böleginde köşge hyzmat edýänleriň jaýlary, skulptorlaryň kwartaly ýerleşen. (Skulptorlaryň başlygy Tutmosyň ussahanasynda Ehnatonyň we Nefertitiniň meşhur skulpturalary tapyldy. Demirgazyk tarapda bolsa çinownikleriň we täjirleriň jaýlary, kenaryakasynda ambarlar ýerleşipdir. Daglyk bölekde patyşa Nekropoly ýerleşipdir. Nekropolyň işçileri ýörite kwartalda ýaşap, ol dine derwezeleri bolan beýik diwarlar, dar köçeler we gysyk jaýlar bilen gurşalypdyr.

Tel-al-Amarn arhiwi. El-Amarn arhiwi-Müsüriň faraonlarynyň (XVIII dinastiýasyndan) 1887-nji ýylda tötänden Tel-el-Amarnada ýerli ilat tarapyndan tapylyan arhiwi. Arhiw klinopis tabliçkalaryndan ybarat bolup, akkad dilinde ýazylyp, Mitanni, Assiriýa, Wawiloniýa patyşalary, şeýle hem Müsüre tabynlykda bolan Siriýanyň we Palestinanyň ownuk hökümdarlary tarapyndan faraonlar Amenhotep III we Amenhotep IV iberilen diplomatik hat alyşylmagynyň (iberilen hatlaryň) bir bölegidir.

Bu arhiw b. e. öň XV asyryň II ýarymynyň-XIV asyryň başlarynyň Müsüriň we Ýakyn Gündogaryň taryhy boýunça möhüm çeşmedir. Resminamalaryň (tabliçkalaryň) uly bölegi

(194 sanysy) Germaniýa tarapyndan satyn alnypdyr. Galanlary dürli muzeýlerde-Britaniýa, Kair, Oksford, Luwr, Döwlet Ermitajynda, A. S. Puşkin adyndaky şekillendiriş sungatynyň Döwlet muzeýinde w. ş. m.-lerde saklanýar.

Hattuşili-Hattuşasa degişli ýer. Het döwletine degişli (b. e. öň XVII-XIV asyrlar). Häzirki Bogazkeý. Ankaradan 150 km gündogarda ýerleşýän ýer.

Hattusili ady bilen Het döwletinde birnäçe patyşalar höküm süripdirler. Olar:

1. Hattusili I (b. e.öň 1650-1620 ýý.)
2. Hattusili II (b. e. öň 1420-1400 ýý.)
3. Hattusili III (b. e. öň 1304-1280, başga maglumatlar boýunça b. e. öň 1275-1250 ýý.)

Ramzes II- XIX dinastiýanyň faraony (b. e. öň 1317-1251 ýý). Onuň döwründe Müsür täze patyşalyk döwründe soňky gezek uly kuwwata eýe bolupdyr.

Palestinada Müsüriň agalygyny dikeldýär. Hettler bilen söweşýär. (1312-1296 ýý). 1296-njy ýylda Het patyşasy Hattusili III bilen parahatçylyk şertnamasyna gol çekýär. Bu taryhda ilkinji gezek baglaşylan halkara şertnamasydyr. Onuň Müsür we hett redaksiýalary biziň döwrümize gelip ýetipdir.

Hettler bilen bolan uruş Ramses II özüniň rezidensiýasyny demirgazyk Delta geçirmäge itekläpdir. Bu ýerde Ramses II öýi –“Per-Ramses” şäheri gurlupdyr. Soň ol Tunis ady bilen belli bolupdyr. Ramses II uly gurluşyk işlerini alyp barypdyr. Ol Abidosda, Fiwlerde (Ramesseum) hramlar saldyrypdyr. Karnakda, Luksorda gurluşyklary giňeldipdir. Abu-Simbeliň gowak (2 sany) hramlary, Edfudaky hram we ş. m. möhüm taryhy ýadygärlikleridir.

Bu gurluşyklar halkyň ýagdaýyny ýaramazlaşdyrypdyr... Ol hakynatutarlaryň kömegini ulanypdyr. Bu onuň harby potensialyny gowşadypdyr.

Assiriýanyň daşary syýasaty.-gul eýeçilik döwleti. Häzirki Yragyň territoriýasynda b. e. öň VII asyryň ahyryna

çenli yaşapdyr. Merkezi Aşşur diýen ýer bolan. Bu ýerde tapylan gadymy arheologik materiallar b. e. öňki 4 müň ýyllyga degişli. Ýurt uly ösüş döwürleri, basybalyjylykly uruşlary başdan geçiren, neolit, eneolit döwürler-ösen. “Tel-halaf”, “Samarra”-arheologiki medeni merkezler, Eýranyň daglyk raýonlary, Tigriň akymyndaky ýerler, gadymy Aşşur ýatlanylýar., Şibaniba (Tel-Billa), Arbebeller (häzirki Erbil), Ninewiýa (häzirki Goýunžyk), Ekalata-bu ýerlere soň Assiriýa diýipdirler.

B. e. öň XVIII asyrdan Assiriýa Wawilona boýun bolupdyr. (Hammurapiniň döwri). Assiriýa XVI-XV asyryň başlarynda Mitanni patyşalygyna degişli bolupdyr.

Aşşuranyň hökümdary Aşşuruballit I (XV asyryň aýagy-XIV asyryň başy) güýçli döwlet döredýär, Wawiloniýany öz täsirine boýun egdirýär. Onuň agtygy Arikdenil ilkinji sapa “Assiriýanyň” patyşasy diýen ady alýar.

XIV-XIII asyrlaryň dowamynda Assiriýa bütin Demirgazyk Mesopatamiýany we Wawiloniýa gelýän ähli gatnaw ýollary (esasanam, Tigr, Ýewfrat derýalary we olaryň gollary boýunça ýük daşalýan ýollary) basyp alypdyr. Şeýle hem, Arrapha döwleti (häzirki Kirkuk) basylyp alnypdyr. Şu döwür üçin öz-özlerini dolandyryýan oba we şäher obşinalary häsiýetli bolupdyr...

XIII asyrdan başlap, patyşanyň roly has artyp başlaýar; Serkerde patyşanyň roly artýar. XII asyrdan Assiriýanyň täsiri az mahal gowşandan soň, ýene-de Tiglatpalasar I (XII asyryň aýagy-XI asyryň başy) döwründe Assiriýanyň roly ýokary galyp başlaýar. Ol Wawilonda, Demirgazyk Siriýada we Finikiýada üstünlikli uruşlary alyp barypdyr we daglyk Ermeni ýerlerine ýörişler edipdir, ýöne soňabaka Siriýa sähralyklaryndan arameý taýpalarynyň Demirgazyk Siriýa we Demirgazyk Mesopotamiýa çozuşlary bolupdyr. Assiriýa döwleti gowşapdyr.

Birneme soňrak Assiriýanyň täze basybalyjylykly hereketleri bolup geçýär. X-IX asyrlarda Assiriýa patyşalaryna öz hökümdarlygyny dikeltmek başardypdyr. Aýratynam, Demirgazyk Mesapotamiýada we Assiriýadan Gündogardaky daglyk etraplarda Assiriýa goşunlary yzygiderli ýagdaýda Günorta tarap hüjüm edýärdiler (Wawiloniýa), demirgazykda Urartu, gündogarda Midiýa, günbatarda Siriýa tarap.

Emma Siriýada Assiriýa berk gaýtawula sezewar bolýar we gowşaýar. IX asyryň aýagyndan Assiriýada uzaga çeken social-syýasy krizis başlanýar. (şonda olaryň hemme raýonlary tozaýar).

Iri döwletler we bileleşikler bilen bolan söweşlerde (aýratynam Urartu bilen) Assiriýa basyp alan ýerleriniň bir bölegini elinden gideripdir. (göreş dindarlar bilen barly toparlaryň-söwdagärleriň, emeldarlaryň, harbylaryň arasynda bolupdyr). 3-nji raýatlyk urşy netijesinde Tiglatpalasar III patyşa bolýar. (ol birnäçe çäreler bilen bilelikde harby reforma hem geçiripdir; goşun döwletiň eklenjinde bolmaly edilýär).

Tiglatpalasar III döwründe Assiriýa ýene-de basybalyjylykly uruşlary geçirýär. Öňdäki 100 ýylyň dowamynda ähli Alynky Aziýa (Urartudan we käbir gyra çetki welaýatlardan başgalar) basylyp alnypdyr.

Tiglatpalasar III soň, onuň ogly Salamansar V (727-722 ýý), Sinaherib (705-680 ýý) harbylara daýanyp, ýurtda adatdan daşary ýagdaýy ýola goýupdyrlar, hatda Wawilony doly dargadypdyrlar. Bu ýagdaý Sargon II (722-705 ýý), Assarbaddan (680-669 ýý) döwründe hasam erbetleşipdir, 679-672-nji ýyllarda Assiriýa Demirgazykda we Gündogarda kimmerililer, skifler, midiýalyr bilen uruşlar alyp barypdyrlar.

VIII asyryň aýaklaryndan başlap, Assiriýanyň duşmanlary onuň garşysyna harby bileleşikleri guramaga synanyşypdyrlar. (Wawiloniýa, Elam, kämahal Müsür, Siriýa, Finikiýa we Palestina döwletleri, haldeý we arap taýpalary we ş. m.) patyşa Aşşurbanibalyň (669-~633 ýý) döwründe, onuň

dogany tarapyndan-ol Wawilon patyşasy Şamaşşumukin tarapyndan ýolbaşçylyk edilen birleşige garşy gönükdirilen uruş Assiriýanyň kuwwatyny doly gowşadýar. Köpçüligiň ýagdaýy agyrlaşýar. Hojalykda esasy güýç gullar, harby ýesirler, göçürilip getirilenler bolupdyr. Aýratyn artykmaçlyklardan peýdalanan ybadathanalar bolupdyr. Çapawulçylykly uruşlar boýun egdirilen ýurtlaryň ilatyny gedaýlaşdyrypdyr, Assiriýany gowşadypdyr. Goşunyň ahlak ýagdaýy ýaramazlaşypdyr. Assiriýanyň harby-tehniki gazananlary VII asyrdan başlap, onuň monopoliýasy bolmagyny bes edipdir.

Uzaga çeken uruşlardan soň, Wawiloniýa we Midiýa bileleşigi Assiriýany derbi-dagyn edýärler, esasy şäherlerini ýok edýärler. 605-nji ýylda bolsa Assiriýa döwleti ýok edilýär. Assiriýanyň begzadalary ýok edilýär (uruşlar wagtynda); ilatyň galany Mesopatamiýanyň arameýleri bilen goşulypdyrlar.

Aşşurbanipal- Assiriýanyň patyşasy (b. e. öň 669-633) Asarhaddonýň ogly. Kakasy ölenden soň, Assiriýanyň we oňa golaý ýerleriň territoriýalaryna häkimlik edip başlaýar. Aşşurbanipal döwletini saklamak ugrunda harby we diplomatik göreşleri alyp baran. Patyşalyk etmeginiň ilkinji ýyllarynda gozgalaň turuzan Müsüre garşy göreşipdir, ony täzededen boýun egdiripdir. Ýöne uzak wagtlaýyn däl. (takmynan 655-nji ýylda Müsür Assiriýadan bölünip aýrylan). Ol Günbatarda Tir, Arwad ýerlerini boýun egdirýär. Gündogarda we Demirgazykda Kimmeriýalylylar, skifler, persler we midiýalylylar bilen üstünlikli göreşipdir. Günorta-Gündogarda Elam bilen uruşýar we takmynan 655-nji ýylda ony ýeňýär. Günortada antiassiriýa bileleşigi bilen (Wawiloniýa, Elam, arameýler, holdeýler we ş. m) çaknyşýar. Olara Wawilonda hökümdarlyk eden dogany Şamaşşumukin ýolbaşçylyk edipdir. Ol b. e. öň 653-nji ýylda Assiriýa garşy gozgalaň turuzypdyr.

Wawilony boýun egdirip (b. e. öň 648 ý) Aşşurbanipal soňra olaryň soýuzdaşlaryny ýeke-ýekeden ýeňipdir. B. e. öň

639-njy ýylda Elam dargadylýar, soň Arawiýa taýpalarynyň garşysyna göreşipdir. Aşşurbanipal taryha diňe bir uly harby serkerde we diplomat hökmünde girmän, eýsem, gadymy hat ýadygärliklerini ýygnaýjy hökmünde hem giripdir. Başda dini iş (žres) bilen meşgullanmak hyýalynda bolan Aşşurbanipal klinopis ýazgysyny gowy bilen ilkinji patyşa hökmünde hem tanalýar. Onuň buýrugy bilen Ninewiýede kopiýalarda (göçürmelerde) we başdaky görnüşdäki gadymy taryhy, dini, magiki we ylmy tekstler ýygnalypdyr. 1849-1854-nji ýyllarda Ninewi (Kuyundjik depesi) diýen ýerde geçirilen gazuw işleri dünýä diňe bir Assiriýa sungatynyň nusgalaryny däl-de, eýsem, Alynky Aziýada medeniýetini öwrenmekde iň gymmatly çeşme bolup durýan Aşşurbanipalyň kitaphanasyny hem berdi.

Manu kanunlary- (sanskritçe-Manawadharmaşastra-Gadymy hindi hususy we jemgyýetçilik durmuşynda her bir hindiniň gadymy hindi gul eýeçilik jemgyýetindäki garaýyşlaryň ulgamy we brahmanizmiň dini dogmatlary (ündewleri) esasynda hususy we jemgyýetçilik durmuşdaky tertip-düzgünini kesgitleýän gadymy görkezmeleriň ýygyndysy. Hindi tradisiýasy (däbi) adamlaryň mifiki (hyýaly) ata-babalaryndan bolan Manu diýilýäniň kanunlary düzendigi aýdylýar. Iş ýüzünde Manu kanunlary brahman mekdepleriniň haýsydyr biri tarapyndan düzülen bolmaly.

Manu kanunlary sanskritçe ýazylyp, 2650 sany iki setirli goşgulary (şloklary) özünde jemleýär. Olar 12 sany baba bölünýär:

I. bap. gadymy hindileriň, Dünýäniň emele gelişi hakyndaky, adamzat jemgyýetiniň, soslwiýeleriň (gatlaklaryň) döreýşi baradaky pikirleri beýan edýär.-ol warn diýlip atlandyrylýar.;

II. bap. Adamyň durmuşynyň okuwçylyk döwründäki ýaşayyş düzgünleri;

III-IV bap. Maşgala-öý eýesiniň ýaşayşynyň düzgünleri (nika dessurlary, yrym (kult) ýörelgeleri, dāp-adat (ritual)

arassalygyny saklamagyň düzgünleri; sanitar-gigiýena görkezmeleri we. ş. m);

VI bap. Diwanalaryň durmuş düzgünleri;

VII bap. Patyşanyň borçlary hakynda görkezmeler we olaryň döwleti dolandyrmagy barada;

VIII bap. Kazyýet işlerini alyp barmak we olaryň ýuridiki tejribe barada görkezmeler.

IX bap. Maşgala gatnaşyklary, dürli jenaýatlar boýunça temmiler hakynda, adaty ýagdaýlarda warnlaryň agzalarynyň borçlary hakynda;

X bap. Dürli warnlardan we kastalardan olaryň arasyndaky nikadan dörän nesil barada, warnlaryň agzalarynyň adaty däl ýagdaýlardaky borçlary hakynda;

XI bap. Edilen günäleri ýuwmak üçin edilýän puşmanlar, berilýän wadalar;

XII bap. Ýaşalyp ýörlen döwürde edilen nogsanlar üçin öleniňden soň beriljek azaplaryň beýany.

Tema: Napoleon Bonapart.

Napoleon I (1769-1821) -1804-1814-nji ýyllarda we 1815-nji ýylyň mart-iyun aýlarynda Fransiýanyň imperatory. Korsikada dogulan. 1785-nji ýyldan kiçi leýtenant harby derejesinde artilleriýa (topçular) goşunynda gulluk edip başlaýar. Beýik fransuz rewolýusiýasy döwründe brigada generaly derejäni alyp, öňe çykýar. Direktoriýa döwründe goşun serkerdesi wezipesini eýeleýär. 1799-njy ýylda döwlet agdarylyşygyny guraýar. Ol 18-nji brýumer ady bilen taryha girdi. Agdarylyşygyň netijesinde ol Fransiýanyň birinji konsuly boldy. Wagtyň geçmegi bilen ol öz elinde häkimiýeti dolulygy bilen jemleýär. 1804-nji ýylda imperator diýlip jar edildi. Fransuz buržuaziasynyň bähbitlerine bap gelýän diktatorçylyk syýasy düzgünler ýola goýulýar. Ýeňişli uruşlar alyp barmak bilen, Günbatar we Merkezi Ýewropanyň döwletleriniň

köpüsini Fransiýa garaşly etdi, fransiýanyň territoriýasyny ep-esli giňeltdi. 1812-nji ýylda Russiýanyň garşysyna alyp baran urşunda ýeňilenden soň, Napoleonyň imperiýasynyň dagamak döwri başlaýar. 1814-nji ýylda antifransuz bileleşiginiň döwletleriniň goşunlary Pariže girýärler. Bu ýagdaý Napoleony tagtdan el çekmäge mejbur edýär. Ol ýeňiji garşydaşlary tarapyndan Elba adasyna sürgün edilýär. Ýöne ol o ýerden gaçmagy başaýar we 1815-nji ýylyň martynda täzeden fransuz tagtyna çykýar. Bu taryhda “Napoleonyň yüz günü” ady bilen bellidir. Waterlooň ýanynda ýeňilenden soň, ikinji gezek tagtdan el çekmäge mejbur boldy. (1815-nji ýylyň Iýun aýynyň 22-si).

Napoleonyň kodeksi- 1804-nji ýylyň fransuz raýatlyk kodeksiniň edebiýatda ulanylýan ady.

Napoleon uruşlary-Fransiýanyň konsullyk (1799-1804-nji ýyllarda) we Napoleon I imperiýasy (1804-1814, 1815-nji ýyllar) döwründe alyp baran uruşlaryny taryhy edebiýatda atlandyrmak üçin ulanylýan adalga.

“Napoleonyň yüz günü”-Mukaddes Elba adasyndan gaçandan soň, imperator Napoleon I Fransiýada ikinji gezek ýurdy dolandyran wagty (20-nji mart-22-nji iýun, 1815-nji ýyl). Napoleon imperiýasynyň garşysyna köp sanly Ýewropa döwletleri çykyş etdiler. Napoleonyň goşunyny derbi-dagyn edildi. (18-nji iýun). 1815-nji ýylyň 22-nji iýunynda Napoleon ikinji gezek tagtdan el çekdi.

Tema: Reç Pospolita

Reç Pospolita (polýak dilinde: Rzecz pospolita)-Respublika 1769-njy ýylyň Lýublin uniýasyndan (birleşmesinden) soň, 1795-nji ýyla çenli birleşen Polşa-Litwa döwletleriň resmi ady.

XVII asyryň başynda Rus dölwetiniň garşysyna guralan polşa we şwed interwensiýasy ýeňlişe sezewar bolmak bilen tamamlandy. 1770-1790-njy ýyllaryň Peterburg

konwensiýalarynyň çözgüdi bilen Reç-Pospolitanýň territoriýasy üç gezekki, 1772, 1793, 1795-nji ýyllaryň bölünişigi netijesinde Prussiýanyň, Awstriýanyň we Russiýanyň ellerine geçipdi. 1807-nji ýylda Napoleon I Polşa ýerleriniň böleklerinden Warşawa knýazlygyny döredipdi. 1814-1815-nji ýyllaryň dowamynda Wena kongresi Polşany täzeden bölüşdirdi: Warşawa knýazlygynyň Polşa patyşalygy döredildi, ol patyşa Russiýasyna berildi. Poznan ýerleri Russiýa geçdi, ol şeýle hem Sileziýany we Pomorýany özünde saklady; käbir territoriýalar Awstriýa berildi.

Polşanyň territoriýasynda milli azat edijilik hereketi ýaýbaňlandy. 1794-nji ýylda Kostýuşkanyň ýolbaşçylygynda azat edijilik hereketi bolup geçdi. 1830-31, 1846, 1848, 1863-1864-nji ýyllarda ýurduň dürli-dürli ýerlerinde bolan milli-azat edijilik göreşi rehimsizlik bilen ýatyryldy.

Ýurtda syýasy partiýalar, guramalar döredilýärdi. Polşa patyşalygynda 1905-1907-nji ýyllarda bolan rewolýusion hereketler 1905-1907-nji ýyllardaky birinji rus rewolýusiýanyň düzüm bölegi hasaplanýardy. 1915-1918-nji ýyllarda Polşa patyşalygy Germaniýa we Awstro-Wengriýa tarapyndan basylyp alyndy.

Russiýada 1917-nji ýylyň Oktýabr agdarylyşygy Polşanyň garaşsyzlygyny gazanmagyna şertler döretdi. 1918-nji ýylyň awgustynda Sowet hökümeti Patyşa Russiýanyň Polşany paýlaşmak baradaky şertnamalaryny ýatyrды. Ýöne garaşsyzlyga çenli häzir ýol uzakdy.

1882-nji ýylda birinji Polşa işçi partiýasy “Proletariat” döredilenden soň, ýene-de birnäçe işçi partiýalar we guramalar döredildi.

1917-nji ýylyň Russiýadaky Oktýabr agdarylyşygy Polşa hem täsir etdi. Polşanyň kommunistik partiýasy, Sowetler guramalary döredildi. Häkimiýeti ellerine alan buržuaziýa we pomeşikler 1920-nji ýylda Sowet Russiýasyna garşy uruşa başlady. 1921-nji ýylda Riga şertnamasyna gol çekildi.

Şertnama görä Ukrain we belarus ýerleriniň günbatar bölegi Polşanyň golastyna geçdi. 1926-njy ýylda Polşada Pilsudskiniň başda durmagynda “sanasion” düzgün diýlip atlandyrylan reaksion dolandyryş ýola goýuldy. “Sanasiýa” (bu söz “sagaldyş”-ykdysadyýeti bejermek manyny berýär) düzgünini ýörelge edinen Pilsudskiý polýak we daşary ýurtly maýadarlaryň peýdasyna syýasat ýöretdi.

1939-njy ýylyň sentýabrynda Germaniýa Polşanyň üstüne çozdy we ony basyp aldy. Günbatar Ukraina we Günbatar Belorussiýa faşistik goşunlardan goramak üçin Sowet goşunlary tarapyndan eýelendi we olar degerlilikde USSR we BSSR birleşdirildi... 1945-nji ýylyň maý aýynda Polşa sowet goşunlary we Woýska Polsko goşunynyň bölümleri tarapyndan faşizm zulumyndan azat edildi.

Tema: Wena kongresi (1814-1815 ýý)

1814-nji ýylda Russiýa, Angliýa, Awstriýa, Prussiýa soýuzdaşlyk barada şertnama baglaşdylar. Onda Napoleon bilen seperat gepleşikler geçirmezlik barada, Napoleon bilen urşy ýeňşe çenli dowam etdirmek barada ylalaşylýar.

Birnäçe duşuşyklar boldy (kongrese çenli).

Kongrese uly-kiçi döwletleriň (2-3 kwadrat mil territoriýaly knýazlyklar hem bardy) 200-si gatnaşdy: ýolbaşçylar, aýallary, çagalary.... bilen geldiler.

Uly döwletleriň ýolbaşçylary:

Angliýadan Lord Kasleri, Russiýadan Nesselrode, Prussiýadan Gumbalt, Fransiýadan-Taleýran, Dalberg, Latur-Dýupen, Awstriýadan-Metternih we Wessenberg, Portugaliýadan-Palmella Labade Silweýre, Saldona, Şwesiýadan Lýowengelm, Ispaniýadan-Labrodor...

Wena kongresi halkara kongresi bolup, ol Ýewropa ýurtlarynyň koalisiýasynyň Napoleonyň garşysyna alyp baran uruşlaryny tamamlan möhüm halkara çäresidir. Ol 1814-1815-

nji ýyllarda Wenada boldy. Oňa Türkiýeden başga ähli ýewropa döwletleri (ýokary derejedäki wekilçilik bilen) gatnaşdylar. Kongresiň esasy wezipeleri şulardan ybaratdy:

- Beýik fransuz rewolýusiýasy we Napoleon uruşlary netijesinde (1799-1804, 1804-1815-nji ýyllar) ýatyrylan tertip-düzgünleri-monarhiýa düzgünlerini, feodalçylyk gatnaşyklary dikeltmekden.

- Tagtdan düşürilen feodal-agalyk ediji düzgünleri dikeltmekden, rewolýusiýalara we milli-azat edijilik hereketlerine ýol bermezlikden.

- Napoleonyň häkimiýete dolanyp gelmegine we Fransiýanyň basybalyjylykly uruşlary başlamagyna mümkinçilik bermezlikden... ybaratdy.

- Şeýle hem Ýewropany ýeňiji döwletleriň bähbitlerine laýyklykda täzeden paýlamakdy.

Kongresiň işi uzaga çekdi. Oňa gatnaşyjylaryň arasynda düýpli göreşler ýaýbaňlanýardy. Häli-şindem gapmagaşylyklar döreýärdi. Ozaly bilen Polşa-Saksoniýa meselesinde: Russiýa Saksoniýany Germaniýa (Prussiýa) berip, Polşany bütinleý özüne almak isleýärdi. Muňa Angliýa we Awstriýa garşydylar. Angliýa Russiýanyň güýçlenmeginden gorkýardy. Awstriýa bolsa Prussiýadaky ýagdaýyň kadalaşmagyny, gowulanmagyny islänokdy. Fransiýanyň wekili, belli diplomat Taleýran soýuzdaşlaryň arasynda emele gelen ýagdaýdan usullyk, başarjaňlyk bilen peýdalanýardy. Ol legitimizmiň ýörelgelerinden ugur alan hemem kiçi döwletleriň bähbitlerini goran bolup, belli bir üstünlikler gazanýardy, ol hatda Kongresiň işinde ýeňijiler, uly döwletler hökmünde esasy rol oýnaýan Russiýanyň, Angliýanyň, Awstriýanyň we Prussiýanyň arasyndaky ýapyk maslahatlara hem gatnaşýardy. 1815-nji ýylyň ýanwar aýynyň 3-ne Angliýanyň, Awstriýanyň, Fransiýanyň hökümetleri Russiýanyň we Prussiýanyň garşysyna gönükdirilen gizlin şertnama gol çekýärler. Netijede,

Russiýa we Prussiýa Polşa we Saksoniýa meselesinde garşydaşlary bilen ylalaşmaga mejbur bolýarlar.

... Napoleon Elba adasyndan sürgünlikden gaçyp, 1815-nji ýylyň 1-nji martynda Fransiýa gelýär. Bu ýagdaý oňuşmaýan taraplary birleşdirdi we Napoleonyň garşysyna täze VII koalisiýa döredildi. 1815-nji ýylyň 9-njy iýulynda bu koalisiýanyň jemleýji aktyna gol çekilýär.

Resminama boýunça aşakdakylara ylalaşylýar:

1. Fransiýa ähli basyp alan ýerlerinden el çekmäge mejbur edilýär.
2. Belgiýa we Gollandiýa Niderlandiýa patyşalygyna berilýär.
3. Niderlandiýa Prussiýa we Awstriýa bilen bilelikde Fransiýanyň täze uruşlary başlamagyna böwet bolmaly.
4. Öňki Warşawa gersoglygynyň köp ýerleri Russiýa, Galisiýa we Awstriýa berilmeli. Poznan Prussiýanyň düzüminde galdyrylýar; Krakaw erkin şäher diýlip yglan edilýär.

Saksoniýanyň territoriýasynyň ýaryna golaýny, Reýn welaýatyny we Bestifaliýany Prussiýa alýar.

Italiýada Sardiniýa korollygy dikeldilip, oňa Sawoýýa we Nissa gaýtarylyp berilýär. Lombardiýa we Wenesiýa Awstriýa geçýär. Diýmek Italiýanyň üstünden Awstriýa agalygy ýola goýuldy. Şwessariýa kontonlyklarynyň 19-syndan Şwessariýa konfederasiýasy döredildi. Onuň “mydamalyk bitaraplygy” kepillendirildi. Germaniýa döwletleri we Awstriýanyň bir bölegi Germaniýa soýuzynyň düzümine girýär. Onda Awstriýa agalyk edýär. Norwegiýa Napoleonyň öňki soýuzdaşy bolan Daniýadan bölünip aýrylyp, Şwesiýa berilýär. Uruşda basyp alan territoriýalarynyň köp bölegi, şol sanda Malta, Jonik we Seýlon adalary, Kap koloniýasy (Günorta Afrikada) Welikobritaniýanyň elinde galdyrylýar.

Jemleýji aktyň goşundylarynyň birinde negr söwdasy gadagan edilýär.

Görşümüz ýaly, patyşa Russiýasy, buržuaz-aristokratik Welikobritaniýa, Gabsburglar Awstriýasy reaksiýa syýasat, basybalyjylykly syýasat ýörettiler.

1815-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda “Mukaddes soýuz” döredildi. Ol agressiwlikde öňküniň üstüni ýetirdi.

Wena kongresi rewolýusiýanyň we Napoleonyň uruşlarynyň netijelerini düýpli puja çykaryp bilmedi. Onuň kararlary çylşyrymly synpy häsiýetli bolup, feodal we irki buržuaz reaksiýasynyň özboluşly manysyny açyp görkezýär... soňra sistema dargap başlaýar.

Fransiýada Iýul rewolýusiýasynda (1830 ý) Belgiýa garaşsyz diýlip ygylan edilýär. Soň... 1848-1849-njy ýyllaryň rewolýusiýalary, birneme soňrak Germaniýanyň we Italiýanyň birleşdirilmegi bolup geçdi. Bularam özboluşly “rewolýusiýalardyr”.

Tema: “Mukaddes soýuz”.

Ýewropa monarhlarynyň Napoleonyň imperiýasy dargandan soň baglaşan soýuzy (bileleşigi). Mukaddes soýuzyň akty (ylalaşygy) dini-mistiki forma eýe bolup, ol 1815-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda Parižde rus imperatory Aleksandr I, Awstriýa imperatory Frans I we prus koroly Fridrih Wilgelm III arasynda gol çekilipdi. 1815-nji ýylyň 19-njy noýabrynda oňa fransuz koroly Lýudowik XVIII, soňra Ýewropanyň monarhlarynyň köpüsi goşuldylar. Angliýa Mukaddes soýuza girmede, ýöne birnäçe meseleler boýunça ony goldady. Onuň işlän ilkinji ýyllarynda Mukaddes Soýuzyň ähli kongreslerine gatnaşypdyr.

Mukaddes soýuzyň esasy wezipeleri rewolýusion we azat edijilik hereketlerine garşy göreşmek, 1814-1815-nji ýyllarda Wena kongresiniň prinsiplerini goldamak bilen çykyş edipdi.

Mukaddes soýuzyň yzygiderli çagyrylan esasy kongresleri: Ahen kongresi (1818 ý), Troppans kongresi (1820 ý), Laýbah kongresi (1821 ý), Weron kongresi (1822 ý)-bular da esasy roly Metternih we Aleksandr I oýnapdylar. 1820-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda Russiýa, Awstriýa we Prussiýa rewolýusiýalara garşy göreşmek üçin öz aralarynda protokola gol çekdiler-döwletleriň içerki işlerine ýaragly goşulyşmagy esaslandyrdylar.

Şu babatda Mukaddes soýuzyň 1819-njy ýylda Karlsbad kararlary kabul edildi. Şeýle kararlaryň esasynda Awstriýa 1820-1821-nji ýyllaryň neopolitan rewolýusiýasyny, 1821-nji ýylyň Pýemont rewolýusiýasyny, Fransiýa 1820-1823-nji ýyllaryň ispan rewolýusiýasyny basyp ýatyrdylar.

Soňky ýyllarda Latyn Amerikasyndaky ispan koloniýalarynyň garaşsyzlyk ugrunda alyp baran göreşini ýatyrmakda, 1821-1829-njy ýyllarda Awstriýa we Russiýanyň we Mukaddes soýuzyň arasynda grekleriň garaşsyzlyk ugrundaky göreş meselesinde gatnaşyklar ýaramazlaşýar.

Her halda ýewropada bolup geçýän rewolýusion wakalar we azat edijilik göreşi Mukaddes soýuzy gowşadýardy. 1825-nji ýylda Russiýada dekabristleriň gozgalaňy boldy. 1830-njy ýylda Fransiýada we Belgiýada rewolýusiýalar boldy; 1830-1831-nji ýyllarda Polşada sarizmiň garşysyna gozgalaň boldy.

Şeýle ýagdaýlarda Mukaddes soýuz dargap, gowşap başlady. Ony saklajak boldular. Mysal üçin, ony saklamak maksady bilen 1833-nji ýylda Berlinde Russiýanyň, Awstriýanyň we Prussiýanyň arasynda şertnama baglaşyldy. Ýöne olam kömek etmedi.

Tema: XIX asyrd a halkara gatnaşyklarynda Gündogar meselesi.

Türkiýäniň (Osman imperiýasynyň) pese düşmegi hem-de oňa garaşly ýurtlarda milli-azat edijilik hereketiniň

ýaýbaňlanmagy, şol ýurtlary paýlaşmak ugrunda beýik döwletleriň özara göreşi zerarly XVIII-XX asyryň başlarynda dowam eden halkara gapma-garşylyklaryň diplomatiýada we taryhy edebiýatda aňladylyşy, meseläniň döwürlere bölünişi şeýle berilýär:

1. XVIII asyryň II ýarymyndan Krym urşuna (1853-1856 ýý) çenli döwri. Bu döwürde ýakyn Gündogarda Russiýanyň güýji we täsiri güýçlenýär: Russiýa 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829-nji ýyllarda Türkiýe garşy alyp baran uruşlarynda üstün çykyp, Günorta Ukrainany, Krymy, Bessarabiýany we Kawkazyň bir bölegini eýeleýär, Gara deňziň kenarlarynda pugta ornaşýar. Russiýa şonda şertnama esasynda öz söwda gämileri üçin, Dardenel we Bosfor bogazlaryndan geçmäge mümkinçilik alýar. Soň 1799-1805-nji ýyllaryň şertnamalary esasynda rus harby gämileriniň şol bogazlardan geçmegine mümkinçilik alýar. 1829-njy ýylda Türkiýe Serbiýanyň awtonomiýasyny ykrar edýär. Moldawiýanyň we Walahiýanyň üstünden soltanyň häkimligi çäklendirilýär. Gresiýa özbaşdaklyk gazanýar. (1830-njy ýylda). Uly döwletleriň (Russiýa, Fransiýa) arasynda agzalalyklar döreýär. Colonial ekspansiýalar çaknyşýar. Welikobritaniýanyň colonial agalygyna närazylyk (Fransiýa we beýlekiler tarapyndan) döreýär. Özara gapma-garşylyklar ýüze çykyp durýar.

1830-njy ýylda Gresiýa özbaşdaklyk alýar. Napoleon I Gündogar bazarlaryny eýelemek we Angliýanyň colonial agalygyny syndyrmak maksady bilen Osman imperiýasyna degişli ýerleri eýeleýär.

1821-nji ýylda Gresiýada türk agalygyna garşy gozgalaň, beýleki döwletleriň arasynda gapma-garşylyklar (Russiýa, Angliýa, Mukaddes soýuz) we ş. m. Gündogar meselesini ýitileşdirýär.

Rus-iňlis ýakynlaşmagy bolup geçýär. 1840-1841-nji ýyllarda iňlis-rus London konwensiýalary baglaşylýar. Bu

konwensiýa boýunça Russiýa türklere egilişik edýär. Rus harby gämileriniň Bosfor we Dardanel bogazlaryndan geçmägi gadagan edilýär (şeýle hem beýleki döwletleriň gämileri).

1853-1856-njy ýyllarda Krym urşy. Gündogar meselesiniň 2-nji döwri başlanýar-XIX asyryň aýaklaryna çenli. Bu döwürde Angliýa, Fransiýa we beýlekiler Balkan ýarym adasyna Russiýanyň täsirini has peseltmek, soňuna çykmak, öz pozisiýalaryny güýçlendirmek syýasatyny alyp barýarlar.

Netijede, Angliýa Kipri (1878), Müsüri (1882), Awstro-Wengriýany, Bosniýa we Gersogowinany (1878), Fransiýa Tunisi (1881) basyp alýarlar.

Krym urşundan soň, inlis we fransuz kapitaly Türkiýäniň ykdysadyýetine pugta ornaşýar; rus täsiri bolsa gowşaýar, şol sanda “Gündogar meselesinde”.

Russiýa Ruminiýa meselesinde položitel rol oýnady. 1859-1861-nji ýyllarda ýeke-täk Rumyniýa döwleti döredildi, ol 1877-nji ýylda özbaşdak döwlet diýilip yglan edildi. Çernogoriýa, Serbiýa özbaşdaklyk aldy. Bularda Russiýanyň roly uly. 1877-1878-nji ýyllarda rus-türk urşunda Russiýanyň üstün çykmagy Bolgariýa özbaşdaklyk getirdi, milli bolgar döwleti döredildi. XIX asyryň 70-nji ýyllarynda Gündogar meselesinde Russiýa bilen Awstro-Wengriýanyň arasyndaky gapma-garşylyklar has ýitileşdi.

XX asyryň başlarynda Bagdat demir ýolunyň çekilip başlanmagy bilen Türkiýede german täsiri barha güýçlenýär.

Rus-german, inlis-german garşylyklary has ýitileşýär. German imperialistleriniň arka durmagyna daýanyp, Awstro-Wengriýa Bosniýany we Gersogowinany basyp alýar. Russiýanyň ýagdaýy has agyr boldy (1905-1907-nji ýyllaryň rus rewolýusiýasy), 1904-1905-nji ýyllarda rus-ýapon urşy... Russiýa amatly ýagdaýlara garaşmaly boldy.

... Bahym garaşly halklaryň türkleri garşy milli-azat edijilik hereketi ýaýbaňlanýar. Halklaryň içerki işlerine gatnyşmak dowam etdi...

1912-1913-nji ýyllarda Balkan uruşlary döwründe Makedoniýa, Albaniýa, Egeý deňzindäki grek adalary türk agalygyndan azat edilýär. Ýöne şol bir wagtda Gündogar meselesi hem dartgynlaşýar.

Türkiýe I Jahan urşunda Germaniýanyň, Awstriýanyň tarapynda bolup çykyş etdi.

Antanta döwletleri 1915-nji ýylyň Rus, Fransiýa, inlis ylalaşygy , 1916-njy ýylyň Saýks-Piko ylalaşygy esasynda Türkiýäni paýlaşmaly diýen netijä geldiler. Türkiýäni bölüşmegiň anyk planlary hem çekilýär (hut türkleriň ata watanyna hem howp abandy). Bu mesele 1919-1920-nji ýyllaryň Pariž ýaraşyk şertnamasynda ara alnyp maslahatlaşylýar. Ýöne şonda ýeniji döwletleriň arasynda düýpli teklipler, agzalalyklar ýüze çykýar... Şolaryň arasynda Türkiýäni ABŞ-nyň mandatyna öwürmek hakyndaky proyekt hem orta atylýar... 1920-nji ýylda Türkiýe üçin agyr şertleri göz önünde tutýan Sewr (1920 ý) şertnamasy taýýarlanýar... Ýöne Oktýabr (1917 ý) wakalary we türk halkynyň azatlyk ugrundaky göreşiniň başlanmagy Sewr şertnamasynyň meýillerini başa bardyrmaýar.

Sowet hökümeti Antantanyň Türkiýäni paýlaşmak hakyndaky şertnamasyny aýan etdi (Şeýle hem beýleki betpygyl şertnamalary). Osman imperiýasynyň ornunda täze türk Respublikasy döredildi. Oňa Kemal Ata türk ýolbaşçylyk etdi.

Tema: Üçler birleşmesiniň döredilmegi.

Üçler bileleşigi- 1879-1882-nji ýyllarda Germaniýanyň, Astro-Wengriýanyň we Italiýanyň arasynda baglaşylan harby-syýasy birleşik. Ol 1914-1918-nji ýyllarda I Jahan urşunyň

taýýarlanylmagynyň we başlanmagynyň ýolunda ädilen ädimdir.

Awstriýa-Wengriýa bilen harby bileleşik baglaşylyp, Germaniýa Fransiýany çetleşdirmek maksady bilen Italiýany öz soýuzdaşyna öwürmäge çalyşdy. Bismark şeýle hem Tunis baradaky fransuz-italian gapma-garşylyklaryny ulanyp, Italiýany diňe bir Germaniýa bilen däl, eýsem, Awstro-Wengriýa bilen hem ýakynlaşdyrmak isläpdi. Awstro-Wengriýa bolsa, Russiýa bilen uruşmaly bolaýanda, öz tylyny (ýeňsesini) howpsuzlandyrmak üçin Italiýa bilen hyzmatdaşlygy pugtalandyrmaga höwesekdi. Gepleşikleriň netijesinde 1882-nji ýylyň 20-nji maýynda Wenada Germaniýanyň, Awstro-Wengriýanyň we Italiýanyň arasynda birinji soýuz şertnamasy baglaşyldy.

Taraplar şu aşakdakylar boýunça şertleşdiler:

1. Taraplaryň haýsydyr biriniň garşysyna gönükdirilen bileleşiklere we ylalaşyklara gatnaşmajakdyklary barada,
2. Umumy häsiýetli syýasy we ykdysady meseleler boýunça maslahatlaşmak (konsultasiýalar alyşmak)
3. Özleriniň hususy bähbitleriniň çäklerinde biri-birlerine özara kömek bermek.
4. Germaniýa we Awstro-Wengriýa Italiýa, eger-de onuň günäsi bolman, haýsydyr bir sebäp boýunça Fransiýanyň hüjümine duçar bolsa, onda oňa kömek berjekdiklerini bildirdiler.

Awstro-Wengriýa, Germaniýa Fransiýa garşy kömek bermekden boşadyldy. Oňa, ýagny Awstro-Wengriýa Russiýanyň uruşa giren wagtyna rezerw hökmünde taýýar bolup durmak-(rezerw) çäresi bellenildi.

Şertnama gatnaşýan döwletleriň biriniň ýa ikisiniň üstüne şertnama goşulmaýan iki ýa-da birnäçe uly döwletleriň çozan wagtynda, şertnama gatnaşýan döwletleriň ählisi olar bilen uruşa girişýärler.

Italiýanyň belligi: eger Awstriýa-Wengriýanyň ýa-da Germaniýanyň üstüne çozan döwletleriň biri Angliýa bolaýsa, onda Italiýa özüniň soýuzdaşlaryna göz önünde tutulan kömegi berip bilmeýär. Näme üçin? Italiýanyň kenarlary gowşak goralan. Angliýanyň floty ony weýran edip biljekdi- ol Angliýa bilen konflikte girip biljek däl.

Şertnamada bitaraplygy saklamak meselelerine, separat şertnamalar baglaşmazlyk, baglaşylan şertnamalary gizlinlikde saklamazlyk meselelerine has üns berildi. Rus-Awstriýa urşy tutaşsa, Italiýanyň bitaraplygyna girew geçmek meselelerine seredildi.

1887-nji ýylyň 20-nji fewralynda Üçler bileleşiginiň ikinji soýuz şertnamasyna gol çekildi. Ol 1882-nji ýylyň şertnamasynyň ähli görkezmelerini tassyklady, ylalaşdy we onuň möhletini 1892-nji ýylyň 30-njy maýyna çenli uzaltdy. Şol bir wagtyň özünde aýratynlykda italo-german, italo-awstriýa şertnamalaryna gol çekildi; Taraplar Gündogarda territorial statuskwo-ny saklajakdyklaryny bellediler ýa-da öz hereketlerini ylalaşjakdyklaryny beýan etdiler.

Üçler bileleşiginiň 3-nji şertnamasy Berlinde 1891-nji ýylyň 6-njy maýynda baglaşyldy. Onuň teksti öňki 1882, 1887 ýyllaryň şertnamasyny gaýtalady. (olary şu ýerde ýene-de gaýtalamak bolar).

Bu şertnama boýunça Germaniýa we Italiýa Kirenaikada, Tripolitaniýada we Tunisde territorial statuskwony saklamak üçin tagallalar etjekdiklerini ynanýrdylar.

XIX asyryň aýagyndan başlap, Italiýa özüniň syýasy ugruny üýtgedip başlady. Şonda ol şu ýagdaýlardan ugur alypdy:

- Italiýa iňlis-german gapma-garşylyklarynyň ösmeginden biynjalyk bolýardy.
 - Ol 80-nji ýyllardan başlap, Fransiýanyň özüniň garşysyna alyp barýan gümrük urşundan zyýan çekýärdi.
- Her halda italýan-fransuz ýakynlaşmagy başlanýar. 1902-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda Rimde olaryň arasynda ylalaşyk

baglaşyldy. Ylalaşyk boýunça Germaniýanyň Fransiýanyň üstüne çozan wagty Italiýa bitaraplyk saklajakdygyna wada berdi. Ýöne, Italiýa formal ýagdaýda Üçler Soýuzynyň agzasy bolmagynda galdy we onuň 1902-nji ýylda täzelenmek prosesine gatnaşdy. Bu barada Fransiýany gizlin ýagdaýda habarly etdi.

Awstro-Wengriýanyň, Italiýanyň, Germaniýanyň arasynda Berlinde 28. 06. 1902 ýylda baglaşylan 4-nji soýuz şertnamasy öňki soýuz şertnamasynyň tekstini (mazmunyny) gaýtalady.

Üçler soýuzynyň agzalarynyň 1902-1912-nji ýyllardaky syýasaty german imperializminiň aggressiwliginiň barha ösýändigini bilen häsiýetlendirildi (ol soýuza ýolbaşçylyk edýärdi). Şu jähtden aşakdakylary ýatlamak ýeterliklidir: Marokko krizisleri; Balkanlara we Türkiýe aralaşmagyň barha güýçlenmegi we ş. m. (ser.: Bosniýa krizisleri, Bagdad demir ýoly meselesi, Italiýanyň italo-türk urşunyň netijesinde Tripolyny we Krenaiwany basyp almagy- Seret “ 1912-nji ýylyň Lozan parahatçylyk şertnamasy, we ş. m. Soňabaka Italiýanyň Üçler soýuzundan daşlaşmagy ýygjamlaşdy. Munuň sebäbi Italiýa bilen Awstro-Wengriýanyň arasynda Adriatika we Albaniýa barada garşylyklar bardy. Italiýa bu ýerlere 1900-nji ýyllaryň başyndan dawa edýärdi. Üçler soýuzy Italiýanyň I Jahan urşunda Antantanyň tarapyna geçmegi bilen dargady.

Tema: Antanta harby bileleşiginiň döredilmegi.

Antanta- Fransuz sözi, “ýürekdeş ylalaşyk” manyda gelýän düşünje. Angliýa, Fransiýa, Russiýa döwletleriniň arasyndaky ylalaşyk.-“Üçler ylalaşygy” (başda), soňra 1915-nji ýylda Italiýanyň oňa birleşmegi bilen “Dörtler ylalaşygy” adyny aldy. Germaniýa bu döwletlerden öň harby soýuzdaşlyk babatda hereket edip ugrady we Awstriýa-Wengriýa, Italiýa bilen ýakynlaşyp, 1882-nji ýylda “Üçler soýuzyny” döredipdi. Ol

1891-nji ýylda täzeden işläp başlady. Şu bileleşigiň döredilmegine jogap edip, uzaga çeken gepleşiklerden soň, 1893-nji ýylda fransuz-rus şertnamasy baglaşyldy. 1871-1893-nji ýyllarda iri harby döwletler iki lagere bölündiler: Russiýa-Fransiýa; Germaniýa-Awstriýa. Angliýa 80-90-njy ýyllarda we XX asyryň başlarynda harby birleşmelerden daşrakdady. “İňňän gowulykda, çetde durmak syýasatyna” wepaly bolup, Angliýa garşydaşlarynyň arasyndaky gapma-garşylyklara daýanyp, olaryň agyzlaryny alartmak syýasatyny ýöredip, amatly şertleriň döremegine garaşyp, hereket edýärdi, orbitriň roluny oýnaýardy (başardygyndan!). emma iňlis-german gapma-garşylyklarynyň ýitileşmegi, Angliýany soýuzdaşlar (ýaranlar) gözlemäge mejbur etdi. Bu bolsa onuň ilki Fransiýa, soňra Russiýa bilen ýakynlaşmagyna getirdi. 1904-nji ýylda iňlis-fransuz ylalaşygynyň baglaşylmagyna getirdi. “Üçler soýuzu” “Üçler ylalaşygy” diýen at bilen çalşyldy.

Bu ylalaşyga gol çekilmegi olaryň arasyndaky garşylykly meseleleri ýok edip bilmedi, ýöne olary birneme ýeňilleşdirdi. Germaniýa bar bolan agzalalyklardan peýdalanylýp, Russiýany Antantadan çetleşdirjek bolýardy. Ýöne Antanta ýurtlarynyň Germaniýa bilen umumy agzalalyklary has ýitileşýärdi, olar soýuzyň içindäki agzalalyklary ikinji derejeli orna çykarýardy. I jahan urşy ýyllarynda Antantanyň töwregine döwletleriň 25-si, şol sanda ABŞ hem toplanypdy.

Oktýabr rewolýusiýasyndan soň, Antanta döwletleri sowet döwletiniň garşysyna raýatlyk urşuny we harby interwensiýany guradylar. (1917-1922-nji ýyllar).

Tema: I Jahan urşy we diplomatiýa

1914-1918-nji ýyllaryň dünýä urşy-imperialistik, basybaljylykly uruşdy. Ol kapitalistik döwletleriň iki toparynyň arasynda-awstro-german bileleşigi (üçler bileleşigi) bilen Antantanyň arasynda eýýäm paýlanylyşyp gutaran

dünýäni gaýtadan paýlaşmak, koloniýalary täzedən bölüşmek, maýa goýumlar üçin täzedən –täze ýurtlara aralaşmak, halklary boýun egdirmek ugrunda alnyp barylýan uruşdyr. Uruş kapitalistik ulgamyň gyrađeňsiz ösüşiniň üzül-kesil güýçlenen şertlerinde kapitalistik gapma-garşylyklaryň ýitileşmeginiň netijesidi. Uruşy başlamakda esasy rol güýç ýygnap we dünýäni öz peýdasyna gaýtadan paýlamaga ymtylýan Germaniýa degişlidi.

Germaniýa tarapyndan küşgürilýän Awstro-Wengriýa 1914-nji ýylyň 15(28)-nji iýunynda Saraýewo (Bosniýa) şäherinde awstro-wenger tagt mirasdüşeri Frans Ferdinandyň öldürilmeginden peýdalanylýp, 1914-nji ýylyň 10 (23)-njy iýulynda Serbiýa ultimatum gowşurdy, 15 (28)-nji iýulda bolsa onuň garşysyna harby hereketleri başlady.

1914-nji ýylyň 19-njy iýulynda (1-nji awgustynda) Germaniýa Russiýa uruş yglan etdi. (Russiýa Serbiýa barada birpikirlilik hereketi ýöredýärdi). 21-nji iýulda (3-nji awgustda) Fransiýanyň garşysyna uruş yglan etdi, 22-nji iýulda (4-nji awgustda) Belgiýa çozup girdi. Şol gün Angliýa Germaniýanyň garşysyna uruş yglan etdi. Şeýlelik bilen 1-nji dünýä uruşy başlandy. Umumy ilaty 1.5 mlrd adam bolan 38 döwlet (dünýä ilatynyň 87 % özünde jemleýän) urşa çekildi. 1917-nji ýylyň oktýabr wakalaryndan soň, Sowet hökümeti uruşy gutarmagy we ählumumy adalatly demokratik şertnama baglaşmagy teklipl etdi (Ser.: Sowet hökümetiniň “Parahatçylyk hakyndaky” dekreti.). Antantanyň we ABŞ-nyň teklibi Kabul etmänlerinden soň, Sowet hökümeti 1917-nji ýylyň 2-nji dekabrynda olaryň gatnaşmazlygynda awstro-german bileleşigi bilen deslapky parahatçylyk resminamasyny baglaşdy we parahatçylykly gepleşikleri başlady.

Uruş Germaniýanyň we onuň ýaranlarynyň ýeňilmegi bilen tamamlandy. 1918-nji ýylyň Kompýen deslapky ylalaşygy baglaşylandan soň, ýeňiji döwletler uruşdan soňky

parahatçylykly gurluş we kadalaşdyryş meýilnamalaryny işläp düzmäge girişdiler.

1919-1920-nji ýyllaryň Pariž parahatçylyk konferensiýasy ýeňilen ýurtlar bilen baglaşylmaly şertnamalary taýýarlady: 1919-njy ýylyň Germaniýa bilen baglaşylan Wersal parahatçylyk şertnamasy, 1919-njy ýylda Awstriýa bilen baglaşylan Sen-Jermen parahatçylyk şertnamasy, Bolgariýa bilen 1919-njy ýylda baglaşylan **Neýi** parahatçylyk şertnamasy, Wengriýa bilen baglaşylan Trionan şertnamasy, Türkiýe bilen baglaşylan 1920-nji ýylyň Sewr şertnamasy.

1921-1922-nji ýyllaryň Waşington konferensiýasy uruşdan soňky parahatçylykly kadalaşdyryşy jemledi. Ol imperialistik döwletleriň peýdasyna çözüldi.

Waşington konferensiýasy antisowet häsiýetli boldy. Onuň işine Russiýanyň wekilleri göýberilmedi. (Şeýle hem Uzak Gündogar Respublikasy). Şonda sowet hökümeti diplomatik närazylyk bildirdi.

Maslahatda ABŞ HGDÝ (KWJD) agalyk etmäge synanyşdylar, onuň “halkaralaşdyrylmagyny” talap etdiler. HGDÝ barada diňe Russiýa we Hytaý aýratyn hukuklara eýedi. Konferensiýa “ýoly goramagyň zerurlygy, serişdeleri aýawly tygşytlamak barada rezolýusiýa kabul etdi. Tehniki komissiýa ýoluň dine hakykatdanam rus hökümetiniň emlägidigini ykrar etdi.

Waşington konferensiýasynyň çözügütleriniň üstüni Wersal parahatçylyk şertnamasy doldurdy (1919 ý). Konferensiýada Günbatar döwletler, aýratynam ABŞ, Uzak Gündogarda we Ýuwaş okean basseýninde güýçleriň täze deňagramlylygyny emele getirjek bolup synaňyk etdiler. Emma bu deňagramlylyk pugta bolmady we köp dowam etmedi. ABŞ we Ýaponiýa konferensiýanyň işinden närazylyk bildirdiler...Ýaponiýa konferensiýanyň kararlaryna gaýtadan seretmek teklpleri bilen çykyş etdi.

Aşakda I Jahan urşuna gatnaşan döwletleriň sanawyny getirýäris.

Antanta ýurtlary, olaryň ýaranlary, uruşa giren wagtlary täze hasap-stil bilen görkezilýär:

1914-nji ýylda: Serbiýa (28. VII), Russiýa (01. VIII), Fransiýa (03. VIII), Belgiýa (04. VIII), Beýik Britaniýa dominionlary (Awstraliýa, Kanada, Täze Zelandiýa, Günorta Afrika soýuzy we Hindistan- 04. VIII) bilen.

1915-nji ýylda: Italiýa (23. V).

1916-njy ýylda: Portugaliýa (09. III), Rumyniýa (27. VIII).

1917-nji ýylda: ABŞ (16. IV), Panama (07. IV), Kuba (07. IV), Gresiýa (26. VI), Siam (22. VII), Liberiýa (04. VIII), Hytaý (14. VIII), Braziliýa (26. X).

1918-nji ýylda: Gwatemala (30. IV), Nikaragua (08. V), Kosta-Rika (23. V), Gaiti (12. VII), Gonduras (19. VII).

Germaniýanyň we onuň ýaranlarynyň uruşa giren wagtlary: 1914-nji ýylda-Awstro-Wengriýa (28. VII), Germaniýa (01. VIII), Türkiýe (29. X), Bolgariýa (14. X).

1917-nji ýylda Germaniýa bilen diplomatik gatnaşyklaryny pozan döwletler: Boliwiýa (13. 04), Dominikan Respublikasy (11.06), Peru (05. 10), Urugwaý (17. X), Ekwador (09. XII).

1921-1922-nji ýyllaryň Waşington konferensiýasy. Konferensiýa ABŞ, Angliýa, Hytaý, Ýaponiýa, Fransiýa, Italiýa, Gollandiýa, Portugaliýa, Belgiýa gatnaşdylar. 1921-nji ýylyň 12-nji noýabryndan 1922-nji ýylyň 6-njy fewraly aralygynda bolup geçdi. Ol deňiz ýaragly güýçlerini azaltmak, Ýuwaş okean we Uzak Gündogar meselelerini ara alyp maslahatlaşylmaga bagyşlandy.

Konferensiýada Britan dominionlarynyň we Hindistanyň adyndan çykyş eden wekilçilikler hem gatnaşdy. Konferensiýa ABŞ-nyň göreldesi bilen çagyrylypdy hem-de I

Jahan urşundan soň, Uzak Gündogarda dünýäniň bölünişigini tamamlamakdy.

Waşington konferensiýasynyň Kabul eden esasy resminamalary:

1. Dört döwletiň şertnamasy (ABŞ, Angliýa, Fransiýa, Ýaponiýa). Ol gyzyklanýan döwletleriň Ýuwaş okean raýonyndaky ada territoriýalaryny we ada mülkleriniň hukuklaryny bilelikde goramak meselesinden ybaratdy. (13. XII. 1921 ý). Maksat halklaryň milli azat edijilik hereketiniň garşysyna bilelikde göreşmek we SSSR-iň garşysyna bilelikdäki göreşi guramak. Şu şertnamanyň baglanyşylymagy bilen 1902-1921-nji ýyllara niýetlenilen we şol döwürde ABŞ-nyň garşysyna gönükdirilen şertnama özüniň güýjüni ýitirdi.

2. Dokuz döwletiň şertnamasy (ABŞ, Angliýa, Fransiýa, Ýaponiýa, Italiýa, Belgiýa, Gollandiýa, Portugaliýa we Hytaý). 1922-nji ýylyň 6-njy fewralynda gol çekilen şertnama Hytaýyň formal ýagdaýda döwletleriň özygtyýarlylygyny, territorial we administratiw eldegirilmesizligini jar etdi, senagat söwdasyny etmegiň, Hytaýyň ähli territoriýasynda söwda üçin deň mümkinçilikleri döretmäge borçlanylan ýörelgeler beýan edildi.

Şertnama iş ýüzünde imperialistic döwletler tarapyndan Hytaýy bilelikde talamagyň ylalaşygydy. Şol bir wagtyň özünde hytaý gümrük taryfy baradaky traktata (ylalaşyga) gol çekildi. Ol Hytaýyň gümrük deň hukuksyzlygyny berkleşdiren gümrük taryfydy. Şu şertnamanyň baglaşylymagynyň oň ýanynda Ýaponiýa bilen Hytaýyň arasynda 1922-nji ýylyň 4-nji fewralynda ylalaşyga gol çekilip, şonda Ýaponiýa öz goşunlaryny Şandun welaýatyna çykarmaga borçlandy we Hytaýa Sindao-Sizinan demir ýoluny we Szýo çzhou territoriýasyny gaýtaryp bermegi boýun aldy. Ýapon delegasiýasy özüniň Hytaýdaky ýörite bähbitleri barada durup geçmekligi dowam etdirdi. Emma Hytaýyň ýapon goşunlaryny Günorta Mançžuriýadan çykarmak baradaky talabyny ret etdi.

Angliýa konferensiýada özüniň Weý haý-weý diýen arenda alan territoriýasyndan el çekýändigini mälim etdi, Hytaýa bolsa Szýuluny gaýtaryp bermejekdigini aýtdy.

3. Bäs döwletiň şertnamasy (ABŞ, Angliýa, Ýaponiýa, Fransiýa, Italiýa). Deňiz ýaraglaryny çäklendirmek, aýratynam ABŞ barada Deňiz güýçleriniň bolmaly mynasybeti baradaky resminama 6. II. 1922-nji ýylda Kabul edildi. Şertnama ABŞ, Beýik Britaniýa, Ýaponiýa, Fransiýa, Italiýa üçin liniýa flotunyň aňrybaş tonnažynyň kesgitli mynasybetini belledi (5:5:3:1, 75:1, 75); şeýle hem linkorlaryň we awianosesleriň umumy tonnažy, gämileriň suw sygymlylygynyň iň ýokary möçberi, toplaryň aňrybaş kalibiri kesgitlenilip kabul edildi. Gämileriň beýleki görnüşleri üçin, şol sanda suwasty gämileri üçin çäklendirilme girizilmedi.

Resminamada täze harby gämileri gurmağyň tertibi baradaky meseleler öz beýanyňy tapdy. Angliýanyň, ABŞ-nyň harby-deňiz bazalarynyň gurluşygy baradaky mesele (tertibi) harby-deňiz bazalaryň Ýaponiýanyň kenarlaryndan daşlygy ýa-da golaýlygy bilen kesgitlenipdir. Bu meselede Ýaponiýa üstünlik gazandy.

Milletler ligasy-Halkara hökümetara guramasy bolup, ol I we II jahan uruşlarynyň arasynda hereket etdi. Onuň döredijileri bolup, Germaniýa garşy urşa gatnaşan döwletler hem-de täze dörän döwletler ykrar edildi (Polşa, Hijaz, Çehoslawakiýa). Onuň statusyna 44 döwlet gol çekdi. (olaryň 31-si Antanta bilen urşa gatnaşanlar ýa-da ony goldanlardyr, 13-si gatnaşmadyklar, ABŞ şertnamany tassyklamady. Liganyň esasy organlary: Assambleýa, 4 hemişelik agzasy (Angliýa, Fransiýa, Italiýa, Ýaponiýa), 4 wagtlaýyn agzasy, 4 wagtlaýyn, ýylda täzelenip durýan agzalary we sekretariaty bolan.

SSSR bu gurama 1934-nji ýylyň 18-nji sentýabrynda kabul edildi. Milletler ligasy abraýly gurama bolup bilmedi. Onuň kabul eden kararlary ýüzleý bolup köplenç hakykaty ýoýup görkezipdi.

1939- nýj ýylyň dekabrynda Angliýa, Fransiýa SSSR-i Milletler ligasyndan çykarmak barada kararyň kabul edilmegini gazandylar. SSSR-niň bu guramadan çykarylmagynyň sebäbi (bahanasy) sowet-fin urşy boldy (1939-1940-njy ýyllar). Milletler ligasy 1946-njy ýylda öz işini bes etdi.

Tema: II Jahan urşy.

Ikinji jahan urşy-halkara uruşparaz toparlary tarapyndan taýýarlanylýan we gitlerçilik Germaniýa, faşistik Italiýa we militarist Ýaponiýa tarapyndan başlanylýan uruşdyr. II jahan urşy döwletleriň XX asyryň 30-40-njy ýyllarynda (imperializm zamanýnda) gyrafeňsiz ösüşi netijesinde ýüze çykdy, aýratynam kapitalizmiň ykdysady we syýasy ösüşi babatynda XX asyryň 30-njy ýyllarynda Angliýany we Fransiýany ykdysady ösüş babatda yza galdyryp, Germaniýa täzedan dünýäni paýlamak meselesini orta atdy. Germaniýa Italiýa we Ýaponiýa goşuldy. 1940-njy ýylyň 27-nji sentýabrynda olar harby-syýasy bileleşik (soýuz) barada pakty (ylalaşygy) baglaşdylar. Bu bileleşige Wengriýanyň, Rumyniýanyň, Bolgariýanyň hökümetleri goşuldylar. Şu bileleşigiň garşysyna inlis-fransuz, soňra, inlis-amerikan bileleşikleri (bloklary) döredildi. Bularyň arasynda satuw bazarlary, çig malyň çeşmeleri, maýa goýmak üçin ýerler ugrunda göreş başlanýar (göreş öňem bar), bu göreş II jahan urşuna getirdi.

ABŞ-nyň, Angliýanyň, Fransiýanyň dolandyryjy toparlarynyň urşy Gündogara, SSSR-iň garşysyna gönükdirmäge synanyşyp, gitlerçilik Germaniýasy barada agressory köşeşdirmek syýasatyny ýörettiler. 1938-nji ýylda Angliýanyň we Fransiýanyň hökümetleri ABŞ-nyň işjeň ýardam etmeginde Germaniýa we Italiýa bilen masgaraçylykly Mýunhen ylalaşygyna gol çekdiler. Şu ylalaşyk boýunça Çehoslowakiýa Germaniýa tarapyndan okkupirlendi. Soň Italiýa Albaniýany basyp aldy. 1938-nji ýylda London we Pariž Germaniýa bilen

Çozmazlyk baradaky paktlara gol çekdiler; emma olar SSSR-iň inlis-fransuz-sowet harby soýuzyny baglaşmak baradaky teklibini goldamadylar. 1939-njy ýylyň awgustynda SSSR iki frontda-Günbatarda Germaniýanyň, Gündogarda Ýaponiýanyň (Ol eýýäm Halhin-Golda urşa başlapdy) urşa garşy durmagyň real howpunyň önünde durdy. Emma şol tapgyrda urşuň önüni almak başardypdy. Bu meselede 1939-njy ýylyň 23-nji awgustynda çozmazlyk barada baglaşylan sowet-german pakty (ylalaşygy) belli bir rol oýnapdy. Emma onuň netijelerine birtaraplaýyn baha bermek nädogrydyr.

1939-njy ýylyň 1-nji sentýabrynda Germaniýa Polşanyň üstüne çozmak bilen II jahan urşuna başlady. 1939-njy ýylyň 3-nji sentýabrynda Angliýa we Fransiýa Germaniýa uruş yglan etdiler.

Örän gysga döwür içinde nemes goşunlary bilelikdäki inlis-fransuz-belgiýa goşunlaryny ýok etdiler (Flandriýada); Fransiýany boýun egmäge mejbur etdiler (22.06.1941 ý).

06. 06. 1941-nji ýylda nemes goşunlary Gresiýa (we Ýugaslaviýa) girdiler. Olaryň halklary gahrymançylykly garşylyk görkezdiler. 1940-1941-nji ýyllarda italian we nemes goşunlary Afrikada inlisleriň garşysyna hüjüme başladylar. Germaniýa Ýakyn Gündogary basyp almaga taýýarlanyp başlady.

Faşistik Germaniýanyň 22. 06. 1941-nji ýylda SSSR-iň üstüne ähtiýalanlyk bilen çozandan soň, wakalaryň esasy merkezi SSSR boldy-sowet-german fronty, ol II jahan urşunyň esasy fronty boldy. Urşuň häsiýeti dürli, SSSR tarapyndan adalatly.

Germaniýa tarapyndan basybalyjylykly, dünýä agalygyna ýetmek, halklary gulçulykda ýaşatmak. Germaniýanyň garşysyna onuň boýun egdiren beýleki ýurtlarynyň, halklarynyň göreşi-adalatly... göreşdi...

Antigitlerçilik koalisiýa döredilip başlandy. 1942-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Waşingtonda soýuzdaşlyk barada 26 döwletiň gatnaşmagynda Deklarasiýa gol çekildi, ol “Birleşen Milletler”

diýlip atlandyryldy. Olar öz esasy wezipesini faşistik bileleşige garşy göreş diýip ygylan etdiler.

1941-nji ýylyň 7-nji dekabrynda Ýaponiýa ABŞ-nyň Ýuwaş okeandaky harby bazasyna-Pirl-Harbora (Gawaý adalary) çozdular. Şeýlelikde, jahan urşunda 1942-nji ýylda sowet-german fronty, ýuwaş okean fronty açyldy we Demirgazyk Afrikada uruş hereketleri gidip başlady.

II jahan urşy-Taryhda iň uly uruş. Ol 6 ýyl dowam etdi (2194 gün). Oňa 61 döwlet gatnaşdy. Ol Ýewropanyň, Aziýanyň we Afrikanyň 40 döwletinde alnyp barylady. Ýaragly Güýçleriň hataryna 110 mln adam çagyryldy; onda 50 mln-danam gowrak adam öldi.

Ählitaraplaýyn köp tagallalar edip, SSSR 4 ýyla diýen ýaly çeken gazaply uruşda 3 sany möhüm meseläniň çözülmegini gazandy:

- Faşistik mergini saklady, yzyna gaýtardy; onuň başga ýurtlara, başga kontinentlere ýaýramagynyň önüni aldy.
- Wernahty derbi-dagyn edip, duşmanyň uruşy alyp barýan esasy güýjüni ýok etdi
- SSSR beýik azat edijilik missiýany ýerine ýetirdi, ýagny ýeňiş gazanmakda esasy roly oýnady.

II jahan urşunda faşistik Germaniýanyň gara güýçleri bilen ABŞ-nyň, Fransiýanyň, Angliýanyň, antigitlerçilik bileleşiginiň beýleki döwletleri göreş alyp bardylar. Ýugoslawiýa, Polşa, Çehoslowakiýa, Albaniýa ýaly döwletler, özlerinde bolup geçen halk gozgalaňlary ýeňenden soň, Bolgariýa we Rumyniýanyň halklary gaýduwsyz göreş alyp bardylar. Ýeňşe Ýewropanyň basylyp alnan ýurtlarynda ýaýbaňlanan garşylyk görkeziş hereketi uly goşant goşdy. Ýaponiýanyň million adamlyk Kwantun goşunyny derbi-dagyn etmäge MHR (Mongoliýanyň) goşunlary işjeň gatnaşdylar. Ähli ýurtlaryň erkinlik isleýän halklarynyň göreşi bir ýeke-täk akyma öwrüldi.

Germaniýa, Italiýa, militarist Ýaponiýa ýeňildiler. Bu ýeňiş dünýäde güýçleriň mynasybetini ýagşylygyň peýdasyna

üýtgetdi. Bu ýeňiş dünýäniň uruşdan soňky ösüşini gowulyga tarap öwürdi. Agressiw toparlaryň SSSR-iň gowşajakdygy baradaky umytlary başa barmady. Gaýtam, tersine onuň abraýy, ýaranlarynyň abraýy artdy.

Bu sosializmiň ýeňişidi, onuň abraýydy. Syýasy, moral-ahlak babatlarda olaryň abraýy, agramy artdy; Ýewropanyň, Aziýanyň birnäçe ýurtlarynda rewolýusiýalar ýeňdi. Dünýä sosialistik ulgamy döredi.

Halkara işçiler we kommunistik hereketleri, milli azat edijilik hereketi berkemäge we ösmäge mümkinçilik aldy. Kolonial ulgam dagap başlady. Halklaryň parahatçylyga tarap ymtlyşy, olaryň üstünlikleri uruşdan soňky döwrüň halkara gatnaşyklarynda, olaryň ösüşinde agdyklyk ediji meýile öwürüldi.

Tema: Birleşen Milletler Guramasy.

Özygtyýarly döwletleriň halkara parahatçylygyny we howpsuzlygy saklamak we pugtalandyrmak, döwletleriň arasynda parahatçylykly hyzmatdaşlygy ösdürmek maksady bilen döreden halkara guramasydyr. BMG-niň Ustawy 50 döwletiň gatnaşmagynda 1945-nji ýylda San-Fransiskoda geçirilen maslahatda kabul edildi we şol ýylyň 24-nji oktýabrynda güýje girdi.

BMG-niň esaslandyryjylaryň biri bolan SSSR-e uruşdan soňky parahatçylykly durmuşy gurmaýyň kada-kanunlaryny, prinsiplerini kesgitlemekde, BMG-niň maksatlaryny, onuň Ustawynyň demokratik prinsiplerini işläp düzmekde möhüm orun degişli bolupdy. BMG-niň çäklerinde parahatçylyk söýüji döwletler parahatçylyk we ýaragsyzlanmak, halkara howpsuzlygy, ýaraglanýşyň haýdadylmagyna garşy, ýaragsyzlanmak ugrunda imperialistik agressiýa we kalonializme garşy göreş alyp bardylar. BMG-niň maksatlary we prinsipleri parahatçylygy we howpsuzlygy saklamagyň

esasydyr, halkara hyzmatdaşlygyna pugta badalgadyr, möhüm serişdedir. 1989-njy ýylyň 1-nji apreline degişli maglumatlar boýunça BMG-niň düzüminde 159 döwlet bardy.

Başda döredilen wagtynda BMG-niň agzalarynyň sany-51 döwletdi. 1972-nji ýylyň 1-nji ýanwaryna çenli-132 ýetipdi.

BMG-niň käbir guramalary:

Howpsuzlyk soweti. Halkara parahatçylygyny we howpsuzlygyny goramak meselesine seredýär, degişli kararlary kabul edýär. Onuň 5 sany hemişelik agzasy bar: SSSR, HHR, ABŞ, Angliýa, Fransiýa. Şu başlik, şeýle hem beýleki ýurtlaryň tarapyndan 2 ýyl möhlet bilen saýlanylýan 6 sany hemişelik däl agza girýär.

Bu organa saýlanmak üçin Howpsuzlyk sowetiniň hemişelik agzalarynyň agzybirlik prinsipi bolup durýan weto hukugy iňňän möhümdir.

Ykdysady we sosial sowet. 18 agzadan ybarat. Ol degişli meseleleri öwrenýär we olar barada BMG-a teklipler taýýarlaýar.

Hossarlyk soweti. Hossarlyk edýär. Meseleler sesleriň ýönekeý köplügi bilen kabul edilýär. Onuň agzalary 3 ýyllyk möhlet bilen saýlanylýar.

BMG-niň esasy wezipeli adamysy-Baş sekretardyr. Ol Baş Assambleýa tarapyndan 5 ýyllyk möhlet bilen belleniýär.

BMG-niň baş guramalary: BMG-niň Baş Assambleýasy, Howpsuzlyk soweti, BMG-niň Ykdysady we Sosial soweti, Howandarlyk soweti; BMG-niň Baş sekretary tarapyndan ýolbaşçylyk edilýän BMG-niň Halkara sudy we sekretariaty. BMG-niň ulgamynda şeýle hem 16 sany ýöriteleşdirilen 16 edara we Atom energiýasy boýunça Halkara agentligi bar. BMG-niň Merkezi edaralarynyň ýerleşýän ýeri Nýu-Ýork. Mundan başga-da BMG-niň ulgamyndaky käbir guramalar we edaralar Ženewada, Wenada, Naýrobide (Keniýa) we başga döwletlerde ýerleşýär.

Öz döwründe SSSR-iň işjeň daşary syýasaty (täze syýasy pikirlenme diýen tezis-ugur boýunça) we dünýäde pozitiw syýasy klimatyň ornaşdyrylmagy bilen BMG-niň planetadaky ornuna bolan garaýyş hem üýtgedi.

BMG-niň işiniň netijeliligini ýokarlandyrmak, halkara howpsuzlygynyň ählumumy ulgamyny döretmek, şu meselede döwletleriň we milletleriň bähbitleriniň balansyny gözläp tapmak, şu meselelerde BMG-niň esasy guramy we ýer bolup durýandygyny göz önünde tutup, mümkin bolan çäreleriň geçirilmegi barada köp gürrüňler edildi. Şu babatda öz döwründe M. S. Gorbaçewyň “Howpsuz dünýäniň reallygy we kepilleri” (1987 ý) diýen işiniň ady köp tutulypdy. Şeýle hem 1988-nji ýylyň 7-nji dekabrynda onuň BMG-däki çykyşynda soňky döwürlerde onuň parahatçylygy dörediji rolunyň artandygy bellnipdi. Şonda ol bu guramanyň harby, syýasy, ykdysady, ylmy-tehniki, ekologiýa, gumanitar babatlarda önünde uly wezipeleriň durýandygyny ýatladydy.

Şu ýerde BMG-niň atom radiasiýasynyň täsiri baradaky ylmy sowetiniň işi barada durup geçeliň.-Ol bu barada maglumatlar toplamak, öwrenmek, olary ýaýratmak maksady bilen 1955-nji ýylda BMG-niň Baş Assambleýasynyň sessiýasynyň karary bilen döredildi. Onuň düzümine 15 döwlet girdi: ABŞ, Awstriýa, Argentina, Belgiýa, Müsür Arap Respublikasy, Braziliýa, Beýik Britaniýa, Kanada, Meksika, SSSR, Fransiýa, Hindistan, Çehoslowakiýa, Şwesiýa we Ýaponiýa. Komitetiň sessiýalary her ýylda 1-2 gezek çagyrylýar. Şonda bir ýyllyk möhlet bilen başlyk we onuň orunbasary saýlanýar. Komitetiň 5-6 adamdan ybarat alym sekretarlary bar. Olar komitete gelen hatlaryň, resminamalaryň, dokladlaryň mazmunyna görä wagtal-wagtal çalşyrylyp durulýar. (Çünki olary öwrenmeli, soň hereket etmeli). Olar komitetiň maslahatynda ara alnyp maslahatlaşýlar.

Komitet ýadro ýaragynyň synag edilmegi netijesinde dörän radioaktiw çökündiler, töweregiň gurşawyna täsir edýän

radioaktiv maddalar, tebigy we emeli radiasiýanyň täsiri, ionizirleýji radiasiýanyň nerw sistemasyna täsir edişi we ş. m.-ler barada dokladlar taýýarlaýarlar, komitetiň ylmy barlaglar esasynda alan netijeleri atmosferada, kosmos giňişliginde we suwastynda ýadro ýaraglarynyň synaglarynyň geçirilmegini gadagan etmek ugrundaky göreşde möhüm rol oýnady.

Türkmenistanyň BMG bilen hyzmatdaşlygy barha çuňlaşýar, pugtalanýar:

Türkmenistan BMG-niň Baş Assambleýasynyň 53-nji sessiýasynda (09, 1998 ý), 58-nji sessiýasynda (2003-nji ýyl) wise başlyk boldy. Hormatly Prezidentimiziň BMG-niň Baş Assambleýasynyň energetika we gaz geçirijileri gurmaga bagyşlanylýp geçirilen mejlislerinde eden çykyşlarynyň Nýu Ýorkdaky duşuşyklarynyň uly ähmiýeti bardyr.

Tema: „Atom parahatçylyk üçin“

Atom energiýasyny ulanmak problemsyny çözmegini amerikan plany“. 1953-nji ýylyň dekabrynda ABŞ-nyň prezidenti D. Eýzenhauer tarapyndan BMG-niň garamagyna berilen resminama. Bu meýilnamanyň ýüze çykmagy ABŞ-nyň atom energiýasyny harby maksatlar üçin ulanmakda monopollaýyn ýagdaýy ýitirenden soň, amerikan atom syýasatynyň „täze ugruny“ („harby kurs“) öňe sürmek üçin synanyşyklaryny aňladýar.

„Atom parahatçylyk üçin“ diýen plan boýunça BMG-niň hossarlygynda halkara gurama (organ) döredilip, onuň garamagyna we gözegçiligine döwletler özleriniň atom materiallarynyň belli bir bölegini „adamzadyň parahatçylykly döredijiliginde ulanmak üçin“ berip bilerler diýen teklipler öňe sürülýär.

Planda atom ýaragyny gadagan etmek meselesi gozgalmady. Ol iş ýüzünde ýadro materiallarynyň esasy bölegi

harby maksatlara sarp ediler diýen çaklamadan ugur alýardy, asla şeýle bolar diýip pikir edilýärdi.

1954-1955-nji ýyllarda SSSR-iň we ABŞ-nyň wekilleriniň arasynda atom energiýasyny ulanmak problemasy boýunça konfidensial gepleşikler geçirildi. Gepleşikler atom energiýasy boýunça halkara Agentliginiň ustawyny (tertípnamasyny) taýýarlamak boýunça maslahatyň çagyrylmagyna getirdi.

ABŞ başda özleriniň öňe süren meýilleriniň amala aşyrylmagyny gazanyp bilmediler. 1959-njy ýylda olar öz meýilnamalarynyň täze warianty bilen çykyş etdiler: Ýörite materiallara eýe bolan döwletleriň we atom energiýasy babatynda zerur bolan bilimleri bolanlaryň halkara fonduny döretmek planlaryny öňe sürdüler.

„Atom diplomatiýasy“- ikinji jahan urşundan soň beýleki ýurtlaryň üstünden basyş etmek serişdesi hökmünde ABŞ-nyň ýadro ýaragy bilen ýurtlary gorkuzmak (Şantaž) üçin ulanan metodlaryny aňlatmak üçin kabul edilen adalga.

„Atom diplomatiýasynyň“ peýda bolmagy ABŞ-nyň uruşdan soňky ilkinji ýyllarda atom ýaragy bar bolan ýeke-täk döwlet bolandygy bilen baglanyşyklydyr.

„Atom diplomatiýasy“ „ýaraglaryň haýdadylmagyny“ güýçlendirdi. 1949-njy ýylda SSSR öz atom ýaragyny edinenden soň, ABŞ-nyň „Atom diplomatiýasy“ syýasaty çuňňur krizis ýagdaýyna düşdi.

Tema: “Sowuk uruş”.

II jahan urşundan soň (1939-1945) SSSR-iň we öz döwründe sosialistik döwletler diýlip atlandyrylan beýleki ýurtlaryň, şeýle hem milli-azat edijilik, parahatçylyk, demokratiýa, sosializm ugrunda göreşen halklaryň garşysyna Günbataryň reaksiýa, agressiw toparlarynyň syýasatyny aňladýan adalga.

“Sowuk uruş” syýasaty 1946-njy ýylyň 5-nji martynda U. Çerçilliň Fulton şäherindäki (ABŞ) maksatnamalaýyn çykyşynda aç-açan jar edilýär.

“Sowuk uruş” başlaýjylar sosializm ýurtlary bilen özüleriniň alyp baran gatnaşyklarynyň ähli ugurlaryna-harby, syýasy, ykdysady, ideologiýa meselelerine dahylly etdiler. Şeýle gatnaşyklaryň esasynda “güýç pozisiýasyndan” ugur almak syýasatyny goýdular. “Sowuk uruş” many-mazmuny boýunça aşakdakylara syrygýardy:

- Halkara ýagdaýyny üzül-kesil, aňyrbaş derejesinde ýitileşdirmek;
- Dürli sosial ulgamly döwletleriň arasynda parahatçylykda, bilelikde ýaşamak syýasatyndan el çekmek;
- Dar ýaýrymly harby-syýasy bileleşmeleri (NATO we ş. m.) döretmek;
- Ýaraglary, şol sanda ýadro we beýleki köpçülikleýin gyryş ýaraglaryny çalt depginler bilen öndürmek, olary ulanmak gorkusyny döretmek (“atom diplomatiýasy”)
- Sosialistik ýurtlary gabamak (blokada) synanyşyklary;
- Öz razwedkalarynyň ýykgyňçylykly işlerini aktiwleşdirmek we giňeltmek;
- “Psihologiýa uruşy” ady bilen özülerine ýaramaýan döwletleriň garşysyna her hili ýalan, bolar-bolgunsyz agitasiýa we propaganda etmek (metbugatda, radio, telewideniýede)

“Sowuk uruş” esasy görnüşleriniň birem ABŞ tarapyndan geçen asyryň 50-nji ýyllarynda öňe sürülen “uruş” alkymynda durmak” diýen doktrinady.

Kapitalistik ýurtlaryň içerki syýasatynda bolsa “sowuk uruş” reaksiýanyň güýçlenmegine we progressiw güýçleriň basylyp ýatyrylmagyna getiripdi.

Halkara gatnaşyklarynda belli bir çylşyrymlyklary döredenem bolsalar, “sowuk uruş” goldaýan, oňa bil baglaýan

güýçler özleriniň esasy maksatlarynyň, ýagny SSSR-i gowşatmagy, halklaryň öz azatlygy we erkinligi ugrunda alyp barýan göreşiniň, milli-azat edijilik hereketiň önüni almagy başarmadylar. Olar yza çekilmäge mejbur boldylar. Bu ozaly bilen, SSSR-iň işjeň parahatçylyk söýüjilikli daşary syýasatynyň, dünýä progressiw jemgyýetçiliginiň halkara dartgynlygyny gowşatmak... ugrunda alyp baran irginsiz göreşi netijesinde mümkin boldy.

XX asyryň 60-njy ýyllarynyň başynda “sowuk uruş” syýasatynyň dereksizligi belli boldy. Munuň özi Günbataryň käbir ýolbaşçylaryny akyllý-başly hereket etmegi salgy berdi. ABŞ-nyň prezidenti Kennedi SSSR bilen jedelli meseleleri çözmegiň ýollaryny gözlemäge itergi berdi. ABŞ-nyň Wýetnamda 1964-1973-nji ýyllarda alyp baran harby hereketleri bilen baglanyşykda halkara ýagdaýynyň täzedan ýaramazlaşmagy, Ysraýylyň 1967-nji ýylda arap ýurtlaryna çozmagy netijesinde Ýakyn Gündogarda ýagdaýyň ýitileşmegi, antisowet, antisosialistik güýçleriň Ýewropa kontinentinde dartgynlygy ýitileşdirmäge gönükdirilen hereketleri 70-nji ýyllaryň başynda ýokary derejedäki duşuşyklaryň birnäçesiniň geçirilmegini talap etdi: bolup geçdi:

1) SSSR-ABŞ, SSSR-GFR, SSSR-Fransiýa; üç borçlyk boýunça duşuşyklar.

2) köptaraplaýyn we ikitaraplaýyn maslahatlar; şol sanda 1973-nji ýylda bolan Ýewropada howpsuzlyk we hyzmatdaşlyk, ýaraglary we ýaragly güýçleri kemeltmek (Merkezi Ýewropada), Ýakyn Gündogar kadalaşdyryş meselesi boýunça;

3) Ylalaşyklar (olardan SSSR we GFR, GFR-Polşa; FRG-GDR; FRG-Çehoslawakiýanyň arasyndaky ylalaşyklar.

4) ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn maslahatlar; Günbatar Berlin barada dört taraplaýyn ylalaşyk;

5) SSSR bilen ABŞ-nyň arasynda birnäçe ylalaşyklar, şol sanda ýadro urşunyň önüni almak barada (1973 ý);

Ýadroýaraglarynyň ýerasty synaglaryny togtatmak barada (1974 ý) we ýaraglanyşygy çäklendirmek barada; Wýetnamda urşy besetmek we parahatçylygy dikeltmek barada.

Bu gürrüňi edilen ylalaşyklardyr şertnamalar SSSR-iň we Sosialistik dostlugynyň ýurtlarynyň göreldesi (inisiatiwalary) bilen gazanylypdy.

Bu çäreler dünýä syýasatynda öwrülişigi alamatlandyrdy, “Sowuk urşuň” öz möwrütini bes edendigini aňlatdy diýip bileris. Amala aşyrylan çäreler dürli jemgyýetçilik ulgamlaryna degişli ýurtlaryň arasynda parahatçylykly bäsleşigiň we hyzmatdaşlygyň pugtalanmagyna perspektiwalary açýar; dünýä syýasatynda gowulyga tarap öwrülişigi we “Sowuk urşuň” yza çekilendigini, ýeňilendigini alamatlandyrdy... Dünýä gowulyga tarap ýüz öwürdi.

Tema: Türkmenistan häzirkizaman halkara gatnaşyklary we hyzmatdaşlygy ulgamynda.

Indi 18 ýylyň dowamydyr Türkmenistan Watanymyz dünýäniň köp sanly döwletleri bilen hoşniýetli goňsuçylyk we özara bähbitli gatnaşyklary ýokary derjede amala aşyryp gelýär.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýöredýän syýasaty hoşniýetli goňsuçylyk, açyklyk, birek-birege hormat goýmak ýörelgelerine eýermek bilen sebitleýin we global derejedäki hyzmatdaşlyga oňyn täsirini ýetirýär we halklaryň arasynda ynanyşmak we özara düşünişmek ýagdaýynyň ýola goýulmagyny şertlendirýän sosial-ykdysady abadançylygyň ýer ýüzüniň ähli künjeklerinde pugtalandyrylmagyna ýardam edýär.

Täze Galkynsý we beýik özgertmeler zamanamyzda dünýä bileleşiginiň doly hukukly agzasy hökmünde Türkmenistan döwletimiz бүтін дүнýäde bolup geçýän ykdysady, syýasy we medeni wakalara işjeň we netijeli gatnaşygy yzygiderli amala aşyryp, halkara gatnaşyklar

ulgamynda öz mynasyp ornuny eýeleýar. Hormatly Prezidentimiz tarapyndan ýöredilýän dünýä bileleşiginiň ösüş maksatnamalaryna goşulýmak we dünýä ýurtlary bilen özara bähbitli hyzmatdaşlygy ösdürmek syýasaty täze many-mazmuna eýe bolýar. Parahatsöýüjilik, ynsanperwerlik we adalatlylyk ýörelgelerine esaslanýan bu syýasatyň ýurdumyzda durnuklylygy üpjün etmeklikde we ykdysady ösüşi gazanmakda aýratyn orny bardyr we onuň üstünlikli durmuşa geçirilmegi Garaşsyz, Bitarap Türkmenistan döwleti bilen aragatnaşyk açmak, hyzmatdaşlyk etmek isleýän ýurtlaryň sanynyň barha artmagyna getirýär. Häzirki wagtda Türkmenistan dünýäniň 129 döwleti bilen diplomatik gatnaşyklary ýola goýdy we 40-a golaý halkara guramalarynyň agzasy bolup durýar. Iki tarapa-da bähbitli gatnaşyklaryň ýola goýulma-gynda daşary ýurt döwletleri-niň ýolbaşçylarynyň Türkmenistana gelmegi hem-de ýurt Baştutanymyzyň dünýä döwletlerine bolýan iş saparlary möhüm ähmiýete eýe bolýar.

Geçen döwürde Turkmenistanyň ýokary halkara abraýyny tassyk eden wakalaryň birnäçesi boldy. Olar biziň ýurdumyzyň halkara gatnaşyklaryny ösdürmek meselelerinde berk we prinsipial ýörelgesini, häzirki zamanyň in derwaýys meselelerini çözmekdäki oňyn çemeleşmelerini ýüze çykardy. Şu ýylda türkmen-eýran gatnaşyklary hil taýdan täze ölçeglere we ösüşiň täze kuwwatlyklaryna eýe boldy. Döwletabat—Sarahs—Hangeran täze gaz magistralynyň açylyş dabarasyna Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow we Eýranyň Prezidenti Mahmud Ahmadinežad gatnaşdy. Dabara diňe bir birek-biregiň bähbitlerine däl, eýsem, sebitiň geljegini niýetlenen iki ýurtlaryň ykdysady mümkinçiliklerini, umumy tagallalaryny birleşdirmäge bolan ikitaraplaýyn syýasy erkin aýdyň subutnamasy boldy. 2010-njy ýylyň ýanwar aýynyň başynda Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow bilen Eýran Respublikasynyň Prezidenti Mahmud Ahmadinežadyň arasynda Aşgabatda geçirilen

gepleşikleriň barşynda şol meselelere aýratyn üns berildi. Parahatçylyk söýüjilik, adamzada howp salýan ähli wehimlere garşy göreşde tagallalary birikdirmäge bolan taýýarlyk ýörelgelerinde ýola goýulýan Türkmenistan bilen Eýranyň arasyndaky özara gatnaşyklaryň ýokary derejesine ýokary baha berip, goňşy döwletleriň baştutanlary sebitleýin we dünýä syýasatynyň derwaýys meselelerini, şol sanda global energetika howpsuzlygyny, häzirki zamanyň beýleki meselelerini çözmek boýunça pikir alyşdylar.

Häzirki döwürde Türkmenistan bilen Eýranyň milli bähbitlerine diňe bir gaz pudagynda däl, eýsem, iki ýurtlaryň çäginin üstünden geçip gitjek ulag geçelgesini döretmek babatdaky zerurlygyň hem laýyk gelýändigini bellemeli. Şol zerurlyk özara gatnaşyklaryň toplanan tejribelerini jemlemek arkaly, Demirgazyk—Günorta transmilli demirýolunyň gurluşygy barada-ky taslamanyň iş ýüzünde durmuşa geçirilmegini şertlendirdi. Bu ulag ýoly Ýewropadan gelýän ýükleriň amatly ýol bilen günorta ugra, Pars aýlagyna çykarylmagyna şert döreder.

Türkmenistanyň we dünýä döwletleridir halklarynyň arasynda köp ugurlar boýunça dostluk-doganlyk hyzmatdaşlyk gatnaşyklaryny ýola goýmakda, giň möçberde ýaýbaňlandyrmakda we çuňlaşdyrmakda, olara özara bähbitlilik häsiýetini bermekde, olaryň many-mazmunyny baýlaşdyrmakda ýurtlaryň we döwletleriň ýolbaşçylarynyň, abraýly işgärleriniň, şahslarynyň başda durmagyndaky wekiliýetleriň özara saparlary, olaryň baryşynda geçirilen gepleşikler, gazanylan ylalaşyklar möhüm orun tutýar. Şeýle saparlaryň sany barha artýar, örüsi giňelýär. Olaryň käbirleriniň üstünde durup geçeliň.

Prezidentler Gurbanguly Berdimuhamedow bilen Aleksandr Lukaşenkonyň arasynda Minskde geçirilen gepleşikler munuň aýdyň subutnamasydyr. Ol ikitaraplaýyn bähbitleri mundan beýläk-de ýakynlaşdyrmakda we ilkibaşda

açyklyk hem-de özara peýdaly ýörelgeler esasynda guralýan giň möçberli hyzmatdaşlygy ýola goýmakda Türkmenistan bilen Belarusyň anyk we dürs ýoly saýlap alandygyny tassyk etdi. Iki yurduň Liderleriniň ykrar etmeklerine görä, türkmen döwletiniň Baştutanynyň Belarus tarapynyň çakylygy boýunça amala aşyran birinji sapary dostlukly gat-naşyklaryň taryhy nukdaýnazaryndan bol-şy ýaly, türkmen we belarus halkiarynyň döwletara hyzmatdaşlygynyň täze gör-nüşlerini kesgitlemekdäki, ykdysady we gumanitar gatnaşyklary babatdaky möhüm ähmiýetli waka boldy.

Minskide geçirilen gepleşikleriň barşynda gazanylan ylalaşyklar hyzmatdaşlygyň ugruny anyk kesgitledi. Prezidentler gol goýmak arkaly Bi-ielikdäki türkmen-belarus maglumaty, Türkmenistan bilen Belarus Respublikasy-nyň arasynda belarus oba hojalyk awto-mobil tehnikalaryny we şäher ulaglaryny getirmek babatda söwda-ykdysady hyzmatdaşlyk hakyndaky Ylalaşygy berkitdiler.

Beýleki ikitaraplaýyn resminamalaryň arasynda Ykdysady hyzmatdaşlyk boýun-ça türkmen-belarus toparyna degişli özara gatnaşyklaryň hukuk meýdanyny res-mileşdirýän döwletara ylalaşyklar boýun-ça, Türkmenistanda we Belarus Respublikasynda Söwda öýlerini açmak; Türkmenistanyň Söwda-senagat edarasy bilen Belarusyň Söwda-senagat edarasynyň arasynda hyzmatdaşlyk etmek hakyndaky Ylalaşyklar bar.

2010-njy ýylyň başyndan bäri Türkmenistan daşary syýasat arenasynda aýgytly ädim-leri ätmegini dowam edýar. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň şu ýylyň 1—2-nji fewralynda Fransiýa amala aşyran sapary möhüm ähmiýetli waka öwrüidi. Merkezi Aziýa ýurtlary bilen Ýewropa Bileleşiginiň arasynda ýola goýulýan hyzmatdaşlygyň möhüm tapgyry hökmünde tassyklanan bu resmi sapar açykyk, hoşniýetli êrk, işjeň we netijeli hyzmatdaşlyk ýörelgelerini ugur edinyän geçen iki günlük saparyň baý maksatnamasy Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň Fransiýa

Respublikasynyň Prezidenti Nikolýa Sarkozi bilen duşuşygy, şeýle hem bu ýurduň Premýer-ministri Fransua Fiýon we Fransiýanyň ykdysadyýet, senagat we ilatyň iş biien üpjünçiligi ministri Kristin Lagard bilen ge-çirilen gepleşikleri özünde jemledi. Häzirki döwürde türkmen—fransuz gatnaşyk-laryny ösdürmegiň, şeýle hem ikitarapla-ýyn gatnaşyklaryň möhüm ugry hökmün-de parlamentara aragatnaşyklary pugtalandyrmagyň meseleleri Türkmenistanyň Baştutanynyň Fransiýanyň Senatynyň başlygy Žerar Larşe bilen duşuşan mahaly ara alnyp maslahatlaşyldy. Mundan başga hem türkmen Lideri Parižde ýerleşýan abraýly halkara guramasy ÝUNESKO-nyň Baş direktory Irina Bokowa bilen duşuşdy, şeýle hem türk-men-fransuz biznes-forumyna gatnaşdy.

Saparyň jemleri boýunça gol çekilen hökümetara ylalaşyklar: ykdysady hyz-matdaşlyk boýunça bilelikdäki türkmen-fansuz hökümetara toparyny döretmek hakyndaky; medeniýet, bilim, ylym we teh-nika ulgamynda hyzmatdaşlyk etmek hakyndaky; daşary syýasat edaralarynyň ugry boýunça ylalaşyklar hyzmatdaşlygyň ähli köptaraply ugurlary:—syýasy, söwda-ykdysady we gumanitar ugurlarda hyzmatdaşlygy işjeňleşdirmäge gönükdirilendir. Muzeý işi ulgamynda hyzmatdaşlyk etmek hakynda Türkmenistanyň Medeniýet we teleradioýaýlymlar ministrliginiň we Fransiýa Respublikasynyň Medeniýet we aragatnaşyk ministrliginiň arasyndaky pudagara; şeýle hem Türkmenistanyň Söw-da senagat edarasynyň we Fransiýanyň Kärhanalar hereketiniň arasynda aýratyn ylalaşyklar baglaşyldy.

Milli bähbitler ähli zatdan ýokarda tutulýar. Şunuň bilen baglylykda, milli bähbitler ählumumy abadançylyk, ýakyn we uzakdaky döwletler bilen durnukly gat-naşyklar, ol halklaryň abadançylygy, geo-syýasy taýdan howpsuzlygy bilen ygtybarly üpjün edilýär. Hut şu ýorelge Türkmenis-tana ylalaşyga we özara bähbitli hyzmat-daşlyga barýan ýoly ýalňyşsyz tapmaga mümkinçilik beryar. Şonuň üçin hem dün-ýä jemgyýetçiligi

türkmen Lideriniň daşary syýasat başlangyçlaryna işjeň seslenýär.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2010-njy ýylyň 9—10-njy fewralynda Birleşen Arap Emirliklerine bolan resmi sapary hem şeýle giň seslenmä eýe boldy. Bu sapar soňky ýyllarda işjeň we özara gyzyklanma bildirilýän gatnaşyklara eýe bolýan döwletara hyzmatdaşlygynyň ösüşindäki täze tapgyr bolar.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň tagallasy bilen taryhymyzyň rõwşen sahypalaryny açýan täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasy türkmen halkynyň döwletlilik ýoluny halkara derejesine çykarýar. Amala aşyrylan daşary syýasatynda «Açyk gapylar» taglymyny asylly işleri bilen yzygiderli pugtalandyrylan Türkmenistan Watanymyzyň milli ykdysadyýetiniň binýatlaýyn pudagy bolan ýangyç-energetika toplumyndaky halkara hyzmatdaşlygynyň ösüş badynda bu ajaýyp ýörelgeler has hem aýdyň beýanyny tapýar. Häzirki döwürde dünýäniň iň iri döwletleriniň meşhur kompaniýalary ýurdumyzyň nebitgaz pudagyndaky ägirt uly taslamalary amala aşyrmaga önjeýli goşant goşýarlar. Öz gezeginde, berkarar Watanymyz pudaga gönükdirilýän maýalaryň ygtybarlylygyny üpjün edýär.

Ýurdumyzda nebitli, gazly we gaz kondensatly ýataklaryň münden gowragy yüze çykaryldy. Beýik Britaniýanyň kompaniýasynyň geçiren garaşsyz auditiniň netijeleri boýunça, Günorta Osman ýatagynda toplanan mawy ýangyjyň möçberi 14 trilion kubmetre çenli kesgitlenilýär. «Ýaşlar» ýatagyň optimal hasabynda 1,5 trillion kubmetr gaz gory bar.

Ýangyç-energetika toplumynda gazy senagat esasynda çykarmak milli ykdysadyýetimiziň ileri tutulýan ugurlarynyň biridir. Mähriban Prezidentimiziň ykdysady pudakda ýöredýän strategiýasy ýangyç geçiriji ýollary diwersifikasiýalaşdyrmagy, önümçilige täze tehnologiýalary giňden ornaşdyrmagy, ýangyç serişdeleriniň eksportyny artdyrmagy, dünýä bazarynda

türkmen gazynyň ýokary islegli haryda öwrülmegini gazanmagy maksat edinýär. Döwlet Baştutanymyzyň yolbaşçylygynda üstünlikli amala aşyrylýan «Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry» Milli maksatnamasyna, şeýle-de «Türkmenistanyň nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli Maksatnamasyna» laýyklykda tebigy gazyň öndürilişini 250 milliard kubmetre, nebitiň önümçilik kuwwatlyklaryny bolsa 110 million tonna ýetirmek göz önünde tutulýar. Hazar deňziniň türkmen kenarynda nebitiň we gazyň baý gorly ýataklary ýerleşýär. Türkmenistan bilen ençeme ýyllaryň dowamynda ysnyşykly hyzmatdaşlyk edýän Malaýziýanyň «Petronas» kompaniýasy önümi paylaşmak hakyndaky şertnama esasynda deňiziçe «Blok-1» diýlip atlandyrylyan ýerde operatorlyk hukugyny amala aşyrýar. Bu kompaniýa häzir Türkmenbaşy şäherinden uzak bolmadyk Gyýanly şäherçesiniň golaýynda gazy gaýtadan işleýän iri zawodyň gurluşygyny alyp barýar. Zawodyň önümçilik kuwwatlyklary bir gije-gündiziň dowamynda onlarça miliion kubmetr gazy gaýtadan işlemäge ukyply bolar. Taslama laýyklykda şu ýylda gaz terminaly işe giriziler. Merkezi Aziýa sebitinde iri hem kuwwatly zawod boljak bu önümçilik toplумы mawy ýangyjy dürli ugurlar boýunça dünýä bazarlaryna çykarmaga mümkinçilik berer.

Ýokarda görkezilen işler ýurdumyz boýunça alnyp barylýan iri taslamalaryň bary-ýogy bir bölegidir. Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda Türkmenistanyň ýangyç-energetika toplумы buýsanja mynasyp depginler bilen ösýär, özgerýär, döwrebaplaşýar. Milli ykdysadyýetimiziň özeni bolan bu pudagyň ummasyz potensialynyň ilkinji nobatda türkmen halkynyň, aslynda bolsa tutuş adamzat jemgyýetiniň bähbitlerine gönükdirilýändiginiň özi-de täze Galkynys zamanasynyň «Döwlet adam üçindir!» diýen altyn şygarynyň belentden dabaralanýandygynyň aýdyň subutnamasydyr.

Dünýäniň örän wajyp geosyyasy çatrygynda ýerleşýän Türkmenistan häzir dünýäniň syýasatçylarynyň we işewürleriniň üns merkezinde duryar. Döwleti ösdürmegiň we halkara hyzmatdaşlygynyň strategiýasyna täzeçe çemeleşmeler, oňlanyşykly ykdysady syýasat we Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan amala aşyrylýan reformalaryň sazlaşykly durmuşa geçirilmegi — bularyň ählisi biziň ýurdumyzyň halkara abraýynyň has ýokarlanmagyny şertlendirdi.

Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda Türkmenistan uly ösüşe eýe boldy. Halkara bileleşigi tarapyndan ol ösüşe dünýä taryhynda deňi-taýy bolmadyk öňegidişlik hökmünde baha berilýär. Türkmen Lideriniň durmuşa geçirýän “açyk gapylar» syýasaty, hyzmatdaşlygyň hemme görnüşleri üçin ähli babat-da— maýa goýum, tehnologiýa, söwda babatda amatly ýagdayyň döredilmegi — olaryň ählisi Türkmenistanyň we dünýä biznesiniň özara bähbitleriniň täze derejä çykandygyny aňladýar. Şol hyzmatdaşlyk bolsa sagdyn pragmatizm, özara bähbitlilik esasynda amala aşyrylyar.

Türkmenistanyň giň möçberli özgertmeler ýolunda gazanan üstünlikleri seçilip alnan ýoluň dogrudygynyň oňat tassyklanmasydyr, şol özgertmeler bolsa häzirki wagtda türkmen jemgyýetiniň we döwletiniň durmuşynyň ähli ugurlaryny gurşap aldy. Global maliýe-ykdysady çökgünlige garamazdan, ýurdumyz öz ösüşiniň ýokary depginlerini saklap galýar, jemi içerki önüm, şol sanda ykdysadyýeti diwersifikasiýalaşdyrmagyň we döwrebaplaşdyrmagyň, önümçilik sektoryny ileri tutup ösdürmegiň, oňlanyşykly maýa goýum syýasatynyň hasabyna gyşarnyksyz artýar. İşjeň gurluşygyň alnyp barylmagynyň netijesinde türkmen şäherleriniň we obalarynyň keşbi düýpli özgerýär.

Ägirt uly maýa goýumlaryň, önümçilik we sosial ugurlara gönükdirilmegi Türkmenistanyň ösüşinň öňdebaryjy

ölçeğerlerini gazanmaga hem-de dünýäniň ösen döwletleriniň arasynda mynasyp orny eýelemäge meýli bilen şertlenendir. Munuň özi bolsa ykdysadyýetiň ýokary tehnologi gurluşyndan başga hem halkymyzyň maddy hal-ýagdaýynyň mynasyp derejesini gazanmakdan ybaratdyr.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň we amaly we teoretiki ähmiýeti bolan 14-nji maýynda ýurdumyzyň Ýaşulular maslahatynda kabul edilen işleri, çykyşlary «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011—2030-njy ýyllar üçin milli maksatnamasynyň» esasyňy düzdi. Bu taryhy resminama biziň ýurdumyzyň ösüşini we döredijiligiň belentliklerine ynamly çykmagynyň esasyňy düzýän iki zady — täze eýýamda Türkmenistanyň ägirt uly üstünliklerini, şeýle hem türkmen halkyna öz geljegine ynamly gara-maga mümkinçilik berýän ägirt uly ykdysady we ruhy mümkinçiliklerini sazlaşykly birleşdirdi.

Beýik Galkynyş eýýamynda hormatly Prezidentimiziň ýöredýän **hoşniýetli** daşary syýasaty sebitleýin we global hyzmatdaşlyga oňyn täsir edip, dünýä halklarynyň arasynda ynanyşmak we özara düşünişmek ýagdaýyny kemala getirmäge, olaryň durmuş-ykdysady abadançylygyny gazanmaga, ýer ýüzüniň ähli künjeginde parahatçylygy hem-de howpsuzlygy pugtalandyrmaga hyzmat edýär. Häzirki wagtda döwletara gatnaşyklaryny ösdürmek işlerinde hem, döwrüň örän ýiti we möhüm meselelerini çözmäge çemeleşmelerde hem oňlanyşykly, berk we prinsipial pozisiýany eýeleýän Türkmenistan Watanymyzyň ýokary halkara abraýy munuň şeýledigini doly tassyklaýar.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow ýurdumyz üçin daşary syýasat, ykdysadyýet, medeni-gumanitar, ylym-bilim we beýleki ähli ugurlar babatda täze mümkinçilikleri açýan halkara hyzmatdaşlygyny giňden diwersifikasiýalaşdyrmak ugrunda tutumly işleri alyp barýar. Daşary syýasatda diwersifikasiya diňmek hyzmatdaşlygyň

ugurlaryny we geografiýasyny düýpli giňeltmegi aňladýar hem-de ony täze many-mazmun bilen baýlaşdyrýar. Şu nukdaýnazardan, ajap zamanamyzda ýurdumyzyň bähbitleri sebit derejesinde-de, yklymara we ählumumy çäklerde-de aýdyn görünýär.

Taryh üçin örän gysga döwürde milli Liderimiziň adyl, ynsanperwer, öndengörüji daşary we içeri syýasaty "netijesinde ýurdumyzyň Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 62-nji we 64-nji sessiýalarynyň wise-başlyklygyna saýlanmagy, BMG-niň Baş Assambleýasynyň 63-nji sessiýasynyň mejlisinde dünýäniň 192 döwletiniň biragyndan goldamagynda «Energiya serişdeleriniň ygtybarly we durnukly üstaşyr geçirilmegi hem-de durnukly ösüşi we halkara hyzmatdaşlygyny üpjün etmekde onuň hyzmaty» atly Rezolýusiýanyň kabul edilmegi ýurdumyzyň halkara hyzmatdaşlygyny diwersifikasiýalaşdyrmakda ilkinji ädim boldy. Ýurt Baştutanymyzyň döwletleriň we halklaryň dostlugy, abadançylygy, ösüşi babatdaky öňe sürýän umumy adamzat bähbitli başlangyçlarynyň dünýä jemgyýetçiligi tarapyndan giň goldaw tapyp, Aşgabat şäherinde BMG-niň Öňüni alyş diplomatiýasy boýunça sebit merkeziniň we Ýewropa Bileleşiginiň «Ýewropa öýüniň» açylmagy, şeýle hem mähriban halkymyzyň, tutuş adamzadyň bagtyýar, asuda we parahat durmuşyna, eşretli ýaşaýşyna gönükdirilen Türkmenistan — Hytaý, Türkmenistan — Eýran halkara gaz geçirijileri, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy, «Altyn asyr» Türkmen köli boýunça ägirt uly taslamalaryň üstünlikli amala aşyrylmagy dünýäni haýran eden möhüm wakalar hökmünde taryha ýazyldy.

Hormatly Prezidentimiziň BMG-niň Baş Assambleýasynyň 64-nji sessiýasyndaky çuň mazmunly çykyşy we onuň yzysüre paýtagtymyзда žurnalistler üçin geçiren metbugat konferensiýasy hem ýurdumyzyň dünýä ýagdaýlaryna bolan garaýşyny, häzirki döwrüň çylşyrymly meselelerini çözmäge

degişli nukdaýnazaryny we peýdaly başlangyçlaryny işjeň beýan eden aýratyn ähmiýetli wakalardyr.

Häzirki wagtda Türkmenistan halkara gatnaşyklaryna has içgin aralaşmaga gönükdirilen we dünýäniň ýokary ýaşaýyş derejeli, ykdysady kuwwatly, çalt ösýän ýurtlarynyň hataryna goşulmagy göz önünde tutýan toplumlaýyn özgertmeleri işjeň öňe sürmegi, täze wehimlere, howplara garşy durmagy, adam hukuklaryny giňeltmegi we goramagy, ekologiýany hem daşky gurşawy goramagy, azyk howpsuzlygyny üpjün etmegi, ylmy, bilimi, medeniýeti, saglygy goraýşy ösdürmegi öz içine alýar.

Berkarar döwletimiziň daşary syýasat gatnaşyklarynyň giňelmegi we köpugurlylygy biziň ýurdumyzyň ykdysady, söwda we maýa goýumlar babatdaky halkara hyzmatdaşlygyny diwersifikasiýalaşdyrmagada amatly şertleri döredýär. Türkmenistan diplomatik derejede, Birleşen Milletler Guramasynyň howandarlygynda energiýa serişdelerini daşamagyň halkara infrastrukturasynyň howpsuzlygyny we goraglylygyny kepillendirýän köptaraply hukuk binýadyny döretmek ideýasynyň üstünde işlemegini netijeli dowam etdirýär.

Birleşen Milletler Guramasynyň Baş sekretary Pan Gi Munuň Türkmenistana ilkinji saparynyň çäklerinde ýokary derejede geçirilen gepleşikler, olarda ara alnyp maslahatlaşylan möhüm meseleler we gazanylan ylalaşyklar Türkmenistan bilen Birleşen Milletler Guramasynyň arasyndaky şeýle derejeli gatnaşyklary has-da rowaçlandyrdy. Şonda belent mertebeli myhman hormatly Prezidentimiz tarapyndan bu ugurda alnyp barylýan işlere ýokary baha berdi. Gepleşikleriň barşynda milli Liderimizifl sebitde suw serişdeleriniň döwletleriň arasynda rejeli, ylalaşykly hem-de halkara hukuk kadalaryna laýyk peýdalanylmagyny ýola goýmak baradaky başlangyçlary, Aral meselesini çözmek bilen baglanyşykly teklipleri, şeýle-de, Merkezi Aziýada we Hazar deňziniň basseýninde ýaraglary, ilkinji nobatda, köpçülikleýin gyryş ýaraglaryny ýok etmek

mesesini ara alyp maslahatlaşmak üçin Aşgabatda halkara maslahatyny geçirmek baradaky teklibi giňden goldanylan çäreler hökmünde üns merkezinde boldy. Belent mertebeli döwlet Baştutanymyz bu halkara maslahatyny şu ýylyň iýun aýynyň soňky ongünliginde geçirmek üçin häzirki wagtda uly taýýarlyk görüýändigini nygtap, BMG-niň wekiliýetini oňa gatnaşmaga çagyrdy. Şeýle hem hormatly Prezidentimiziň Türkmenistan — Owganystan — Päkistan — Hindistan halkara gaz geçirijisini gurmak baradaky başlangyjy we Owganystandaky ýagdaýy kadalaşdyrmaga degişli uzak möhletleýin maksatnamanyň Birleşen Milletler Guramasynyň howandarlygynda işlenip düzülmeginiň hem-de durmuşa geçirilmeginiň maksadalaýyk boljakdygy baradaky täze bir möhüm başlangyjy bu gezekki gepleşiklerde ýokary baha mynasyp boldy.

Ýeri gelende, biziň ýurdumyzyň (Birleşen Milletler Guramasynyň ähli düzüm bölekleri we olaryň Türkmenistandaky wekilhanalary bilen ýakyndan hyzmatdaşlyk edýändigini buýsanç bilen bellemek gerek. Geçen ýylyň awgustynda 2010 — 2015-nji ýyllar üçin Türkmenistanyň ösüşine ýardam bermek boýunça BMG-niň Çarçuwaly maksatnamasyna gol çekilmegi hem taraplaryň özara bähbitli gatnaşyklary işjeň ýagdaýda ösdürmäge hyjuwlydyklaryny aýdyň äşgär etdi.

Golaýda hormatly Prezidentimiziň Hindistan Respublikasyna döwlet sapary hem ýurdumyzyň daşary syýasat gatnaşyklarynyň geografiýasyny giňeldip, ýurdumyzyň we milli Liderimiziň halkara arenasyndaky belent abraýyny has-da ýokarlandyrdy. Nyu-Delide gazanylan ylalaşyklar Aziýa-da, şonuň ýaly-da, tutuş Ýer ýüzünde parahatçylygy, özara düşünişmegi we netijeli halkara hyzmatdaşlygyny berkitmäge uly goşant boldy.

Ine, şulardan we döwletimiziň dürli ugurlar boýunça gatnaşýan beýleki möhüm halkara ylalaşyklaryndan we

konwensiýalaryndan, bilelikdäki amala aşyryan umumadamzat hem dünýä bähbitli maksatnamalaryndan we taslamalaryndan görnüşi ýaly, giň halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmek, biziň ýurdumyzyň dünýä bileleşigi bilen gatnaşyklaryny ähli taraplaýyn diwersifikasiýalaşdyrmak hormatly Prezidentimiziň durmuşa geçirýän aýratyn möhüm işleriniň esasy bolup durýar we ol häzirki döwürde ösüşiň strategik häsiýetine eýedir.

Häzirki döwrüň diplomatiýa işini, halkara gatnaşyklaryna degişli uly çäreleriň geçirilmegini medeniýet, sungat, syýahatçylyk ulgamlarynyň gatnaşmazlygynda göz önüne getirmek mümkin däl. Döwlet ýolbaşçylarynyň resmi saparlary, geçirilýän halkara çäreleri, sergileriň açylmagy, ýapylmagy, dürli mazmunly ylmy, hojalyk we şuna meňzeş çäreler diplomatik tertip-düzgünlerden, ýol ýörelgelerden ybarat bolup durian närseleriň üsti bilen amala aşyrylýar. Bu ýagdaý GDA girýän döwletleriň Merkezi Aziýa sebitiň ýurtlarynyň beýleki goňşy döwletleriň arasynda diplomatik işiň özboluşly düzüm bölegine öwrüldi. Şu jähtden Türkmenistanyň Şanhaýda bolan “EKSP-2010” (2 gezek) gatnaşmagy, Koreýa Respublikasynda geçirilen (2010-njy ýylyň maýynda) medeniýet günleri örän uly ähmiýetli wakalar boldy. Olar iki taraplaýyn, köptaraplaýyn gatnaşyklara giň ýol açýarlar. Bu çäreleriň Türkmenistanyň Prezidenti G. Berdimuhamedowyň atlary tutulan ýurtlara degişli saparlarynyň yzysüre bolup geçendigini göz önünde tutsak, onda diplomatiýanyň, medeniýetiň, ylmyň, sungatyň bir hörpdan gaýdýandygyny inkär edip bolmaz. Bu çäreleriň Türkmenistan üçin ýene-de bir ähmiýeti bar:

Belkäm, şeýlekin çäreleriň Türkmenistana şol wagtlar dünýäde dowam eden maliýe-ykdysady çökgünligiň düşündän sowulyp geçmäge mümkinçilik döredendir.

Özara peýdaly halkara hyzmatdaşlygyny alyp barmakda we ösdürmekde Türkmenistan bu gün uly sepgitlere çykyar. Şu jähtden Türkmenistanyň çäklerinde uzynlygy müň kilometr

golaý bolan “Gündogar-Günbatar” iri magistral gaz gejisiniň gurluşygyny bellemek bolar. Bu gün Türkmenistanyň “energiýa diplomatiýasy” dürli ýurtlar bilen özara bähbitli gatnaşyklary ösdürmekde uly işleri amala aşyrýar. Gürrüňi edilýän gaz geçiriji ýurdumyzyň tebigy baýlyklaryny, ykdysady mümkinçiliklerini dine bir türkmen halkynyň abadançylygynyň hatyrasyna däl-de, eýsem sebitiň, bütin adamzadyň bähbitleri üçin hem peýdalanmaga mümkinçilikler döretmäge gönükdirilendir. Bu işleriň amala aşyrylmagy halkymyzyň, biziň bilen gurluşyk we beýleki babatlarda bilelikde zähmet çekýän guramalaryň, döwletleriň arasynda dostlugy, doganlygy mundan beýläk-de pugtalandyrýar.

Türkmenistanyň dünýäniň dürli kysymly döwletleri bilen ylym, bilim, sungat babatynda gatnaşyklary barha giňelýär. Yzygiderli geçirilip durulýan ylmy, ylmy-amaly tejribeçilik maslahatlary, sergileriň gurulmagy, dünýä jemgyýetçiliginiň olar bilen tanyşdyrylmagy, daşary ýurtlarda Türkmenistanyň medeniýet günleriniň, öz gezeginde biziň Watanymyzda daşary ýurtlaryň medeniýet, sungat, beýleki ugurlar boýunça çäreleriniň geçirilip durmagy häzirki döwrüň guwandyrjy alamatlarydyr. Olar şol bir wagtyň özünde dünýä diplomatiýasynyň, şol sanda ýaş türkmen diplomatiýasynyň möhüm üstünlikleridir, onuň abraýynyň artýandygynyň subutnamasydyr.

Türkmen halky öz ýurdunda maksada okgunly ösüşleri üpjün edip, indi dünýäniň aladalarynyň egsilmegine öz goşandyny goşýar. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti G.M.Berdimuhamedow özüniň “Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna” diýen giňişleýin ylmy-teoretiki makalasynda “Biziň ýurdumyz öz halkynyň gujur-gaýratyna we ruhubelentligine daýanyp erkeleriniň gahrymany äpet pälwanlar ýaly, päsgelçilikleri we kynçylyklary çalt ýeňip geçýär.” Ylahym, şeýle bolsun! Goý,

halkymyzyň dünýäniň ýurtlarydyr we halklary bilen hoşniýetli gatnaşyklary rowaç alsyn!

Awaza-dostlukly diplomatiýanyň mekany. Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda ady äleme dolan „Awaza“ milli syýahatçylyk zolagy döredildi. Ol biziň „diplomatiýa, medeniýet hem sungat“ diýen düşünjämize özboluşly öwüşgün berýär. Ol türkmen diplomatiýasynyň üstünlikler gazanmagyna, onuň abraýynyň artmagyna möhüm täsirini ýetirýär. Ol syýasatçylaryň, diplomatlaryň ýygnanýan, wajyp meseleleri ara alyp maslahatlaşýan, olary çözüň merkezleriň birine öwrüldi. Bu ýerde hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow dünýäniň dürli ýurtlarynyň ýolbaşçylaryny kabul edýär. Türkmen diplomatlary bilen wagtal-wagtal duşuşyp durýar. Bu ýerde dünýä diplomatiýasyna we halkara gatnaşyklaryna dahylly ençeme wajyp meseleler öz oňyn çözümlerini tapýarlar. Bu ýerde halklaryň arasynda dostluk-doganlyk gatnaşyklaryny pugtalandyrmaga gönükdirilen medeni çäreler (meselem, „Awaza-dostluk mekany“ atly halkara festiwalynyň tapgyrlary) geçirilip durulýar. 2008-2010-njy ýyllarda olaryň 3 tapgyry geçirildi.

„Awaza“-çagalar döredijilik festiwalynyň hem mekanydyr.

Edebiýat

1. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal. - Aşgabat, 2007.
2. Berdimuhamedow Gurbanguly. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. - Aşgabat, 2007.
3. Berdimuhamedow Gurbanguly. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. - Aşgabat, 2007.
4. Berdimuhamedow Gurbanguly. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek – bagtdyr. - Aşgabat, 2007.
5. Berdimuhamedow Gurbanguly. Eserler ýygındysy. I tom - Aşgabat, 2007.
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň daşary syýasaty. Wakalaryň hronikasy. - Aşgabat, 2007.
7. Gurbanguly Berdimuhamedow. Halkyň saýlany we ynam bildireni. - Aşgabat, 2007.
8. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzedan galkyndyrmak baradaky syýasaty. - Aşgabat, 2007.
9. Berdimuhamedow Gurbanguly. Döwlet adam üçindir. – Aşgabat, 2008.
10. Berdimuhamedow Gurbanguly. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-nji tom. – Aşgabat, 2008.
11. Beýik Özgertmeleriň ýyl ýazgylary. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2007-nji ýylda alyp baran işleriniň hronikasy. 1-ji goýberiliş. - Aşgabat, 2008.

12. Berdimuhamedow Gurbanguly. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 2-nji tom. – Aşgabat, 2009.
13. Berdimuhamedow Gurbanguly. Ahalteke bedewi – biziň buýsanjymyz we şöhratymyz. – Aşgabat, 2009.
14. Berdimuhamedow Gurbanguly. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. Aşgabat. 2009.
15. Ata arzuwyny amala aşyrýan agtyk. – Aşgabat. 2009.
16. Beýik Özgertmelerin ýyl ýazgylary. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2008-nji ýylda alyp baran işleriniň hronikasy. – 2-nji göýberiliş, Aşgabat, 2009.
17. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Mejlisiniň IV çagyryşynyň birinji maslahatynda eden Çykyşy (2009-njy ýylyň 9-njy ýanwary). – Aşgabat, 2009.
18. Türkmenistanyň Prezidenti, Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň Belent Serkerdebaşysy Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň döwlet howpsuzlyk geňeşiniň giňeldilen mejlisinde Sözlän sözi (2009-njy ýylyň 21-nji ýanwary). // Türkmenistan. 2009. 22-nji ýanwar.
19. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ministrler Kabinetiniň giňişleýin mejlisinde Sözlän sözi. (2009-njy ýylyň 15-nji fewraly). – Aşgabat, 2009.
20. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň diplomatik korpusy bilen geçiren maslahatynda Sözlän sözi (2009-njy ýylyň 18-nji fewraly). // Türkmenistan. 2009. 19-njy fewral.
21. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Ýaşulular

- maslahatynda Şözlän sözi (Türkmenabat, 2009-njy ýylyň 6-njy marty). // Türkmenistan. 2009. 9-njy mart.
22. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň EKO-nyň ýokary derejedäki 10-njy ýubileý duşuşygynda eden Çykyşy (Tähran, 2009-njy ýylyň 11-nji marty). // Adalat. 2009. 13-nji mart.
23. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň GDA ýurtlarynyň daşary işler ministrleriniň geňeşiniň mejlisindäki Çykyşy (Aşgabat, 2009-njy ýylyň 10-njy apreli). // Türkmenistanyň Prezidentiniň metbugat çapary. 2009. 17-nji aprel.
24. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň „Energiýa serişdeleriniň ygtybarly we durnukly üstaşyr geçirilmegi hem-de durnukly ösüşi we halkara hyzmatdaşlygy üpjün etmekde onuň hyzmaty“ atly ýokary derejedäki Halkara maslahatynda Şözlän sözi. (Aşgabat, 2009-njy ýylyň 23-nji apreli). // Türkmenistan. 2009. 24-nji aprel.
25. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Aral kölüni halas etmegiň halkara gaznasyna esaslandyryjy döwletleriň baştutanlarynyň sammitinde Şözlän sözi. (Almaty. 2009-njy ýylyň 28-nji apreli). // Türkmenistanyň Prezidentiniň metbugat çapary. 2009. 8-nji maý.
26. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ministrler Kabinetiniň göçme mejlisinde Şözlän sözi. (2009-njy ýylyň 12-nji iýuny). // Türkmenistanyň Prezidentiniň metbugat çapary. 2009. 19-njy iýun.
27. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň „Awaza“ milli syýahatçylyk zolagynda ilkinji desgalaryň açylyş dabarasynda eden çykyşy. (2009-njy ýylyň 15-nji iýuny). //

- Türkmenistanyň Prezidentiniň metbugat çapary. 2009. 19-njy iýun.
28. Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Baýlygy, Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň nobatdan daşary XXI Halk Maslahatynyň mejlisinde eden Çykyşy (2008-nji ýylyň 16-njy sentýabry). – Aşgabat, 2008.
 29. Turkmenistanyň hemişelik bitaraplygy. Syýasy – hukuk dokumentleriniň ýygındysy. - Aşgabat, 2005.
 30. Türkmenistanyň Konstitusiyasy. – Aşgabat, 2008.
 31. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy. Halka daýanyp, halkyň hatyrasyna”. // Türkmenistan. 2010. 10-njy maý.
 32. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynyň mejlisinde sözlän sözi (Daşoguz, 2010-njy ýylyň 14-nji maýy). // Türkmenistan. 2010. 15-nji maý.
 33. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Gündogar-Günbatar gaz geçirijisiniň gurluşygyna başlanmagy mynasybetli geçirilen dabarada sözlän sözi.// “Adalat”, 2010-njy ýylyň 4-nji iýuny.
 34. Дипломатический словарь. т. 1. М., 1984
 35. Дипломатический словарь. т. 2. М., 1985
 36. Дипломатический словарь. т. 3. М., 1986
 37. Краткий политический словарь. М., 1989
 38. Кто есть кто в мировой политике, М., 1990
 39. Советская историческая энциклопедия. Т 1-16, М., 1961-1976
 40. Советский энциклопедический словарь. М., 1979
 41. Türkmen sowet ensiklopediýasy. jiltler 1-11, Aşgabat, 1974-1989

42. История дипломатии. М. 1970
43. Чичерин Г.В. Статьи и речи по вопросам международной политики. М. 1961.
44. Дипломатический словарь. М. Наука 1984.
45. Зорин В.А. Основы дипломатической службы М. 1977.
46. Ковалев А.Г. Азбука дипломатии. М. 1947-1988.
47. Внешняя политика капиталистических стран М. 1987.
48. Внешняя политика стран социализма М. 1989.
49. История стран Европы и Америки. (Средние века; Новое и новейшее время) М.1986.
50. История стран Азии и Африки (Средние века; Новое и новейшее время) М.1984.
51. Чубарян А.О. От декрета о мире к стратегии мира 80-х гг. М. 1987.
52. Международные отношения М. 1976.
53. Левин А.Б. Международное право: внешняя политика и дипломатия М. 1981.
54. Тункин Г.И. Теория международного права. М. 1970.
55. Международное право. М. 1981.
56. Ломагии Н.А. Международные отношения и анализ внешней политики. Санк-Петербург 2001.
57. Теория Международных отношений. КЕНБУС.М. 2002.
58. Бережков. В. М. Страницы дипломатической истории. М., 1982
59. Збигнев М., Клерацкий. Западноевропейские международные организации
60. А. Рахманов. Во имя мира и социального прогресса. Ашхабад. 1986
61. История внешней политики СССР. 1917-1945. том первый. М., 1976

62. История внешней политики СССР. 1945-1976. М., 1977
63. Международные отношения и внешняя политика СССР. История и современность. М., 1977

MAZMUNY

Giriş.....	7-10
Tema: Diplomatiýa düşünjesiniň kesgitlenilişi.....	10-13
Tema: Diplomatiýa we daşary syýasat.....	13-27
Tema: Diplomatiýa, sungat we medeniýet.	27-31
Tema: Diplomatiýa we döwletleriň syýasy-jemgyýetçilik gurluşy.....	31-34
Tema: Diplomatiýa we halkara hukugy.....	34-40
Tema: Gadymy Gündogaryň diplomatiýasy.....	40-45
Tema: Gadymy Gresiyanyň diplomatiýasy.....	45-48
Tema: Gadymy Rimiň diplomatiýasy.....	48-55
Tema: Orta asyrlar diplomatiýasy we Wizantiýa.....	55-60
Tema: Gadymy Gündogar diplomatiýasy. Gadymy Hytaý we Hindistan.....	60-68
Tema: Napoleon Bonapart.....	68-69
Tema: Reç Pospolita.....	69-71
Tema: Wena kongresi (1814-1815 ýý).....	71-74
Tema: “Mukaddes soýuz”.....	74-75
Tema: XIX asyrdaky halkara gatnaşyklarynda Gündogar meselesi.....	75-78
Tema: Üçler birleşmesiniň döredilmegi.....	78-81
Tema: Antanta harby bileleşiginiň döredilmegi.....	81-82
Tema: I Jahan urşy we diplomatiýa.....	82-88
Tema: II Jahan urşy.....	88-91
Tema: Birleşen Milletler Guramasy.....	91-94
Tema: „Atom parahatçylyk üçin“.....	94-95
Tema: “Sowuk uruş”.....	95-112
Edebiýat.....	113-118